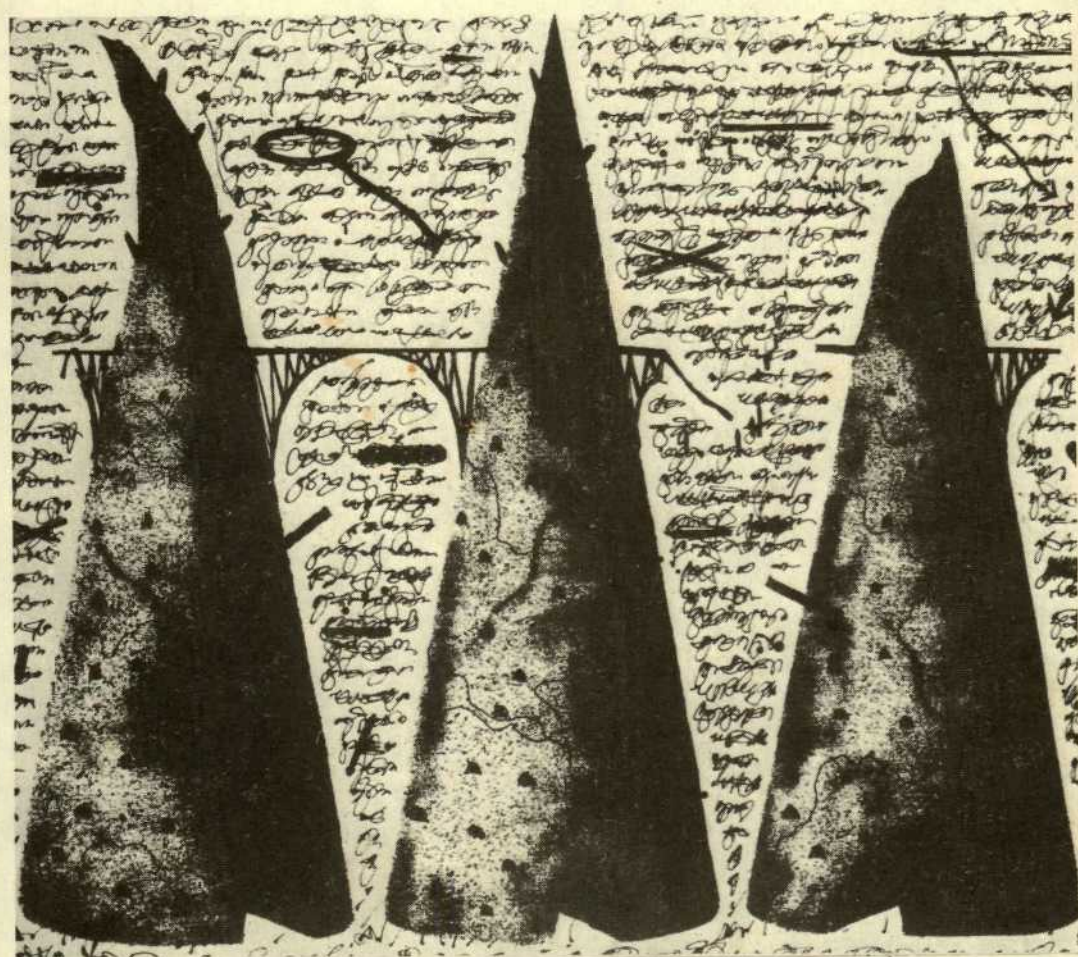

Vikerkaar

8/1991

Ilmar Mikiveri «Igavene noorus» jt luuletusi, luulet Ivar Grünthali ja Octavio Pazi sulest; Aarand Roosi «Kojutulek»; Walter Randi «Globaalne eestlus»; eesti ajakirjad Saksamaal; pagulasluule ning mahasalatud Laaban; algab läti pagulaskirjanduse lugu Margita Gütmanelt; vestlus Vootele Vaskaga; vene vallutaja meenutab; Andres Tali kunst

Vikerkaar

Eesti Kirjanike Liidu ajakiri.
Ilmub alates 1986. a juulist. 6. aastakäik.

August 1991. Nr 8

Sisukord

Ilmar Mikiver *Igavene noorus* 1
Ivar Grünthal *Tartu väim* 2
Aarand Roos *Kojutulek* 8
Ilmar Mikiver *Luulet* 29
Octavio Paz *Luulet* 33
Hasso Krull *Emmepuu ja issipuu, kesk
objekte* 35
Walter Rand *Gloaalne eestlus* 46
Tiit Pruuli *Eesti kultuuriajakirjad
sõjajärgsel Saksamaal* 52
Toomas Muru *Nagu «kahte harusse
kasvav puu»* 57
Ilmar Mikiver *Mahasalatud Laaban:
pagulasluule areng peale sõda* 59
Ilmar Laaban *Varasesi Fredäiest ja
lahkunud Krilandist* 66

Margita Gütmane *Sissevaade läti pagu-
laskirjafidusse I* 71

Juhani Salokannel *Kaplinski ja moder-
nism* 77

Arno Raag *Saatuslikus kolmnurgas* 78

Meie intervjuu

Vestlus Vootele Vaskaga 85

Vaatenurk

Andres Herkel *Mõtlemisvõimet on hül-
kadel vähe* 89

Tiit Kändler *Nii ongi sel ajal kui...* 90

Toomas Liiv *Ivar Ivask ja baltluse-
paleus* 91

Inçrek Särg *Ärme teeme enam kunagi
nii, eks!* 92

Foorum

Meenutus 95

Kujundus: Jüri Kaarma

Foto: Andres Tali

Esikaanel: Andres Tali. «Kas minagi
olin». Siiditrükk, 1991. Fragment

Tagakaanel: Andres Tali. «Puuviljad». Siiditrükk, 1991. Andres Tali. «Mis jääb järele minust?». Siiditrükk, 1989.

ILMAR MIKIVER

Igavene noorus

Siin on laanes habemikud hallpään,
hõimu mees- ja naissoo noorimad.
Nad on aastatuhandete toode,
meie hulgast kaugelt noorimad.

Miks nad istuvad nii, mees- ja naissoost?
Kedagi ei võta surmata?
Laas on tulvil pakatavat elu,
aga nad ei suuda surmata.

Hõbe oimul, lottis tiss ja tuhar,
äsja väljunud nad üsadest.
Nad on noored . . . nad ei suuda tappa
neid, kes üldse väljund üsadest.

Miks nad istuvad, kui peaks jooksuma
metssea eest, kes tapab kihvaga?
Elu neil on pikk. Üks minut. Teavad —
kui surm tuleb, tuleb kihvaga.

Aega maa ja ilm. Ja maailm möödub
nendest nagu pomm täis suremist.
Plahvatab ja kaob nende meelest,
kes ei kardaihka suremist.

Miks on nende habe, juus nii valge,
Kuu miks helgib nende kubemeist?
Nad on olemata. Nad on sündind
surnud mees- ja naissoo kubemeist.

IVAR GRÜNTHAL

TARTU VAIM

1

Tartu vaim? Arm nagu teadus,
vabaduse range headus
tammepärgi lehitas.
Toome suurte puude varjus
mõte haljusega harjus,
tuulekoda ehitas.

Valged ööd? Küll neidki nähti.
Taevas ise tikkis tähti
varemete mungarüül,
nii et tumedus ja helgus
kaunis ussikirjas selgus
sakis sisiseval küül.

Sillad, sambad? Väga laialt.
Alles elus kiidumaialt
üks kui teine rivistus.
Sillatalu, sillavõlve
oma riigi, orjapõlve
murenes ja kivistus.

Õhk ja vesi? Emajõe
nagu halastajaõe
aldis kehvem linnaäär.
Veetorn katedraali evis,
nõnda joogitilka levis
igaviku atmosfäär.

2

Sula tõotas tulekahju.
Tali oma lehmi lahju,
triivjäakarju ajab eest.
Keskelt sinist, äärtelt pruuni
litsutakse linnasuuni
poeginuna iobjaveest.

Jõgi on kui piim mis ternes,
agul Melonis ja Hernes
lõssi uputusest hall.
Kroonuaeda kuhjund porri
kurnub luhalt lüpsisorri
vaht kui susisev metall.

Kerged lõhnad naatriumi,
pesumajust kloorilumi
sulab õhku, ja kui sool
kipitab see kevadõhtu.
Ülesvett kui veise kõhtu
rebestades pooldub vool.

Raske auru, tahke laine
riismetest saab lõhkeaine
tilkadele hõre aam.
Juba plahvatabki kallas,
suitsupilve vägivaldas
tolkneb koit kui lihakraam.

3

Nokaks silla musta luike
kumab Rüütli soonetuike
veripunane neon.
Selle linna apokriiva
märke kannab linnu tiiva
tardumus, suu hõõguv moon.

Raudbetoonist valat kaare
istmed on kui laukasaare
õnarused lima täis.
Lirtsu läbi saapatalla:
Seisma jää või hüppa alla
luigelaulu sillapäis.

Munakivist võlvialust
võiab üdi murtud jalust,
aju väriseb kui sült.
«Sääl ta vankus vastu agu,
heiskas särgi valget plagu
musta pluusi võttes ült.»

Üleminekul on kiire,
muidujalutaja tiire
väldib siia, mõeldes vist:
Armuhilgab keisri pale
Vallikraavist tulejale,
kuid see sild on kuradist.

4

Surmakorin udusarve,
nagu tuvi hakiparve
keskelt pooleks maha käis.
Kõik need näod, nood näpitsprillid,
koti põhja pandud pillid
auru on ja sülgel täis.

Kuld, mis hiilgas kaanepapis
plekistub kui kivi sapis,
tuum on valge, koorik hall.
Omakohus, võõras vari.
Ormussoni, Illimari
riismed ahervarte all.

See, kes elu tulle heitis,
luule tuule hõlma peitis,
ummistund kui õhuauk.
Arm kui hirm, ja koidu hingus
haihtub elu õhtu vingus,
lehkab surma murulauk.

Vabadus, su kuldne noorus
võikast unest nõena koorus,
vapi põhja värv on must.
Suur esteet, kes nõudis tippu,
suur poeet, kes tõstis lippu,
mäe ning väe näind hävitust.

5

Nagu ike koormaloomal
kõis on linna ümber koomal,
inimesi veetakse.
Kõik on korras. Kõik on arvel.
Tõtt ja õigust sikusarvel
tasakaalus peetakse.

Jaama pool on kuum ja härja
silma suure pruuni märja
kiinid kuivaks puurivad.
Eluskauba väikest kiirust
nendib vahtkond. Vangi siirust
vabastajad uurivad.

Mitte ühtki vereplekki,
ainult suits kesk raudteehekki
valgeid käsi vibutab.
Aga Vabadusesilla
veerde linna kuma lilla
lambiõli tibutab.

Laugudele musti lappe
sööbub pritsmeist väävelhappe.
Pika viha pime uhk
taheneb ning valge hangub.
Silmapiirilt abi mangub
vedurite tahm ja tuhk.

6

Kogu linn on pimendatud,
nagu valitseks me patud,
varsti puhkeks põrgutrall.
Silma nagu padakonna
litsub laiaks belladonna,
pime voores vaka all.

Kaevumürgitajaid puua,
aga ise kihvti juua,
osadus missugune.
Tankikraavist, vanglasauna
katlast korjab laipu pauna
Kalev mustapugune.

Kuula, tulevad tsükloobid:
luuavarred, ahjuroobid
tiirlemas. Kas välk ja pauk?
Varsti avatakse luugid.
Pisuhännad, kratid, puugid
painavad kui pommiauk.

Trahh ja trahh või siidinööri
sahin läbi padjapööri,
kiunudes või käratult?
Surm on ikka ühtemoodi.
Siis kui uut Euroopat loodi
langesime säratult.

7

Tammedest on jäänud tõrud,
kastanitest kaelavõrud,
pärnaõitest kuldne tee.
Lehti roobitseva reha
pulkadele astub eha
läbi suitseva allee.

Mahavisat tõrvikuna
veikleb murul müüripuna,
ihub tähti tunnikäi.
Taeva sõrmist sirbid saagu,
päeval pehkind oksaraagu
läbi lõikamata jäi.

Mälu kaartel tungalvili
mõttes musti juukseid sili,
õhtu õheneb kui luisk.
Terav valu praotab tahu,
suremiseeelse rahu
kive lõhub hingetuisk.

Aju, tüves kaheks põrud,
õied malbed, viljad mõrud,
kärg on sogastanud mee.
Elu tuleb puhtaks teha.
Üle linna põlend keha
kulgeb vastne lumetee.

8

Jälle tõustes üle Toome
uue võlvikaare loome
sumedast augustiööst?
Enne teliskivest laotus
templilaevas reatab kaotus
sambaid mustast müüritööst?

Kui kõik sina tuulest viidi
ainult läikes antratsiidi
aimatav on elu kroon?
Varemete urbses pihis
praotub tähti tahmakihis,
hammastumas välgujoon.

Just see tunne — põuetukse
avab jälle uue ukse,
liivakivis lubi keeb —
tuleb pääle kutsumata,
pulsilööke mäed ei mata,
ving verd heledamaks teeb.

Kuigi sein, see lennuaugu
pimedus veel piirab laugu,
nii et silmapiir on tuhm,
lõhnab öö ja õitseb vesi,
kõrvenõgest hiljukesi
piimastab jasmiinipuhm.

IVAR GRÜNTHALI luule siinses «Vikerkaare» numbris on pärit ta viiendast luulekogust «Lumi ja lubi» (Stockholm, 1960). Seda raamatut arvustades on Ants Oras kirjutanud järgmist:

«Koondades ja korrastades oma sajas sihis liikudes võidet keele silmapaistvat rikkust osutub ta suurejooneliseks, aga ühtlasi nüanssikas ajaloolise fresko maalijaks. Ta suudab arendada stiili, millest võiks kasvada uus, omapärane pika poeemi laad, mida meil paljud on taotlenud, kuid mida otsides vaid harvad on saavutanud enam kui väga osalist menu. Selliste võimete tõendiks on käesoleva kogu keskne pala, kaheksaosaline sari — õieti poeem — «Tartu vaim». Siin ühtlasi puhkeb eriti tugevana ja veenvana ka Grünthali lüürika, sugemena avarast, vahel iroonilisest, vahel sarkastilisest, vahel eleegilisest või raskelt traagilisest kogupildist, milles osapiltide intensiivsusele võrdub kõike siduv elutark tundesoojus. (...) Suitsu-

taolise oskusega suudab Grünthal nüüd «Tartu vaimus» ja veel mõnes luuletuses drastiliselt realistlikesse, isegi naturalistlikesse sugemeisse valada poeetilist hõngu. Sama vähe kui Suits kardab ta kõvasti ütlemist, ilma et tarvitseks ohverdada lüürilist lummu. Hääleskaala on muutunud avaraks, valitsus tooni üle väärib imetlust. (...) See iroonilis-eleegiline panorama oma indignatsiooni-sähvatustega keskel ja diskreetse, kuid mõjuva tundedõusuga lõpus kuulub töötusrikkaima hulka, mida me nooremal luuletajate generatsioonil tänini on olnud pakkuda» («Mana» 1960, nr 2—3).

Et Ants Oras «Tartu vaimu» ja pöördumist suurvormide poole Ivar Grünthali loomeloos tähenduslikuks pidades ei eksinud, seda on näidanud hilisemad kaks värsromaani «Peetri kiriku kellad» (Göteborg, 1962) ja «Laulu võim» («Mana», 1976—86, nr 43—55), samuti lühipoem «Kiik» («Mana» 1969, nr 36).

AARAND ROOS

KOJUTULEK

«Armas onu Priidik!

Jõudsingi viimaks Kopenhaagenisse, kust saadan teile kõigile rohkesti tervisi. Hea küll, et «liegewagen» oli mul aegsasti ette tellitud, sest Münchenis täitus meie rong turismigruppidest Kaug-Idast. Oi seda saginat! Teie memme küpsetatud «pumpernickel» rõõmustas mind tõesti, sest restoranivagun oli puupüsti rahvast täis, nii et sinna ma ei pääsenudki. Tunni aja pärast väljub meie laev, ja siis olengi varsti kodumail. Püüan teile abi saata mõne meie organisatsiooni kaudu. Kirjutan eesti lehele ühe artikli teie elust-olust. Kõike head!

Aarand.»

- Noh, tere kah!
- Ah sina oled! Kust sa kõlistad?
- Malmö sadamast.
- Hästi, ma panen siis pikkpoisi ja kartulid ahju.
- Ja mis uudist?
- Tervishoiuamet on sind kogu suve taga küsinud.
- Seda võis arvata . . . Nägemiseni.
- Nägemiseni jah.

«18. saj. eesti küla Austrias. Kõnekeeleks viru murre.

Hiljuti oli selle lehe veergudel juttu eesti soost ohvitseridest, kes karoliinidena võtsid osa Suurest Põhjasõjast (1700—1721). Neid esineb langenute nimekirjas nii Poltaava hävituslahingust 1709 kui ka Perevolotšna kapitulatsioonist samal aastal. Kirjutuse autor nentis lõpuks, et neid «. . . võib usaldusväärsete andmete olemasolul uurida ja käsitleda vaid isiku- ja perekonnaajaloolisest seisukohast, mitte aga enam eestluse säilimise seisukohast slaavluse- või germaaniume-meres».

Austriast puhkuselt naasnud Aarand Roosil on siiski õnnestunud üles leida eesti soost karoliinide asula. Oma tähelepanekutest ja muljetest eesti külast pajatab ta lähemalt allpool.

Põhja-Austrias Linzi linna lähistel Aisti jõeharu paremal kaldal leidub väike Neuwiru-nimeline küla. Sinna pääseb Linzist kirdepoolse maanteega Freistadi suunas, sõita umbes 30 km. Väliselt pole selle külaga midagi iseäralist — tagasihoidlik kirikukabel kalmistuga, nelja klassiga koolimaja ja vana veski, mis teenib kogu külakonda, ja kõik põimitud toredasse alpimaastikku. Omapäraks on

hoopis keel, mida võib vahel küla peal kuulda. Kohapealsete meelest see meenutab oma pehmusega ungarlaste kõneviisi, kuid eestlane tunneb kohe ära oma emakeele, õigemini viru murde. Tegemist on nimelt kunagiste eesti palgasõdurite järglastega Rootsi kuninga Karl XII sõjaretkedelt.

Kõike seda ma poleks muidugi teadnud, kui ma poleks sattunud «gasthausi» einetama kõige kiiremal keskpäeval ajal. Minuga samas lauas istus kaks tüsedat töömeest koos nooreohtu poisiga. Ütlesin viisakalt oma «tere päevast» ja asusin sööma tellitud leent nn. «knödeliga», kui ma äkki jäin kuulutama. Oleksin seda eksituseks pidanud, kui ma poleks viivu aja pärast jälle arvanud kuulvat midagi eestipärast läbi sumina, eriti kui mehed omavahel purssisid. Täie selguse sain alles siis, kui üks ütles selges eesti keeles «et läki siis», ja nad tõusid lauast. Tegin minagi minekut.

Me olime tõesti kaasmaalased või õigemini kaaskeelsed. Nemad pidasid endid põlisteks austerlasteks vaid selle erandiga, et nad räägivad lisaks veel keelt, mida pole olemas. Raske on ütelda, kumb oli teise olemasolust rohkem üllatatud: noor pagulane, kes leidis «250-aastased väliseestlased», või Neuwiru asunikud, kellede salakeele välismaa turist oli dešifreerinud! Nii me istusime vankripäral ja katsusime läbi traktoripõrina kaardistada maailma keeltepaabelit.

Küsisin endalt, et millal leitakse kord üles kõik kadunud pojad — eestlased, kes eri ajajärkudel olid sunnitud oma kodumaalt lahkuma. Oleme kohanud käesoleva sajandi emigrante näiteks Minnesotas, mõned meist ka tsaari-aegseid asunikke Kaukaasias või koguni maltsvetlaste järglasi Krimmis. Ja nüüd on saatus mind kokku viinud inimestega, kellede esivanemad on eesti soost karoliinid! Mine tea, võib-olla ilmuvad kord välja 30-aastase sõja hakapeliidid kuskilt Baierist. Või väidab keegi enese olevat lembituline, Pala lahingu põgenikkude hõimust. Kes ütleks, kes olid kõige esimesed väliseestlased?

«Mis tüöd te, nuormies, ka tiete?» oli vist «karoliinide» esimeseks küsimuseks, ja selles ilmnis nii nende töökus kui ka viru murre: keskkõrgete pikkade vokaalide diftongeerimine. Torkas ka silma, et nad ei tee vahet pika ja ülipika silbi ehk teise ja kolmanda välte vahel. Seda asjaolu võib ekslikult pidada saksa keele mõjuks, kuid tegelikult see on omane meie keeleala kirdepoolseimatele murretele. Jah, siin peaks tõepoolest leiduma palju huvitavat materjali keelemeestele, miks mitte mõnele meie üliõpilasele kandidaaditöö kirjutamiseks. Saksa värvingut on tunda lauseõpetuses ja hääldamises, kõige enam aga sõnavaras. Mainitagu siinjuures, et koduseks keeleks on meie «karoliinidel» siiski saksa keel, aga lihtsamaid asju võib vanemate inimestega ära lahendada eesti keeles.

Millega seletada asjaolu, et paarikümnapäine rahvakilluke on suutnud säilitada oma emakeelt võõras miljöös mitusada aastat? Kas armastusega, uhkusega või jonniga? Või lihtsalt kurioosumi enese pärast?

Sellele küsimusele ei tea aga asjaosalised ise vastust anda. Seda üllatavam on kogu asi, et neil pole muud eestikeelset kirjasõna kui mõned lahtised ärakirjalehed Georg Mülleri jutlustest (17-ndast sajandist). Eesti rahva olemasolust on siiski kuuldud raadio ja ajakirjanduse kaudu, viimati küll päris kaua tagasi. Imekombel on nendeni kandunud kuuldused kirikuõpetajast, kes rändas kogu Venemaa läbi, kuni ta viimaks tapeti eesti punaste poolt. Ilmsesti mõeldakse siin õp. A. Nigolit (†1918 Permis). Ja sellega piirduvadki nende «rahvuslikud teadmised».

Eesti kultuuripärandina tahaks muidugi näha rahvariideid ja ehteid, samuti eestipäraseid toite, tahaks kuulda rahvaluulet või muistendeid — aga ei midagi. Ei tohi unustada, et eesti karoliinid, arvatavasti mõned üksikud, tulid kõik kodumaalt tühjade kätega. Ja kuna võeti endale naine pererahva hulgast, puudusid eeldused eesti pärimuste säilimiseks. Ainsa mälestusena neist aegadest on kaks mittetäielikku komplekti karoliinide sõjamundrit, pealegi halvas korras.

Raske on vastata küsimusele eestlaste arvust, sest juba karoliinide teisel põlvel oli ainult üks vanematest eestlane. Ei ole ka öeldud, et need, kes oskavad eesti keelt kõige paremini, on just need, kes on «kõige puhtamad eestlased». Kahjuks ei ulatu kirikuraamatute andmed praeguste Karmide ja Indreksonide kohta kuigi raamatute andmed praeguste Karmide ja Indreksonide kohta kuigi kaugele 19. sajandisse, kuid näib, et eestipäraseid sugunimesid on varemalt rohkem leidunud. Huvitav on siinjuures märkida, et Neuwiru eestlased on tihti omavahel mitut viisi sugulased.

Elatumist on neile andnud peamiselt põllusaadused; on haritud maad ja peetud karja. Kunagi olevat üks eestlane olnud kõrtsmikukuks, muidu on peetud näiteks kanguri, rätsepa ja kingsepa ametit. Eestlased on veski osanikud sellest saadik, kui endine omanik, keegi Kaiser, siirdus Volga-alale 18. saj. teisel poolel ja veski läks müügile. Veel tänapäeval kutsutakse seda Kaiseri-veskiks, ja meistrina on seal ametis Priidik Karm.

Mul oli õnn sattuda sinna kõige sobival ajal, kui loodus oli kõige kaunim ja lopsakam ja külarahvas parajasti ootas lõikuse algust. Tervelt kaks nädalat olin nende külaline, ja kõike kuuldut-nähtut ei jõua nii pea läbi sõeluda.

Et meie võitlusühingute tegevusse midagi uut tuua, soovitaksin võtta Neuwiru eesti asula kultuurilise abistamise programmi. Teretulnud oleks näiteks konkreetne abi eesti keele ja laulude õpetamise näol. Võiks ka tutvustada eesti kokakunsti, ja miks mitte ringmänge ja rahvataitse, mis rõõmustaksid nii vanu kui ka noori. Neuwiru eestlaste nimekirja, aadresside ja muude andmete vahendamise eest hoolitseb «Päevalehe» toimetus.

— Roos.

— Kas Aarand Roos, jah? Vabandage, et tülitän sedasi, pealegi kui

te vist ei tunne mind. Mu nimi on Poomre, ma usun, et sattusime samas-
de kohvilauda viimasel kirjandusõhtul Eesti Majas . . . millal see nüüd
oligi . . .

— Hmf.

— On teil ikka aega, jah? Ma lugesin teie kirjeldust nendest vana-
dest eestlastest. Noh, mõelge ometi, kas ei ole ime?

— On küll.

— Jah, eks ole! Ja siis mul tekkis niisugune idee, et vahest
te võiksite. . . või on teil muid üritusi? Ma mõtlesin, et kas võiksime
loota teie abile Liberaalsotsiaalse Naisringi järgmisel kokkutulekul,
et peaksite loengu selle eesti ühiskonna sotsiaalsetest küsimustest.

— Sotsiaalsetest?

— Jah. Väga huvitav oleks kuulda lähemalt näiteks kasvatusproble-
emidest, perekondlikust struktuurist või tervishoiust. Võib-olla näi-
taksite ka valguspilte?

— Pilte mul on, aga mis puutub sellesse muusse . . .

— Oh, ettekanne ei tarvitse olla eriti pikk. Peaasi, et võime tassi
kohvi juures natuke vestelda kõigest sellest. Kas olete nõus — tuleval
pühapäeval kell pool seitse Eesti Majas?

— Hmf.

— Oo, ma tänan teid, härra Roos, ma teadsin, et olete väga . . .

— Jah.

— Noh, nägemist ja veel kord suur tänu! Nägemist!

— Kõigepealt tahaksin tänada proua Poomret sissejuhatavate sõna-
de eest ja ühtlasi Liberaalsotsiaalset Naisringi lahke kutse eest.
Nagu ma näen, on juhatus oma ettenägelikkuses paljundanud minu
artikli Austria eestlaste asulast. See ilmus «Päevalehes» paar-kolm
nädalat tagasi. Kasutan nüüd juhust teie tähelepanu juhtida mõnele
eksitavale trükiveale, mis mulle kiirel läbivaatamisel silma hakkasid.
Esimesel leheküljel, umbes keskel, seisab «põimitud toredasse lapi-
maastikku». Siin mõeldakse muidugi «alpimaastikku». Ja samal
leheküljel, kolmas rida altpoolt, peab siiski olema «250-aastased vä-
liseestlased» ja mitte «25-aastased» . . . Niisiis on kogu kuulajaskonnal
vajalikud eelteadmised olemas ja ma võin vahetult asuda oma tänase
ettekande juurde, mille olen pealkirjastanud «Koduseks keeleks võõr-
keel, külakeeleks emakeel».

«Keeleteaduslikes uurimistes on raskuspunkt üha enam nihkumas
filoloogias lingvistikale, s.o. ajalooliselt taustalt instrumentaal-eksperi-
mentaalsele. Viimane ulatub otsapidi sotsioloogia, psühholoogia ja
pedagoogika valdkonda ja selle uurimisse on rakendatud ka raalide
ressursid. Üks selle harusid on bilingvism ehk kaksikkeelsus, mille
all mõeldakse nähtust, et indiviidil või rahvagrupil on kõrvuti
kaks keelt, võib-olla isegi kaks emakeelt, mis ühest küljest on vastuolus
teineteisega, teisest küljest jälle täiendavad teineteist. Viimasel aasta-
kümmel on avaldatud loendamatu hulk teoseid selle fenomeni üle ja

küsimus on muidugi huvitanud ka eesti keeleteadlasi, peamiselt nooremat põlvkonda. On vaieldud kaksikkeelsuse hüvede ja pahede üle, kusjuures praegune seisukoht on hüvede ligiläheduses. Üks ilmekamaid repliike kogu debatis on ühe rootslase teose pealkiri «Kaksikkeelsus või poolikkeelsus?». Nii kui mitmeski muus distsipliinis ei või eeldada täielikku objektiivsust, tuleb siingi kahtlustada, kas suurriike esindavad teadlased ei poolda eelarvamuslikult ühe põhikeele eelistatavust kaksikkeelsusele, pidades viimast teguriks, mis takistab või vähemalt pidurdab teatud rahvagruppide assimileerumist enamuse ühiskonda. Väikerahvaste esindajad on loomulikult altimad nägema kaksikkeelsuse hüvesid, kas vahendina isiksuse kujundamisel ja eneseteostamisel või jälle vaimse iseseisvuse ja sõltumatuse manifestatsioonina.

Kaksikkeelsus on muidugi nende rahvaste probleem, kes asuvad teise keele mõjusfääris. Kõige tuntumad näited on juudid ja mustlased, kellede grupe on hajuvil üle kogu maailma. Pärast Teist maailmasõda on sama saatus tabanud mitmeid väikerahvaid ja nende hulgas ka eestlasi. Viimaseid leidub organiseeritult ja suuremal määral umbes kümnes eri riigis. Keeleteadusele on see asjaolu muidugi tänuväärne, hõlbustades ühe keele omapära määratlemist. Eestlaste kaksikkeelsuse probleemi võidakse nimelt studeerida rootsi, inglise, saksa ja teiste, peamiselt küll indo-euroopa keelte najal. Nende kõrval ei või ülehinnata Türgi eesti koloonia olemasolu, sest selle rahvakillu teiseks emakeeleks on keel, mis kuulub samasse rühma kui soome-ugri keeledki, nimelt uraali-altai. Seega on nende teise emakeele mõju esimesele hoopis teist laadi kui näiteks läänemaailmas.

Kaksikkeelsetel indiviididel on tavaliselt enam-vähem välja kujunenud keeleline käitumismuster, s.o. teatud olukorrad emakeele tarvitamiseks ja teised asukohamaa keele jaoks. Loomulik on seejuures, et emakeele kasutamisalala moodustavad kodu, kokkupuuted lähemate sugulaste-sõpradega, mõned vabaajaharrastused ja vanematel inimestel ka kirik. Aga nende küsimustega on kuulajaskond kindlasti kursis omaenda kogemuste põhjal, mispärast ma siin pikemini ei peatu.

Vähem levinud on vastupidine olukord, s.t. emakeele kasutamine peamiselt väljaspool kodust miljööd. Heaks näiteks on meil just Austria eestlaskond. Siin ei või enam rääkida kaksikkeelsuse poolikkeelsusest ega mingisugusest paratamatusest. Vastupidi, peenutsetakse oma vähemusrahvuse keelenditega, kuni need viimaks pälvivad vastuvõtu «feinschmeckerite» kõneviisi. Seda kaksikkeelsuse nähtust võiksime nimetada vabatahtliku kaksikkeelsuse printsiibiks.

Selline emakeele tarvitamine, ilma eriliste eesmärkide ja järjekindlusega, pole haruldane noorte eestlaste hulgas, kui nad arutavad oma asju näiteks rootsikeelses seltskonnas. Jutu sekka võetakse siis igasugu eestikeelseid sõnu, milliseid peetakse mõistetena enam-vähem lahutamatuks eesti kultuurist ja milliseid tuleb väljendada just eesti keeles, kuigi nende rootsikeelseid vasteid vägagi hästi tun-

takse. Näitena mainitagu siin mõisteid nagu «skaudikoondus», «lõkkenali», «ringkiri», «õlleõhtu» või miks mitte «hapukapsad» ja «verivorst», milledest asukohamaa rahvas niikuinii aru ei saaks.

Nimetaksin selles seoses kunagisi estofiile, saksa soost haritlasi, kes vahel meelelahutusena harrastasid luuletamist eesti keeles ja kellede loodud juhuluule moodustab meie ilmaliku kirjanduse alged. Siin on ka tegemist varem nimetatud peenutsemisega, kuid ei tohi unustada, et need tegelased olid kõik läbinisti sakslased.

Kõik Austria eesti asunikud ei räägi eesti keelt. Ja kõik, kes räägivad eesti keelt, ei ole eestlased. Puht bioloogiliselt ei võigi siin enam kedagi eestlaseks pidada, mõteldes asjaolule, et juba esimene eesti karoliinide abielu — kümme sugupõlve tagasi — oli segaabielu. Ja ma ei mäletagi, et neist keegi oleks väitnud enese olevat eestlane. Eestlus on siin rohkem keeleline kui rahvuslik.

Milline on siis eesti keele positsioon Neuwiru külas? Koduseks keeleks on nähtavasti kõigil saksa keel, ka nendel, kes oskavad küllaltki palju eesti keelt. Kool ja kirik on muidugi saksakeelsed nagu muudki asutused. Eestlasi on nii vähe, et pole tuntud tarvidust endid organiseerida. Kuuldavasti pole ka varem leidunud rühmitusi, kus oleks viljeldud eesti keelt ja kultuuri. Nüüd võidakse küsida, et kuidas saab siis üldse rääkida elavast eesti keelest. Vastus on lihtne: seda kuuleb igal pool ja iga päev. Järelikult on tal ka oma funktsioon, aga milline? Mõõnan, et olen ka ise kaua juurelnud selle küsimuse kallal. Eesti keele kasutamisala pole Neuwirus mitte see, millega meie oleme harjunud.

Nagu mu ettekande pealkirjast selgus, räägitakse eesti keelt küla peal. Kõigepealt on viisakas teretada eesti keeles, näiteks soovides «tere hommikust» või «head teed». Samuti jagatakse kiitust või laistust, tänatakse ja parastatakse eesti keeles: «Säh sulle», «ole meheks», «minen'd ikka», «kae prohvast». Tegemist on, nagu näeme, väljenditega, idioomidega, millel puudub adekvaatne vaste teistes keeltes. Hästi moes on ka vanasõnad. Õnneks neist pole puudust ja neid õpetatakse lastele juba varakult.

Lõpuks on üks ala, kus eesti keel on eriti au sees ja mis ühtlasi annab võtme eesti keele elujõule. Kõikjal, kus toimub midagi pidulikku, seal on ka eesti keel ise *festivitas*. Mitte kirikus, aga kõigi juubelite, aktuste, pidude ja sünnipäevade puhul on eesti keel teataval määral esikohal. Juhtub sedagi, et mõni hakkajam esineja peab terve kõne eesti keeles, olgu ta ise eestlane või mitte. Ja ega seegi suurt loe, kas mõned koosolijad juhtuvad olema «päris» auterlased. Võiks ütelda, et eesti keel on võrreldav ladina keelega, kuid selle vahega, et see ei ole kuidagi seotud haridusega, vaid kuulub pidukeelena kogu rahvale.

Kui küsite, et kas Neuwirus osatakse ka eesti keelt lugeda ja kirjutada, võin vastata, et alles üleile ma sain sealt postkaardi. Mul on see kaasas, palun, võite lasta ringi käia! Selle on kirjutanud minu pere-

mees, 46-aastane onu Priidik, kes on elukutselt mölder... Mis? Ahjaa, see postkaart kujutab lähimat alevit, mis asub Neuwirust 15 kilomeetrit põhja poole, nimega Freistadt.

Mul on kaasas ka teine tekstinäide, mis on vist ainulaadne kogu maailmas. Millal on varem juhtunud, et muukeelses ajakirjanduses leiab eesti laensõnu? Siin on üks lehekülg kohalikust, ülepäeviti ilmuvast ajalehest, kus kritiseeritakse üht maanteeprojekti kuskil läheduses. Autor ütleb: «Diese notwendigen Vorbereitungen hat man, *paraku*, noch nicht unternommen.» Minu küsimusele, kes see toimetaja õieti on, vastati, et ta on ühe Neuwiru kooliõpetajaga abielus.

Millega seletada küla peagu-eestlaste mõju oma ümbruskonnale? Ja millega seletada eesti keele säilimist üldse siin või mujal maailmas? Vastaku igäüks jõudumööda nendele küsimustele. Kahtlemata on siin suur uurimisobjekt mitte üksnes keeleteadlastele, vaid veel enam sotsioloogidele.»

— Me täname härra Roosi huvitava ettekande eest, ja ma usun, et oleme saanud uusi aspekte emakeele võimalustele säilida võõrkeelses miljöös. Nüüd järgneb koosviibimine kohvilauas ja pärast seda on härra Roos lubanud meile näidata mõningaid valguspilte. Siin seinääres on veel vabu kohti, palun väga!

— Aarand, ae, tule istu meie laudal... Kust sa õige Rootsi sattusid? Pidin sulle peagu Soome kirjutama, aga mõtlesin, et küllap oled Türgis või kus.

— Enda teada elan pidevalt Rootsis.

— Hea, kui vähemalt keegi teab! Aga kust sa tulid mõttele minna Austriasse eestlaste jahile? Või kas kukkus kogemata välja, mõni vahemaandumine või...

— Käisin suvel Ungaris keelt õppimas ja tulin Linzis korraks rongi pealt maha jalgu sirutama ja linna vaatama. Tundsind kord üht kena manni seal.

— Ja mis sa siin Stokholmis teed? Kas ikka veel mustlaste koolis pealikuks?

— Sealt tulin tulema. Õpin praegu ülikoolis poeetikat, aga mine tea, kas lastakse rahu õppida. Ja sina, Tüüni, mis sina teed?

— Mis nüüd minust! ... Õpin viimast aastat arhitektuuri. Käisin suvel jälle Tallinnas, uurin nimelt eksamitööna keskaegset linnaplaani. Ma ei tea, kas olen sulle sellest varem rääkinud? Igal juhul on kole põnev, sest ametlik linnaplaan ei klapi. Seisad näiteks ühel tänavanurgal ja tänava lõpus paistab kirikutorn pargi tagant, aga kaart ütleb, et seda varjab hoopis majade rida. Neid näiteid on nii palju, et ei või olla tegemist eksitusega, vaid sihikindla petmisega. Samuti ei leidu äsjailmunud kaardi järgi sadamapiirkonnas suurt midagi peale avarate väljade, ja ometi me teame, et seal on baasid... Sa ju oled Tallinnas käinud?

— Olen küll, aga ma ei mäleta sellest midagi...

— Kuule, tundub, et rahvas ootab nüüd valguspilte... Ja pärast-

poole — kui sul midagi ees ei ole, läheme koos! Ma ei tea küll, kus kandis sa elad, aga. . .

— Takso, hallo! Takso!

— Me võime ka jala. . .

— Ah, kus me selle vihmaga ikka!

— Drottninggaten 97. . . Meil jäi varem jutt pooleli, see ongi, miks ma tahtsin sinuga koos minna. Olen aru saanud, et sinu lemmikharrastuseks on jahtida põliseid eesti kolooniaid. Meile tuli kolmapäeval sugulane külla New Yorgist ja ta on elanud just siisuguses eesti asulas. Arva, kus!

— Noh, ütleme Vladivostoki eesti kalurikolhoosis.

— Ei, arva veel kord!

— Kabböle külas Soome rannikul.

— Äh, sa ei oska. Cabrera saarel Vahemeres.

— Tohoh! See saar, kuhu pidime sanatooriumi asutama?

— Kust sina seda tead?

— Sellest oli päris palju kõmu omal ajal. Noor vabariik hakkas kaela kandma, aga luuletajad kippusid vägisi kõik tiisikusse surema. Ja siis tahtis mõni isehakanud diplomaat meile Vahemerest või Aafrikast saart osta, kus võiksimme oma vanaduspäevi veeta.

— Tõsiselt või?

— Tõsiselt jah. . . Kuule, siin sa vist eladki?

— Ahjaa, peaks nüüd onu Villem kodus olema! . . . Kas võiksin tutvustada — minu sõber Aarand. . . ja onu Villem Ameerikast.

— Börsimaakler, New York City, N.Y., täpsemalt.

— Väga rõõmustav. Kuulsin Tüünilt, et olete elanud meie Hispaania koloonias. Kas sellest ostust tõesti midagi välja tuli?

— Vaadake, noormees, see oli nõnda, et kolmekümnendatel aastatel tõsteti ajakirjanduses küsimus, et Vabariigile tuleks hankida mõni lõunapoolsem koloonia. Rahvas oli väljarändamise tuhinas, teised vajasisid terviseparandust või niisama puhkust. Minu isal oli tiisikus, ja et kõige rohkem oli juttu olnud ühest Cabrera-nimelisest saarest Vahemeres, otsustasime sõita sinna. Mis sellest, et saarel oli kõigest kuus-seitse ruutmiili maad ja viiskümmend elanikku! 1936 lahkusime Eestist, ja kui sõda puhkes, viisid meid tuuled Argentiinasse ja seal jõudsimme viimaks Ühendriikidesse.

— Kui suureks eesti keskuseks Cabrera kujunes?

— Ei mingisuguseks keskuseks. Palju meid seal oli, kas oli kord kahekümne ringis? Igal juhul koliti varsti suurematele saartele või mandrile äri tegema.

— Ja sanatoorium?

— Hea, kui talgute korras mõni paadikuur püsti aeti.

— On seal veel praegu midagi näha? Ma mõtlen, et kas tasuks minna vanu pärismaalasi usutlema?

— Mis asja pärast?

- Aarand leidis Austriast vana eesti küla. Kole põnev lugu!
- Ah nii, jah, eks ta ole, meid jätkub kõikjale . . . Kas õhtused uudised on TV-s juba alanud?
- Kuule, jah, mul on homseks õppetükid õppimata . . .

«Mag. P. Kirsik peab approbatur- ja cum laude-kursust poeetikas esmaspäeviti kl. 9—11 ja neljapäeviti kl. 10—12 algusega 20. sept. loengusaalis III: 7.»

— Möödunud korral rääkisime printsiipidest, milledest võiks lähtuda kvantiteeriva süsteemi väljatöötamisel arbitraarses keeles. Määrasime printsiibid ja nimetasime need osiste järgi, milledele nad tuginevad — moraaline, süllaabiline, positsiooniline resp. proportsionaalne —, jättes lahtiseks kombinatsioonivõimalused kahest või enamast printsiibist. Edaspidi vaatleme eri süsteemide rakendatavust heksameetri ja temaga hõimulise pentameetri raamides. Viimast puudutame vaid neil juhtudel, kui mingi kombinatsioon sobib ainult temale. Muidu on kõik, mis öeldud heksameetrist, *eo ipso* maksev ka pentameetri kohta. Ma eeldan, et mainitud värsimõõtude struktuur on nüüd kuulajatele sedavõrd tuttav, et võime . . .

— Roos!

— Jah?

— On teil aega? . . . Ma tahtsin küsida, kas te olete ka mõtelnud sellele, et teil tuleb kursuse raamides esitada kirjand või lühiuurimus poeetika alalt.

— Hmf.

— Kas võiksin teile tassi kohvi pakkuda — ei, õpetajate kohvikus ikka — mul on nimelt üks ettepanek teema suhtes.

— Suur tänu!

— Eestlasena valite arvatavasti midagi eesti kirjandusest, teil on vist niisugused huvid, jah? . . . Vähe on räägitud eesti luulekeele lähedusest antiiksele vormile; muudes läänemaailma keeltes võib vahest ainult soome keel pakkuda nii adekvaatseid lahendusi antiikse kvantiteeriva värsi tõlkimisel. Teatavasti on «Kalevipojas» Homeroose teoste sugemeid, kuid vastandlikult eeskujule on ta meetriliselt jäänud ebaühtlaseks ja viimistlemata. Kuidas oleks, kui katsuksite mõnda katkendit «Kalevipojast» heksameetrisse ümber panna, näiteks 20—30 värssi, ja ühtlasi esitada motivatsioone eri alternatiivide valikus? Olen teile meeleldi toeks nõu ja jõuga . . . Mis te asjast arvate?

— Hmf.

«Kalevaliste Ordul on hea meel kutsuda Teid osa võtma järgmisest koondusest reedel, 3. oktoobril kell 19.30 ordu ruumides Skeppsbron 12-III.»

— Tere õhtust, mu nimi on Roos, ma . . .

— Ahah, ahah, astuge aga sisse! Tulite üsna aegsasti.

— Jah, ma olen täpne.

— Nagu teie isagi. Mäletan teda Treffneri gümnaasiumist, võite tervitada . . . Ma näitan teile ruume, kuni härrad jõuavad koguneda, ja ordu trofeesid, kui nii võib ütelda . . . Kõigepealt need gravüürid, mis siin esikus ripuvad, on Kristjan Raua originaalid; kahjuks meil puuduvad veel mitmed sellest kollektsioonist . . . Ei, mitte see, see «Assamalla lahing» on proovitrükk kõige viimaselt «Kalevipoja» illustraatorilt — mis ta nimi oligi —, igal juhul antakse raamat välja Torontos, vist juba jõuludeks . . . ja siin on meie gildisaal, meie uhkus. Sini-must-valge, mis ilutseb foonil, on üsna tuhmunud, sest ta oli kaasas rongkäigul Petrogradis 26. märtsil 1917, ma mõtlen vana kalendri järgi, kui nõudsime Eesti- ja Liivimaa kubermangude ühendamist . . . Mis? Ei, seda ma ei tea, kelle käes lipp varem oli. Seda peate küsima Lentsiusest.

— Kas see, kes «Päevalehes» sporti kirjutab?

— Mis? Ei, see on vana Lentsiuse vennapoeg. Gildimeister ikka! . . . Aga vabandage mind, ma pean nüüd rahvast teenima. Klaas armeenia konjakit?

— Ei, tänan, ma ei võta.

— Olete tõesti oma isa poeg.

— Raksa, raksa rusikaga . . .

— . . . Kalevite kange poeg!

— Ordu eestseisuse ettepanekul on meie tänasele koondusele kutsutud kaks teenekat külalist tutvuma ordu ideega ja rahvusliku võitluse programmiga. Siin on kõigepealt härra Madisson, kes on asutanud kunstkäsitöö ettevõtte, mis valmistab ja müüb ekspordile eestipäraseid õllekappasid, saunakibusid ja muud niisugust. Ja meie teine külaline on härra Roos, kes kaardistab eesti keele kasutamisala väljaspool Eesti territooriumi. Ütleme mõlemale tere tulemast ja — vahutagu klaasid.

— Jutt jäi meil ennist pooleli . . . Noh, mis te ruumidest arvate? Nikerdused on kõik autentses karjala stiilis.

— Jah, need on vägevad. Ainult reheahi puudub.

— Mis? . . . Ahjaa, seevastu meil on esimene number «Perno Postimehest». Meil on see kotikene, milles Koidula viis kodumaa mulda Kroonlinna kaasa. Meil on leitnant Kuperjanovi sirmmüts, mida kindlasti olete näinud tema portreedel — jah, see on tõeline muuseum. Aga vaadake seda kaardimängu, millega seal nurgalauas mängitakse. Kas näete neid lohesid ja hiina kujusid? See kaardipakk kuulus Šanghai eesti seltsile, mis asutati 1920 ja millel oli koguni oma raamatukogu — seda te vist küll ei oleks uskunud . . . Ja see vana Eestimaa kaart siinsamas!

— Araabia tähtedega!

— Justament. See on koopia Idrissi kaardist aastast 1154. Eestiga oli ju kaubitsemist, vähemalt kaudselt, sellest räägivad araabia müntide leiud Harjumaal. Aga arvake ära, mis trofeedest me veel unistame!

— Ütleme näiteks Kalevipoja mõõgast, see peaks veel praegugi Kääpa jões vedelema.

— Noh, kuulge . . .

— Teil puudub kindlasti prohvet Maltsveti pass ja luba Krimmi asumiseks, see, millega väljarändamine algas . . . Võiksite ju osta ära Türgi eestlaste puukaantega piibli aastast 1847, siis saaksid nemadki reisiraha väljarändamiseks!

— Geniaalne mõte!

— Ah seal meie karoliin ongi! Mis te mõtlete kõigi kaug-eestlastega peale hakata?

— Peale hakata?

— Just, jah. Kui te olete rahvaloendust pidanud, kas kutsute nad siis kõik emarüppe tagasi?

— Te mõtlete midagi väliseestlastega sidepidamise arendamise ja kodumaale tagasikutsumise komitee taolist?

— Kas või sedagi. Teil on ometi mingi programm? Või kogute neid niisama oma arhiivi? Või ajate lihtsalt kuulsust taga? . . . Hei, Lentsius, tule räägi noormehegal!

— Ma olen Lentsius . . . Kuulsin, millest rääkisite. Roosil on omast kohast õigus. Ta liigub palju ja on sedasi kokku puutunud paljude «kadunud poegade»ga. Usun siiski, et nüüd on meie kohus jätkata, sest meie käes on majanduslikud ja organisatoorsed ressursid. Aga kuulge, mis keelt te nende kõikidega räägite?

— Tönkan Turbaneeme murrakut Kabböle eestlastega Soomes, Rakvere murret Karsi eestlastega Türgis, Hiiu Reigi murrakut, kui puutuksin kokku Vladivostoki eesti kaluritega.

— Ja eesti üliõpilastega Torontos, eesti skautidega Sao Paulos, eesti kanafarmeritega Thirlmere's ja eestlasest buda mungaga Ranguunis? Rääkimata eestlastest, kes tulevad Siberi taigadest või Altai steppidest. Ainult kodumaa eestlastega pole keele pärast muret . . . Kas meile ei kuuluks ära mingisugune rahvusvahelise või, ütleme, totaalse eesti keele valemite kogu, sest mõtelge ometi, mis siis saab, kui kord ilmuvad välja Gustav II Adolphi eesti soost hakapeliidid, ja lembitulisid, kes läksid maapakku pärast Madisepäeva lahingut, ja vikerlastest sõjainvaliidid, kes jäid Sigtunasse maha. Mis me nendega peale hakkame?

— Jah, eks ta ole.

— Aga mõtelge asjale! Meil on ressursse, nii et selle poolest olge muretal!

«Gambia ja Chrystal Coast. Teile, kes vajate vaikust. Olete vaimuinimene, võib-olla poliitik, haritlane või kirjanik. Tahate millesegi süveneda, midagi lugeda või kirjutada. Ilma et tuldaks segama. Miks mitte Gambia ja Chrystal Coast? Kas või 40 päeva.

Relief Palace pakub Teile kõiki mugavusi. Oma liivarand. Resto

ja jookla tippklassis. Euroopa orientatsiooniga teenijaskond. Ja mis Teile tähtis: täielik vaikus kell 23, sest Te tahate magada või rahu töötada. Igas toas kirjutusmasin ja magnetofon. Keskne raamatukogu ja mitmekeelne sekretariaat. Teiste sõnadega, kõik, mis Te vajate oma positsiooni säilitamiseks ka puhkuse ajal. Boeing-lennukid Stokholmist igal reede õhtul. Tere tulemast! Globe reisibüroo.»

— Roos.

— Hallo, siin Lentsius . . . Kas olete mõtelnud mu ettepanekule?

— Ma just postitasin kirja ordule, Skeppsbroni aadressil.

— Ahah, nii et olete nõus? Mis siis enam rääkida . . . Olge terve!

— Tänan!

«Kalevaliste Ordu juhatusetele, Stokholm.

Silmas pidades meie hajutatud rahva vajadust harrastada vaimset omakultuuri eesti keeles üle aja ja ruumi piiride, on allakirjutanu otsustanud enda peale võtta «Totaalse eest keele koordinaadistiku» väljatöötamise. Teos saab hõlmama kõigi seni tuntud sõnakujude paralleelse esituse koos relevantsete osiste analüüsi ja adekvaatse valemi tuletamisega sõnavara, vormiõpetuse ja lauseõpetuse alal. Teadagi pole eraisikul võimalik täies ulatuses kanda sellise projekti kulusid. Sellepärast pöördun ainelise abipalvega Kalevaliste Ordu juhatuse poole. Lisan koopiad oma senistest artiklitest ja kaks soovitusi.

Stokholmis 14. oktoobril 1972. Aarand Roos.»

Reisivarustuse nimestik.

Kergemad riided, pesuvahetus, tualetitarbed . . . välismaa valuuta, pilet, pass . . . äratuskell, Wiedemanni sõnaraamat, tekkel . . . tennise-reket, päikesepriidid, suupill . . . palveraamat.

«Kallis Tüüni!

Jõuan Sulle veel postkaardi teele panna, et Sa mind asjata taga ei otsiks. Jätan selle patuse linna maha ja lähen 40 päevaks kõrbesse paastuma (elades metsmeest ja rohutirtsudest). Olen nimelt meelt parandanud: eestlus pole siiski mitte igäühe oma koli. (Eksid, kui arvad, et olen teel Tallinna.) Ära muretse minu pärast, ma ei ole halvas seltskonnas. Aadressi mul ei ole anda. A.»

«Eessõna.

Sajandite jooksul Eesti territooriumilt lahkunud eestlasi võib tänapäeval leida peagu kõikjal maailmas, ja kus neid on vähegi suuremal arvul, seal räägitakse ka teatud määral eesti keelt. Seda keelt iseloomustab see, mis ajajärgul ja mis murdealalt väljarändamine on toimunud. Määravaks on ka uue asukohamaa keele mõjude hulk ja laad.

Endised murdepiirid on kadumas ja hoopis uued asemele tulemas. Mis eestlased räägiksid tänapäeval üksnes Kuusalu või Kodavere mur-

ret? Vähemalt mitte need, kes asuvad just nendes murdepiirkondades, sest moodsa aja kommunikatsioonid mõjuvad murretele kahjustavalt. Küll aga võiks juhtuda, et grupp endisi Kuusalu eestlasi kuskil Altai steppides räägivad just seda ja ei mingit muud eesti keelt.

Teiseks on 30-ndate aastate keelest võrsunud uusi läänepoolseid variante; nimetatagu vaid Ameerika mandri eesti murret, Rootsi eesti murret ja Pariisi eestlaste murret. Need erinevad sellest eesti keelest, mida räägitakse Eesti territooriumil tänapäeval, nii sõnavara, vormiõpetuse kui ka lauseõpetuse poolest, noorema generatsiooni hääldamisest rääkimata.

«Totaalse eesti keele koordinaadistiku» koostaja on oma ülesandena näinud võrdluse teel välja tuua see ollus, mis on ühine «kõigile eesti keeltele». Sõnavara osas tähendab see enamatel juhtudel sõnakuju lühendamist ja lähendamist tüvele. Vormiõpetuse alal on läbi viidud rida lihtsustusi. Käänete ja pöörete arv on näiteks alati kõikunud, ja meie läänemaailma murretes püritakse vormide kasinuse poole asukohamaa keelte eeskujul. Lauseõpetuses on «välja praagitud» kõik nn. «overlappings», s.o. sama funktsiooniga sõnade üksteise otsa kuhjamine. Niisiis on see eesti keel, mis esineb käesolevas teoses, tegelikult «Central Estonian».

Ajast ja ruumist tekkinud keeleliste erinevuste tasandamisega on püütud luua instrument, mis võimaldab rahuldava kommunitseerimise siis, kui kord eesti rahvas pöörduv tagasi oma põlisele territooriumile Läänemere kallastel. «Totaalse eesti keele koordinaadistik» taotleb olla esimene sellekohane vahend. Mitmesugused muudatused ja kärpimised käsikirjas (eriti näidete osas) on tehtud koostöös kirjastajaga. Eriti võlgnen tänu härra H. Lentsiusele, kes äratas mu huvi taolise raamatu koostamiseks, ja Kalevaliste Ordule, kelle lahke toetusega see on välja antud.

Gambias oktoobris 1972, Autor.»

— Mu nimi on Carlo, ega ma ei sega? Otsin nimelt tennispartnerit ja . . .

— Siis te ei tarvitse enam otsida. Ma mängin kaks korda nädalas. Keskpärased servid ja volley. Hea ulatus tagajoonel. Backhand on mu nõrk punkt randmete tõttu. Mänginud viis aastat, aga ainult mõnest ülikooli võistlusest osa võtnud. Kas lepите sellega?

— Hästi. Kuidas te nimi oligi?

— Aarand. Olen välismaalane, pidin peagu lisama, aga siin oleme ju kõik mujalt pärit.

— Ma mängisin eile ühe iirlasega, aga see kutsuti äkki Belfasti.

— Okay, pall tuleb!

— Kas punktide peale?

— Proovime esiteks niisama. Ma näen, et olete vasakukäeline, mul on niisugustega ikka raskusi olnud.

— Küllap saate sellest üle. Ma mängin rohkem defensiivi.

- Kas pall läks välja?
- Välja jah. Mere poolt puhub täna.
- Te olete vist kõva mängija?
- Meil on kodus oma tenniseväljak.
- No-nii, nüüd hakkab istuma... Võtke pealegi pallid.
- Minugipärast... Olge valmis!
- Võrku!
- Teine veel... 15—0.
- ... ja 15-tasa.
- Te vaatate kella. Kui kaua teil aega on?
- Kella neljani küll.
- 30—15... Ja siis?
- Siis on mul pealelõunane vahetus. Teen teaduslikku tööd.
- Olete täpne mees?
- Ega muidu ei saaks.

«Sisukord.

Eessõna.

Ortograafia. Häälendamise ja kirjaviisi koordineerimine. Laiendatud tähestik. Laenuid koordineeritud keeltest. Laenuid koordineerimata keeltest.

Leksikograafia. Eestipärane sõnakuju. Täielik tüübistik. Võõrsõna, laensõna, omasõna. Murdeti esinevate võõrsõnade kuju. Uue sõnakuju tuletamine, metoodiline näitestik.

Morfoloogia...»

- Vabandage, et tülitän. Kas olete lõunat söönud?
- Ei, mitte veel. Mõtlesin just restosse minna.
- Noh, siis on hästi. Vaadake, pärast seda kui see iirlane...
- Arusaadav. Kahekesi on seltsim.
- Ütelge aga, kui segasin teid keset tööd...!
- Ärge muretsege. Ma just vaatasin kella ja...
- Tellisin laua siia akna äärde... Palun!
- Chicken soup... või Equatorial herbs soup — mis see on?
- Kuulge, see on hea, kuigi näeb õudne välja.
- Kaks Equatorial herbs.
- Oui, monsieur.
- Toidud korduvad nimelt iga kahe nädala tagant.
- Ah või nii kaua olete siin juba olnud. Kas poliitik... või hoopis kunstnik?
- Mõni ütleks playboy. Mul on selline välimus ja vist käitumine ka.
- Kas niisama puhkusel pisut vaiksemas kohas?
- Kuidas võtta. Minust pidi poliitik saama, aga ei saanud, kuigi olin isegi lühemat aega pukis. Selle töö jaoks mul polnud õiget närvi. Olin pealegi noor ja kärsitu, ei mallanud kogu staabiga asju tasa ja targu

arutada, vaid tahtsin kohe ära teha, kärts ja põmm.

— Tagajärgedele mõtlemata.

— Jah, tagajärgedest saab inimene aru alles siis, kui ta on juba katsunud kõik olematuks teha. Poliitika lõikas mul jalad alt, täielikult.

— Ja mis nüüd? Kas Filet Mignon?

— Mignon on täna väga hea, mu härrad!

— Hästi. Ja kui leidub allikavett, siis . . .

— Mulle saksa õlut.

— Oui, monsieur.

— Kuulsa mehe poeg pole kerge olla. Sinult nõutakse liiga. Isa oli silmapaistev riigitegelane, seda kinnitasid kõik tema vastased. Ja kuhu sa pääsed niisuguse selja tagant? . . . Nii et ühest küljest mul oli isakompleks, samaaegselt aga suurushullustus, sest mul oli kaks vanemat venda, kelledest ma kasvasin mööda. Olin parem ratsutaja, parem jutuvestja ja parem laulumees kui nemad. Aga mis see loeb! Jõudsin päris palju rumalusi teha, enne kui kõik otsa lõppes.

— Nii et jätsite poliitikategemise kus seda ja teist?

— Mitte ainult poliitika, vaid kogu kupatuse. Panin ajama, teiste sõnadega . . . Ja teie?

— Kodakondsuseta. Elan praegu Rootsis.

— Rootsist rääkides — mis te arvate sellest kenast totsist, kes viinaleti taga seisab?

— Ma ei tea, pole minu tüüp.

— Mina jälle mõtlesin, et lööks kas või külge.

— Tuba 306. Kas mulle on posti?

— Silmapilk . . . 306? Ei ole.

— Jah, ega keegi ei teagi mulle siia kirjutada . . . Kuulge, mul on üks väike küsimus. Kes on see mees, kellega ma siit mööda tulin kahe minuti eest?

— Oodake nüüd, kuidas ta välja nägi?

— Filminäitleja John Wayne'i moodi, pisut suuremgi ja blond.

— Ah see, see on vürst Terranova, Montevideost. Väga meeldiv tutvus. Annab alati jootraha.

— Kas ta on siin üksipäini?

— Vist küll, daamide seltsis ma pole teda näinud.

— Või nii . . . Säh, see pistke vestivoodri vahele!

— Oo, suur tänu, monsieur!

«§ 3 Ortograafia poolest jagunevad eesti keele laenuandjad kolme rühma. Tegemist on keeltega, kus a) iga täht sümboliseerib (peagu) alati sama häälikut, ning sama häälikut kui eesti keeleski; b) iga täht sümboliseerib (peagu) alati sama häälikut, kuid mitte sama häälikut kui eesti keeles; c) mitmed tähed sümboliseerivad eri häälikuid teatud reeglite kohaselt või üksikutes sõnades koguni reeglitevastaselt.

§ 4 Laenud punkt b) alla kuuluvatest keeltest translitereeritakse eesti keele ortograafia kohaselt. Näit. hispaania 'junta' — eesti 'hunta'.

Mõnes keeles esineb omapärane tähekuju, mis translitereerimisel lihtsalt asendatakse vastava tähega eesti keeles. Näit. rootsi 'å' — eesti 'o', taani 'ø' — eesti 'ö', türgi 'i' — eesti 'õ'. Laenud keeltest, millel on hoopis teine tähestik, näit. vene keelel, translitereeritakse täielikult, vt. laiendatud tähestikku § 2.

§ 5 Punkt c) alla kuuluvad inglise (ameerika) ja prantsuse keel. Isik, kes neid keeli ei tunne, ei või ära arvata, kuidas kirjutatud sõna tuleb hääldada resp. vastupidi. Näit. inglise 'a' võib hääldada resp. 'a/aa, ä/ää, o/oo, ei' ja prantsuse keeles on teatud vokaalid, konsonandid või koguni terved silbid teatud positsioonis tummad. Seega tuleb totaalses eesti keeles lubada kaks paralleelkuju (vajaduse korral) inglise ja prantsuse laenudel, nimelt häälduslik ja kirjalik kuju. Näit. inglise 'jazz' — eesti keeles nii 'džäss' kui ka 'jats'.

§ 6 Laiendatud näitestik koordineerimata keeltest. Alljärgnevalt . . .»

- Teie, Carlo!
- Kas teil läks meelest ära?
- Ei sugugi, teadus pidas mind kinni. Pidin mõttekäigu lõpetama . . . Reket ja käterätik, teil on pallid, jah? Siis läki!
- Me saame täna ühe pealtvaataja.
- Kes see niisugune peaks olema?
- Üks tütarlaps, teate, see, kes baaris töötab.
- Tohoh.
- Hei . . . kuulge, meie väljak on hõivatud! Mis see peaks tähendama? Oodake, ma lähen ja võtan neil kahel natist kinni ja . . .
- Paluks mitte, võime ju ka oodata.
- Alles ma käisin kontrollimas, ja nüüd äkki . . .
- Joome parem klaas külma mehu seal palmide all — kui teil kiiret ei ole?
- Ei, mis sellest, aga puht põhimõtteliselt . . .
- Kui ma ei eksi, jäi meil viimane kord jutt pooleli . . .
- Vist küll. Jäin teile vastuse võlgu, nimelt, et mis mind siia tõi . . . Kui nüüd olla päris-päris aus meie mõlema vastu, siis ma põgenesin kohustuste eest.
- Legaalselt muidugi. Mõni majanduslik tehing või . . .?
- Kõik tehingud on majanduslikud, olgu neil poliitika või kultuuri silt küljes. Minu ettevõttesse, kasutades moodsat sõna, pole keegi midagi investeerinud, vähemalt mitte minu teada, aga ometi ootavad kõik maailma imet. Kuidas võiksin kõiki soove rahuldada?
- Kuidas olete seni võinud?
- Seni? Senist ei ole veel, see on kõik tulevikus. Praegu asun võõral maal, olen isegi selle võõra maa kodanik. Aga ma tean, et mind oodatakse kodumaale tagasi.
- Kutsekirjad ja tööpakkumised?
- Ei, nad ei tea mu praegusest asukohast midagi. See on kõik hoopis teisel pinnal ja kõrvalisele raskest selgitatav . . . Kuulun tervenisti

selle rahva külge, aga, tõtt öelda, mul pole juba aastaid olnud mingit kontakti nendega. Ma ei teagi, kui hästi enam mõistaksime üksteist. Võib-olla ei mõistakski, ja see oleks mulle väga valus. Kardan, et ma ei taluks seda.

— Noh, teadagi, inimene muutub näo ja teo, keele ja meelega poolest, kui ta on eraldatud oma kodusest miljööst, see on ju arusaadav. Kas teie rahvas ei aktsepteeriks teid niisugusena nagu te parajasti olete — või annaks andeks, kasutades drastilisemat väljendit?

— Sellel rahval on üldse raske andeks anda . . . Tegelikult nad ootavad mu isa, aga see on juba minevik. Minevikku me ei saa kunagi tagasi. Nüüd olen kahevahel ega tea, mida peale hakata. Mõtlesin, et siin Gambias puhkusel olles saan vaikselt . . .

— Andke andeks, kui puudutasin valusat küsimust!

— Sellest pole midagi . . . Kuulge, mis teadusemees te ütlesite enese olevat?

— Ma olen keeleteadlane.

— Ah nii, see on ala, mida ma üldse ei tunne . . . Kuulge, need kaks selli seal ei mõtlegi vist mängu lõpetada. Võib-olla teil on tähtsamatki teha?

— Kui ma järele mõtlen: jah.

«§ 14. Tüvisõnade tuletamine rahvusvaheliste sõnade murdelistest kujudest. Metoodiline näitestik.

1) Annus. Sõna 'annus' kitsama tähendusega teisend 'portsjon' esineb levinenumates murretes järgmisel kujul. Inglise eesti murdes 'pootšn', ameerika 'poortšn', saksa 'portsioone', rootsi 'portšuur' ja vene 'portsija'. Relevantsed osised: po(o)rt-s/š. Sõna uus kuju 'ports' käändub: ports, -u.

2) Bensiin. Pahemus: igapäevasele sõnale võõras alghäälik, võõrapärane rõhuasetus. Foneetilistel põhjustel ei sobi ka ameerika eestlaste 'gääs'. Rahvapärasemaid variante: soome 'penssa' ja eesti slängisõna 'pents'. 'Bensiini' uus kuju käändub: pents, -u.

3) Bluff . . .»

— Ah siin raamatukogus te töötategi!

— Jah, siin on miljö kõige inspireerivam. Kui tegelen keele või kirjandusega, tahan enda ümber näha raamaturiivaid; kui kirjutan postkaarte, peaks taustal ilutsema meri või vähemalt mõni palm; kui kirjutan kallimale, kuulan meeeldi ilusat muusikat, eriti Chopini, või süütan küünla.

— Ja nüüd koostate vist grammatika, näib mulle. Mis keel see on, kas eskimote või mõni indiaanide suguharu keel?

— Ei, see on eesti keel. Ma ei tea, kas te . . .

— Ah eesti keel või?

— Jah, see on ühe väikerahva keel, mis hakkab võtma rahvusvahelisi mõõtmeid. Ja sellepärast . . .

— Kas see rahvas hakkab maailma vallutama, et ta . . .?

— Vastupidi, ta on hävimas. Rahvas on pekstud laiali üle kogu maailma, igaüks räägib omas nurgas oma kodust keelt läbisegi muude keeltega, ja nüüd ma katsun kõik niidid jälle kokku tõmmata. Isegi meie rahvajuhid ei oska ennast korrektselt väljendada. Ja ometi nad peavad seda keelt pühaks. Ja pidulikkudel aktustel nad räägivad hardusega sellest, kuidas kord eesti rahval algab aega, kus kõik piirud kahel otsal lausa lähvad lõkendama, lausa tuleleeki lõikab käe kaljukammitsasta, küll siis . . . Hallo, kuhu te kadusite? . . . Carlo!

§ 38 Verbi pööramine. Noomenite käsitlemisel tõime näiteid äärmiselt vormirikastest resp. -vaestest keeltest (vt. § 19). Sama jaotus hõlmab ka verbe. Toodagu ilmeka näitena kaks diametraalselt erinevat keelt. Türgi keeles võib samal verbil olla kokku oma 1000 eri vormikuju, kui võtta arvesse kõik ajad, kõneviisid, tegu-, tahte- ja suhtemoed, jaatav ja eitav kõne jpm. Seevastu inglise keeles on verbil vähem kui 10 eri vormikuju, milledele vajaduse korral kuhjatakse abiverbe. Kuna eesti keeles murdeti niikuinii esineb mitmesuguseid pöördelõppe, isikud aga on kõigis murretes samad, siis tuleb kõige lihtsama konstruktsioonina eelistada tüüpi isik + verb ilma isikulõputa.

§ 39 Verbi 'olema' tüvi on 'ol-'. Seega pöörame verbi preesensis järgnevalt (lühendatud pronoomeni kujuga, vt. § 31): Ma ol, sa ol, ta ol, me ol, te ol, nad ol. Samuti imperfektumis, mille tunnuseks on 'i': Ma oli, sa oli, ta oli, me oli, te oli, nad oli.»

«Lp. härra Lentsius!

Nädalapäevad tagasi saabusin Gambiasse ja olen juba jõudnud kohaneda siin tegelinskite kuurordis. Milline vahe Stokholmiga võrreldes! Töötan päeviti kolmes vahetuses, ja et töö edeneb hoogsasti, jään oma esialgse kavatsuse kohaselt siia 40 päevaks. Selle ajaga loodan suurtes joontes «mustandile saada» oma õpiku umbkeelsetele. Päikeseküllaseid tervisi! A. Roos.»

— Te olete Carlo Terranova sõber?

— Me käime läbi jah. Kuidas nii?

— Politseijaoskonnast. Meil on mõningad küsimused.

— Palun astuge sisse . . . Kas . . . kas on midagi juhtunud?

— Väike õnnetus teie sõbraga. Aga ärge muretsege, tal on hing sees, me saime õigel ajal jaole . . . Kui kaua tunnete Terranovat?

— See oli kohe mu esimesel päeval siin Gambias, 21. oktoobril, kui ta kutsus mind tennist mängima. Oleme enamasti iga päev koos söönud ja sportinud ja . . .

— Millal nägite teda viimati?

— Millal see oligi? . . . Eile sõime lantši koos ja veidi hiljem tutvustasin talle oma teaduslikku tööd all raamatukogus. See võis olla kella poole kahe ringis, kui ta äkki tõusis püsti ja midagi vabandades minema ruttas.

— Mis meeleolus ta siis oli, ma mõtlen, et kas deprimeeritud või . . .

— Nagu ikka, veidi nukrameelne, mõtted hajuvil. Tavatseb ironiseerida enda üle ja vahel on koguni hambamees. Raske ütelda . . .

— Mis te tast muidu teate?

— Ei suurt midagi. Ta on Montevideost. Ütleb enese olevat läbikukunud poliitik. Ta on poissmees ja muidu omakseid tal vist ei ole kui kaks vanemat venda, ma ei tea, kus . . . Tema välimuse järgi otsustades ütleksin, et ta on pärit kuskilt Põhja- või Ida-Euroopast. Omavahel oleme juttu ajanud prantsuse keeles . . . Aga mis on siis õieti juhtunud?

— Autoõnnetus. Võib tegemist olla sabotaažiga, näiteks poliitilistel põhjustel, aga pole ka võimatu, et mees ise . . . Me täname teid. Head õhtut!

«§ 46 Omadussõnade võrdlusastmed. Kui algvõrde ainsuse omastavale lisada tunnus '-m' (erandlikult '-em'), murretes '-m/-mp/-mba/-mpa', saame keskvõrde. Ja kui selle ette omakorda asetada sõna 'kõige', saame ülivõrde. Teist ülivõrde moodust, koos nn. i-mitmu-sega valitsevad peagu üksnes asjatundjad. Pealegi on sellel see pahe-mus, et on raske lahus hoida keskvõrret ja ülivõrret, näit. pahem/pahim, eriti aga kaunim/kauneim. Parem olnuks soome keel '-n' lõpp '-m' lõpu asemel: kaunim: kaunein.

§ 47 Et asja lihtsaks teha, võtame tunnuste asemel kasutusele eessõna 'veel' resp. 'kõige' Türgi eestlaste noorema põlvkonna eeskujul: kallis/veel kallis/ 'kõige kallis.

§ 48 Kui omadussõna kasutatakse määrsõnana . . .»

«Kallis Tüüni!

Imesta pealegi selle kirja üle! Mõõnan, et lavatehniliselt on mu käimised järsud ja ootamatud. Kui teie ei tea arvata, kummast uksest ma väljun ja kummast ma jälle näitelavale ilmun, siis ei tea ka mina kunagi, kes mind seal ees ootavad ja mis märgusõnast mul tuleb kõnelust jätkata. Kui Sa selle kirja kätte saad, istud Sa minu arvates pruunikirjul sohval, süles siiami kass ja vasakul rokokoo stiilis kohvilaud, millel on kitsakaelalises vaasis punane roos. Aga võib-olla on kõik hoopis teisiti kui minu kujutlustes.

Küllalt sellest. Tulin eestlaste mõllust ära ja koostan parajasti siin üksildases paigas Aafrika rannikul keeleõpikut meie kidakeelsetele kaasmaalastele. Päris üksi ma siiski ei ole. Tutvusin siin vabadusvõitleja prototüübiga: kogult ja kasvult tammetüve moodi, kõigiti hakkaja mees, sirgjooneline sõnas ja teos, aga tennist mängib vintidega. Päris kahju, et säärane ei oska eesti keelt, kõlbaks muidu hästi nii adra ette kui taha.

Vastupidiselt oma harjumustele kavatsen siin tööga valmis saada, enne kui ma hakkam kuskil mujal midagi muud ette võtma. Teadlaste meelest ma niikuinii ainult suvitan siin, poliitikute arvates tuln siia

pikki juukseid kasvatama ja omaste silmis raiskan raha. Ja Sina oled kindlasti endale sisendanud, et olen Sind juba ammu unustanud. Eksite kõik!

Palju tervisi, teine kord teisest ilmakaarest! Aarand.»

— Tuba number 306. Paluksin võtit!

— Ah seal te oletegi. Kuulge, vahepeal on midagi juhtunud . . .

— Ja ometi mulle öeldi, et see on vaikne ja rahulik suvituskoht!

— Rahustuge, palun! Meile on täielikuks mõistatuseks, kuidas see võis juhtuda aga . . . Kindluse mõttes tulen teiega ise kaasa. Vaadake, kui koristaja ennelõunal . . .

— Noh, ütlege välja! Mis ta tegi?

— Tahtsin ütelda, et kui koristaja jõudis 306-ni, siis ta nägi, et kõik on pahupidi. Ilmselt on teie tuba läbi otsitud. Me pole veel jõudnud politseile asjast teatada, aga hotellidireksioon . . .

— Polegi vaja, parem teatage reisibüroole ja seda kohe!

«Monsieur Armando!

Vabandage seda hirmsat laastamist, aga see oli hädavajalik. Kindlasti Te poleks vabatahtlikult mu nõudmisi täitnud. Ei usu ka, et oleksite lasknud ennast ära osta. Sellepärast ma pidin sisse murdma ja oma käega võtma, mis mul vaja.

Te ei tunne mind, aga võib-olla mõistate mu käitumist, kui ütlen, et mängus on nii minu kui ka Teie sõbra elu. Olen teda tundnud vaid lühikest aega, aga mis see loeb, kui tean, et elan üksnes tema pärast ja armastan teda kogu ihu ja hingega.

Ta on ainult vihjamisi usaldanud mulle midagi oma minevikust, aga ma olen aru saanud, et ta on väga uhkest soost, võib-olla koguni kuninglikust. Kuigi ta on noor ja tugev, arvatavasti ka rikas ja räägib mitmeid maailmakeeli, tunneb ta ennast kõikjal kodutuna. Ta on nagu vabadusse pääsenud puurilind, kes ei oska midagi peale hakata. Olen oma kohustuseks võtnud teda kriisist üle aidata. Mulle on nimelt selge, et šokki ei põhjustanud autoõnnetus, vaid pigemini vastupidi. Ja ma tunnen, et ta vajab mind nüüd.

Ma ei tea, mis mees Te olete, ja see ei lähegi mulle korda. Peasi, et ma sain kätte, mida tulin siit otsima; ma mõtlen Teie «Koordinaadistikku». On välja tulnud, et kirjutate selles midagi, mis on Carlole äärmiselt kompromiteeriv. Võiksin selle siinsamas hävitada, ja kõik oleks korras. Aga võib-olla tahab Carlo oma silmaga näha, mis sellest saab.

Niisiis, nüüd teate, miks tulin siia varga kombel. Teie sõbral pole süüd, olen talitanud omavoliliselt. Aga olgu see Teile ühtlasi hoiatuseks; poliitika on räpane asi!

Kui Te selle kirja kätte saate, oleme siit juba üsna kaugel.

Juanita.»

- Kuulge, noormees!
- Oui, monsieur?
- Kas te teate, kuidas üks caffè espresso välja näeb?
- Muidugi tean, see on niisugune pehme, mustjaskuldne, pealt pisut vahune ja . . .
- Noh, mis te sellest veel räägite! Paluks mulle tuua suur tass ehtsat itaali espressot.
- Kohe!
- Ja veel üks asi . . . Kui te kohviga tulete, ootab teid üks telegramm. Sellega on kiire.
- Oui, monsieur!

USSR ESTONSKAJA TALLINN RINGHAELING
GAMBIA 721106 12.35

KALEV LAEKITAB TEILE OMA POJA AGA SEE
VIIBIB VEEL STOP TA EI OSKA EESTI KEELT JA
HAEBENEK STOP OLGE AERKVEL JA VALVAKE
SEST UEKSKI EI TEA TUNDI MIL TA TULEB

AARAND ROOS
(1972)

Kogust «Esto-Atlantis». Novelle.
Välis-Eesti & EMP
Stockholm, 1974.

AARAND ROOS (s 28. V 1940 Tartus), kirjanik ja keeleteadlane. Rootsist 1944. a-st. 1965 lõpetas Stockholmi Eesti Gümnaasiumi. 1966—69 õppis Lundi ülikoolis soome-ugri ja türgi keeli ning foneetikat, *fil. kand.* 1969; *fil. dr.* 1980 («Morfologiska tendenser vid språklig interferens med estniska som bas», Uppsala, 1980). Täiendanud end Helsingi, Jyväskylä, Uppsala ja Szegedi ülikoolis. 1976—78 töötas Washingtonis «Ameerika Hääle» eesti toimetuses, seejärel Lundi ülikoolis soome-ugri keelte lektor (1981—82 instituudi juhataja).

Alates 1982. a-st EV konsul New Yorgis.

Avaldanud luuletuskogud «Oma koli, oma voli» (Lund, 1969; 2. tr 1976) ja «Rändamaie» (Lund, 1982), jutustuse «Lehmatapja» (Stockholm, 1964), reisikirjelduse «Tallermaa» (Stockholm, 1968), novellikogu «Esto-Atlantis» (Stockholm, 1974), uurimuse Türgi eestlastest «Jumalaga, Kars ja Erzurum» (Rooma, 1975; 2. tr 1976), esseeraamatu «Juutide kuningas Tallinnas» (Rooma, 1978) ja ülevaate «Estonia. A Nation Unconquered» (Baltimore, 1985).

ILMAR MIKIVER

Tõeluse kaalud

Tõeluse vaekauss on alati viltu ja kiivas kui kurat —
ühel pool ärkvuse õhk; teisel pool ulmade plii —
sellest, et kausside elvseisu püüab just taastada Kurat,
kuhjates ärkvusse kõik, mis defitsiitne tal näib.
Iialgi unede kaussi ei pudene verd ühtki tilka:
see on Jumala riik! Öö on kristalsem kui päev.
Aga kõik mõrvad ja valed ja sõpruse reetmine, sõbrad,
toimuvad tööajal, kui ärkvel on see, kes nii teeb.
Unne kui vajub kuid viimnegi pätt või pasatski või lurjus,
avaneb tallegi öö — ulmade Eedeni Aed.
Hiidsisalikkude seltsis ta näksib siis palmide lehti,
kaob kusahape ta seest, ringleb tas vaid klorofüll.
Ajuekraanil tal mänglevad troopika päike ja vihmad
ja kui ta hinge lööb välk . . . Olgu! Ta hinge lõi välk,
aga kas see oli surmaks ta ligimesingel? Ei pooltki!
Üllam on ulma dekreet: enne peab toimuma sünd!
Tõeluse vaed, laps, on alati viltu ja kiivas kui kurat:
ärkvuse kausil on õhk; ulmade kausil on plii.
Ärkvuse kaussi kesk leekivat päeva on istunud Kurat.
Ulmade kaušs on kesk merd. Jumal on kindlasti mäng.

Öömajal

Mõtle karikakrale, kui võtad sokke-kingi jalast.
Hõõguv põõsas mägirajal.
Laevad, tohutud laevad.
Tõrvana voolab oboest su öö
ja traataia rägas, tangid pihus, roomab su imaaž.
Mõtle. Muld ja meri ootavad. King langeb
ja üsna peatselt kostab ta kolks.

Oli mul enne hää koer, Peku nimi, hää koer õhtuil ja hommikul.
Kestis võitlus. Sündis saarlasi ja teisi. Tules ohkas raud.
Mis paistis nii vaga? Suudlustega katsin su kesta.
Pööraselt kõneles varnas lips, õues kuldne kull.
Elasin telgis. Sadas. Leebelt köhatas õunapuu.
Siis tõmbus alla kriips.
Kus viibime?

Mõni ütleb, et purra
niipalju kui saad ja surra.
Mõni: kristalliks tee muda
ja ole buda.

Inimene ütleb.
Jumal mõtleb.

Motoks aegade raamatus on
Saamatus.

Nüüd

kõnelgem veel karikakrast ja kingast.
Valgete ööde kõikemähkivas rüüs,
mäe ja allika ununevas menüüs,
leelutuses, mis sünnib ja sureb udus,
traatide, postide, majade ägavas kodus,
kaugete sõitva lennuki prahis,
magavas linnavahis,
keerdutõmbunud kuninga palves,
kompvekipaberi pohmeluses,
apteekri kumisevas öövalves,
kõigi algainete valus,
esemeil jalus,
alati kohmetuses

on mu elu
mu kodu
mu sokid.

Plahvatus südames

On üldiselt teada, et süda
koosneb lillherneõitest,
mida hoiavad koos
liblikatiibade rood.

On üldiselt teada, et süda
ei talu tagumist kivipuuriga
ega vaja
dünamiidilaengut.

Ja ometi
üsna korrapäraselt võib näha
öötaevas plahvatavaid südameid.

Ise olen tundnud Suure Vankri
tiislit lagunemas südant
ängistavas plahvatuses,
mis kestis aastatuhandeid.

Võimetuna värisesin kahe kauni silma
vaatenurgas. Mul oli häbi
ühe silma nähes mu mina
ja teise — mind ennast.
On häbi seista nurgas aastatuhandeid.

Kohkunult külmetasin kahe kuuma huule
ukselävel. Mu armastatu keel
väänles ümber mu kaela,
libises üle mu kõhu,
kui püüdsin teda tundma õppida.
On häbi õppida keelt aastatuhandeid.

Kuid mulle jäid siiski pähe
kolm esimest käändkonda:
Nii märjad on kõik huuled.
Nii märjad on kõik niuded.
Nii märjad on kõik silmad.
Mis see on?

See on, et me pidevalt
liguneme armastuse meres
ja seepärast plahvatab dünamiit
pidevalt,
vaikselt,
ühetaoliselt,
igavesti
või vähemalt mitu aastat.

On üldiselt aktsepteeritud tõik,
et vaalad on armsad
ja inimesed on kah imetajad.

Kuid täpselt kui suur
peab olema süda,
mille plahvatus ei lõpeks enne,
kui kosmoses sünnivad uued liblikad,
seda me lihtsalt ei tea.

Ometi
asja uuritakse.

Ruum ja aeg

Ruum on mu pääl ja mu all ja karjub et
aega ei olegi

Lamad mu pääl ja mu all nagu armsaim Meil
aega ei olegi

Aeglaselt kerkib meist neljas mõõde kuid
aega ei olegi

Millest see tuleb et hetki on mõndki kuid
aega ei olegi

Sülelen sind kui ei kunagi elus sest
aega ei olegi

Tahaks sind uurida täna ja homme kuid
aega ei olegi

Tahaks sulle pakkuda igavest truudust kuid
aega ei olegi

Õrnalt mu kägistad ruum ja sosistad
aega ei olegi

Õrnalt ma haihtun
kaon tühiruumi
kus ruumi ei olegi

Loksa filosoofid

Ma usun, meie taat on
niisama hää kui Platon
ja külas iga teine mees
on vähemalt Aristoteles.
Meie ainuke miinus:
puudub Püha Augustinus.

Selle eest Hara Altotsa
Leo on anda-võtta pool-Spinoza
ja Ojavarre Mart
on mutatis mutandis Descartes.
(Kuju Vollit olla viinapoes piinat,
kuni tsiteeris Thomas ab Aquinat.)

«Maa» 1982, nr 51

Aga Kolgaküla mehel on kuum.
Puudub Locke ja Berkeley ja Hume.
Juba näost näha, tal on sant,
kui küsid: kuid Hegel? kuid Kant?
Nagu ütleks Ojavarre Mart:
sitt' mees nagu Jean-Paul Sartre.

ILMAR MIKIVER (s 1.I 1920 Loksal), kirjanik, kriitik, ajakirjanik. 1940 lõpetas Tallinna Reaal-
kooli. Kuulus koolipäevil kultuurihuvilisse õpi-
lasrühmitusse «Elbumus»: 1940—43 õppis Tartu
ülikooli filosoofiateaduskonnas. 1942—43
tegutses ühtlasi ajakirjanikuna «Postimehe»
juures. 1943 siirdus Soome, 1944 Rootsi.
1944—45 oli tegev Eesti Komitee sekretäri
ja tõlgina. 1950—54 õppis Stockholmi ülikoolis
teatri- ja muusikateadust, *fil. kand.* 1954. 1954—

59 raadioreporter «Ameerika Hääle» toimetuses
Münchenis. 1959 asus USAsse, õppis 1963—66
Virginia ülikooli CFA Instituudis finantsmajandust
ning töötas investeerimisfirmades konsulendi ja
uurimisosakonna juhatajana. 1974. a-st Washing-
tonis «Ameerika Hääle» eesti toimetuses pea-
toimetaja, hiljem osakonnajuhataja.

1976 avaldas Torontos luuletuskogu «Kirves ja
tuiksoon». Kirjutanud rohkesti arvustusi ja esseid
kirjandusest, teatrist jm, nii eesti kui inglise keeles.

OCTAVIO PAZ

Hispaania keelest tõlkinud Ivar Ivask

Pöörlev maja

Ivarile ja Astridile

On olemas üks puust maja
Oklahoma lagendikul.
Igal ööl ta muutub
Läänemere saareks, kiviks,
mis kukkus kujutluse taevast.
Häilitud Astridi pilkudest,
süüdatud Ivari häälest,
pöörleb kivi aeglaselt varjus:
ta on põlev päevalill.

Kass,

kes tulnud Saturnist,
läbib seina ja kaob
ühe raamatu lehekülgedesse.
Rohust on saanud öö,

öö saanud liivaks,
liivast saanud vesi.

Siis

Ivar ja Astrid tõstavad ehitusi
— kajade kuupe, kaaluta kujusid —
mis vahel on luuletused,
vahel joonistused, vahel kõnelused sõpradega Malagas,
Mehhikos
ja teistel planeetidel.

Need kujud

kõnnivad, kuid ei oma jalgu,
kaevad, kuid ei oma silmi,
kõnelevad, kuid ei oma suud.

Päevalill

pöörleb ja ei liigu,

saar

süttib ja kustub,

kivi

õitseb,

öö sulgub,
taevas avaneb.

Koit

niisutab legendiku lauge.

Ivar Ivask «Tänuõnu» (Lund, EKK, 1987)

HASSO KRULL

EMMEPUU JA ISSIPUU, KESK ABJEKTE

Üks sari, millel pole ei saba ega sarvi; õigemini, on nii sabasid, sarvi kui ka tiibu, aga, jumal paraku, natuke liiga vähe, või ei, natuke liiga palju, siiski, täpselt parasjagu, kuid — tõtt tunnistades — natuke liiga täpselt. Jääb üle kuidagi viisi osutada sellele, mis unustati kõigi nende üksikasjade alla, mida ei saa näha lihtsalt, mille kohta peab kõigepealt midagi pimesi oletama.

Ainuke ilus pilt on «Puuviljad» (vt tagakaant). Tähendab, niihästi kunsti moodi — tänapäeva mõistes, kui ka kena ja armas, nunnu. Näeme siin kaht välimuselt ebatavalist, justkui potililledena kasvavat puud, ja kummagi puu küljes tema kuju reprodutseerivaid vilju. Nimetame need puud kiiresti, esimese mulje põhjal, emmepuuks ja issipuuks. Emmepuu ja issipuu on sõbralikud ning täidetud.

Ülejäänud pildid on koledad. Jubedad, õudsed, hirmsad, mõnel harval juhul ka peaaegu ülevad (nt «Raudsild»). Asjad, mida siin näeme, jagunevad kahte liiki: mõned üksikud, mis on täis (koonused), ja hulk seesuguseid, mis on seest tühjad, paljad kestad, liha ja luudeta nahad (naisekeha, hobusepea). Väga harva meenutab mõni neist emmepuud ja issipuud, ja võib seejuures ikkagi olla katki («Vaas»; tõsi, ta sees kasvab rohi, st ta on üle minemas jällegi täidetuks, täisolevaks).

Nentigem, et ainult see, mis on täis, saab olla ka täiuslik. Täiuslikkus on täidetud. Kui meil ka on midagi täiuslikku, mis on rikutud või tühjaks tehtud (nt Nike kuju Samothrakelt, Parthenoni tempel, kui võtta lihtsuse huvides antiigist), — siis see rikutu või tühjendatu on ikkagi täis selle poolest, et ta on täis tähendust. Mis tähendab, et ta on täis rohkem kui ükskõik mis muu tüüakas ja tihke kobakas, millel tähendust ei ole. Täendus on täidetud, täielik tähenduslikkus on täiuslikkus. Sõna täies tähenduses. Kui ma aga vaatan oma olemusest, oma täidetusest, oma sisust tühjaks tehtud hobust, hobuse nahka («Pime loom»), hakan tahtmata kahtlema, kas siin üldse on mingit tähendust kunagi olnudki. Sest ta on niivõrd lõplikult, niivõrd täielikult tühjaks tehtud. Võimatu kujutleda, et tal oleks midagi sees (mingi ollus, tähendus). Ta on täiuslikult ebatäiuslik. Ja seesugusena kuidagi eba-

usaldatav, vastik. Kuigi seest tühi, ei näi ta seepärast veel sugugi võidetud ja tühine: vastupidi, elu ja tähenduse asemel on ta täis surma ja tühjust. See hobune on surma sõnumitooja, aga alatu, ebausaldatav sõnumitooja, kogu tema kõledast ja rabedast nahkusest õhkub võltsi.

Muidugi, pildil ei ole ainult hobune üks. «Pimeda looma» taustaks, nagu kõigi teistegi piltide taustaks samast sarjast, on mingi ühtlane, segane, kohati soditud, kuid nii või teisiti arusaamatu ja loetamatu kiri. Justkui käekirjas kirjaread, aga täiesti tummad, mõistetamatud, salapärased, ennastvarjavad — seega meie jaoks samuti tähendusest tühjad. Ja mida seal võib olla parandatud. Topelteesklus, millekski näiliselt lähedaseks ja tuttavaks maskeeritud vandenõu. Selline arusaamatu, ühtlasi ka hääldatau, hingetu kiri on järelikult nagu hobusenahki täis surma, reetlikkus¹ tühjust.

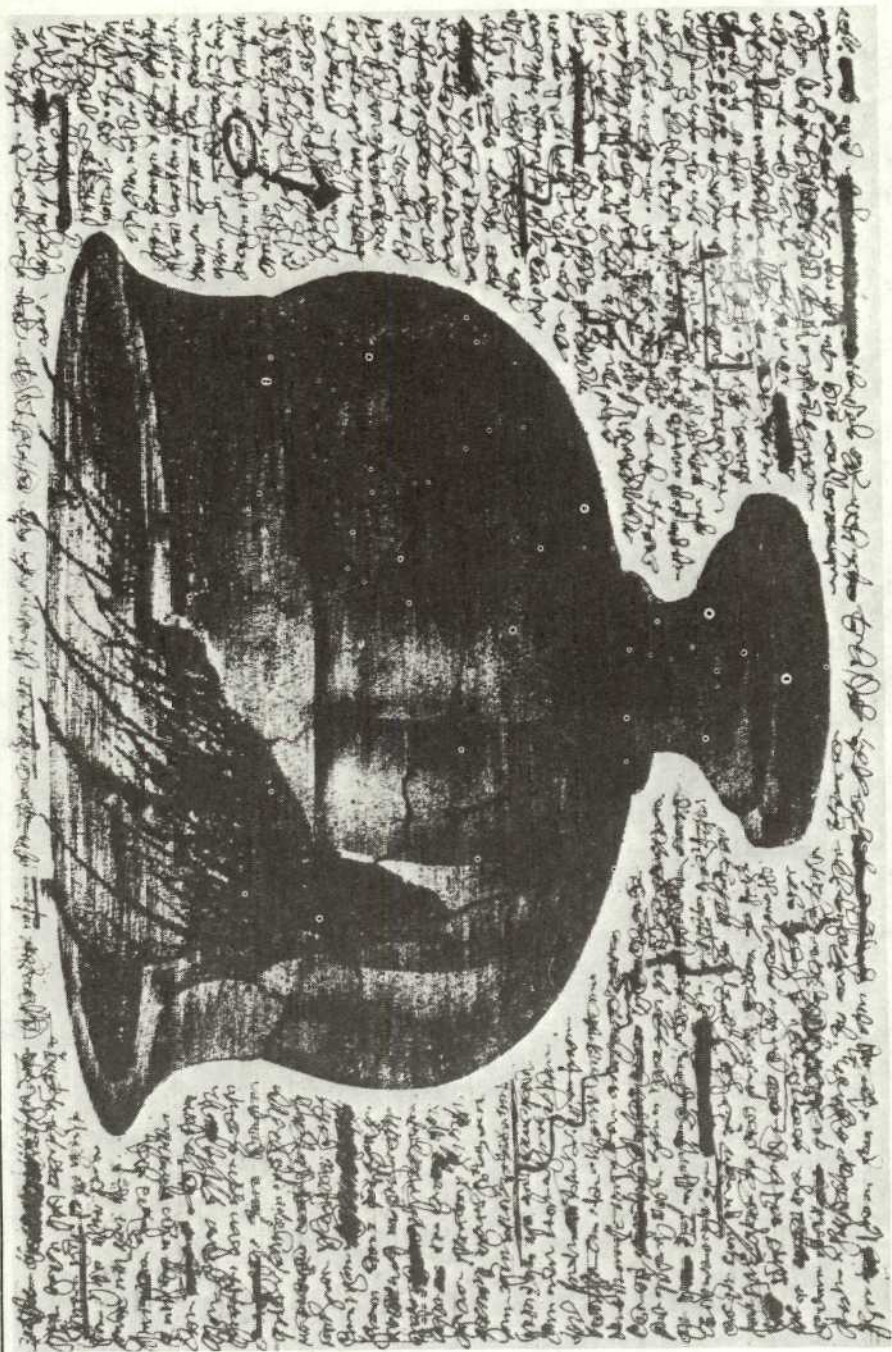
Või jälle need tühjakstehtud, kokkutraageldatud naised («Korsett», «Naine kui ingel»). Mis siis, kui niisuguse külge mingite eriotstarbeliste rihmadega ongi kinnitatud kogunisti tiivad. Kas sõandab mõni lugupeetud vaataja nimetada neid «aktideks»? Vaevalt. Siiski, just nende piltide puhul peab tegema reservatsiooni: erinevalt «Pimedast loomast» on naised kokku õmmeldud väga korralikult, ja kuigi peaksid — loogiliselt arutledes — pärast lahtilõikamist ja tühjaksrookimist olema õõnsad, jätvad millegipärast ometi meeldiva, sensuaalse, peaaegu võrgutava mulje. Erilist usaldust nad ei ärata, ometi on neis midagi veetlevat, ligitõmbavat, võidukat («Naine kui ingel» sarnaneb koguni poolpöördes Nikega).

Paistab, et puht fenomenoloogilise käsitlusviisiga ei pääse siit enam edasi. Ainuke analüüs, millega jätkata, võiks olla psühhoanalüüs. Kuid enne, kui katsetame ligipääsu

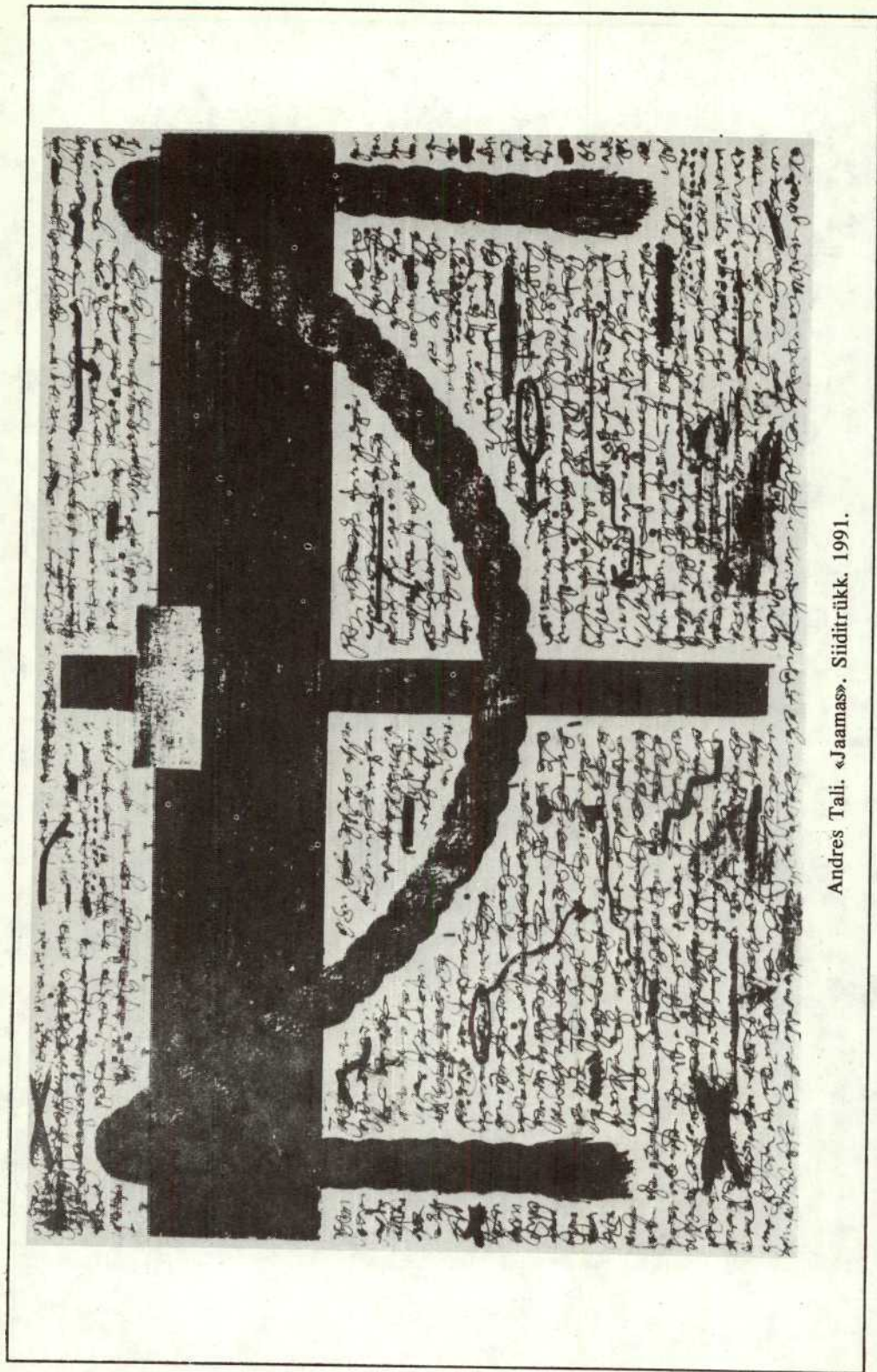
¹ Vrd, mida kirjutab hääletu kirja kohta Jacques Derrida: «See, mille kiri oma mitte-foneetilisel momendil reedab, on elu. Kiri ähvardab korraga hingamist, vaimu ja ajalugu kui vaimu suhet iseenesega. /---/ ta on surma ja erinevuse printsiip» (Of Grammatology, London, 1976, lk 25).

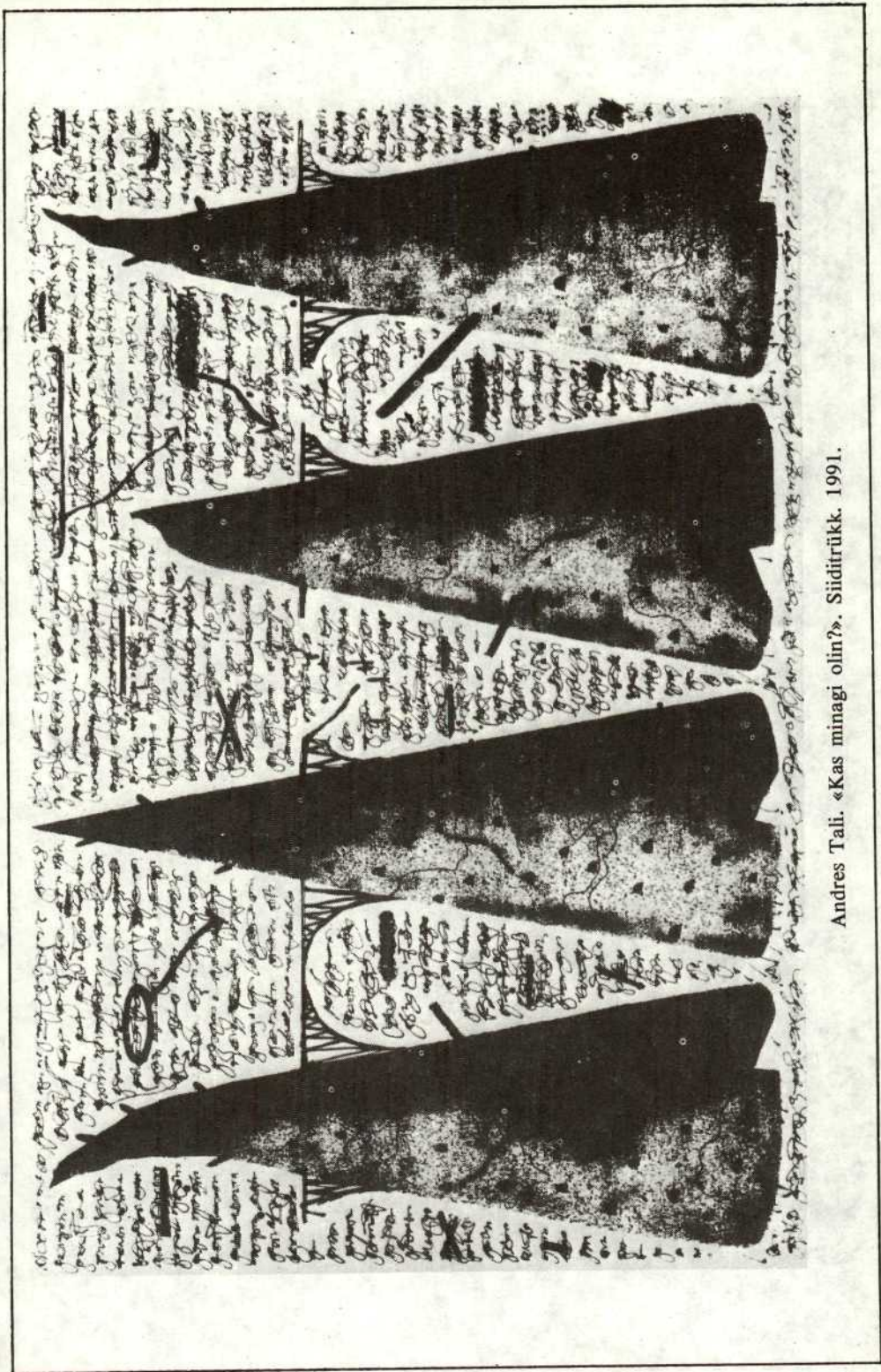
Andres Tali. «Torumütsiga vaikija». Siiditrükk. 1989.

Andres Tali. «Vaas». Siiditrukk. 1990.

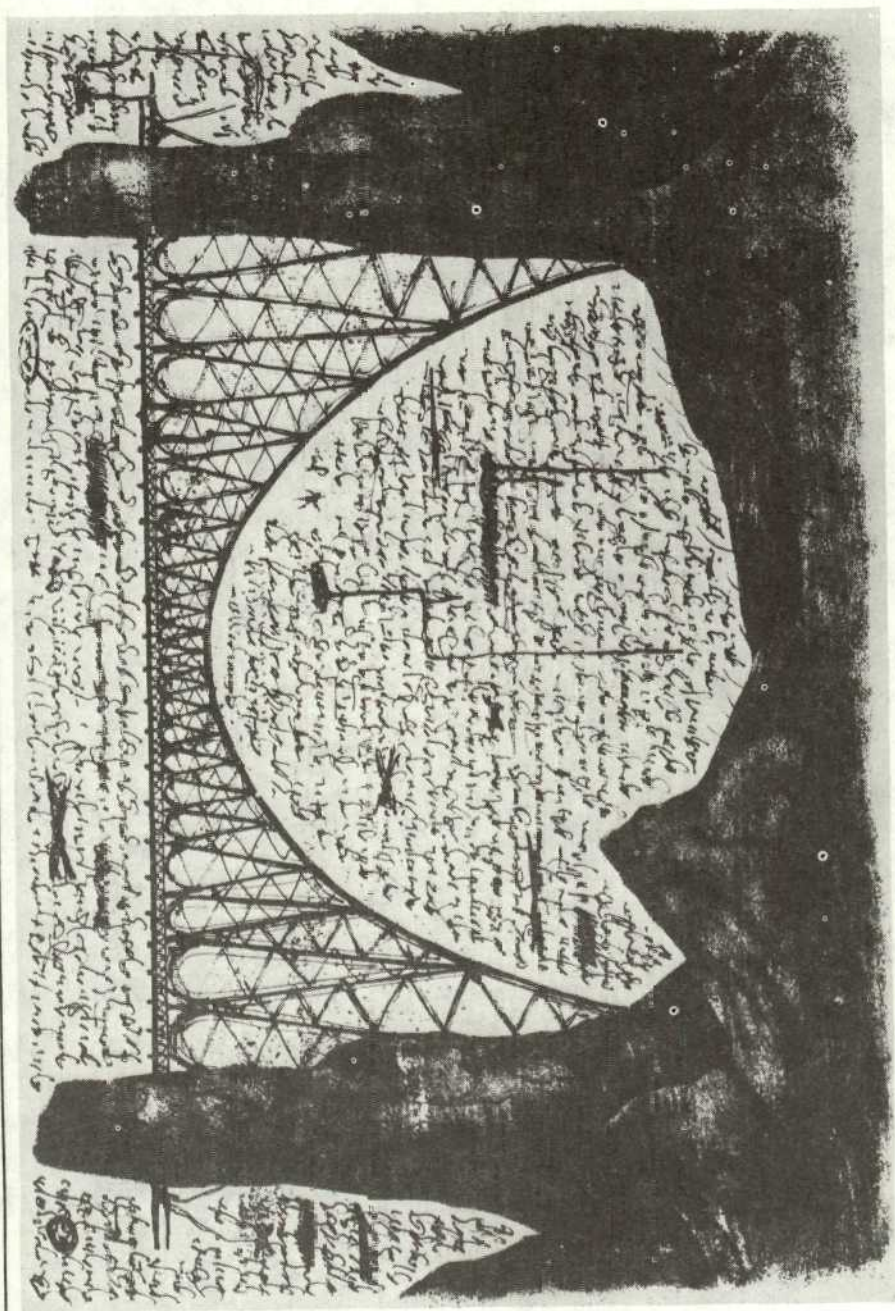
Andres Tali. «Jaamas». Siidtrükk. 1991.

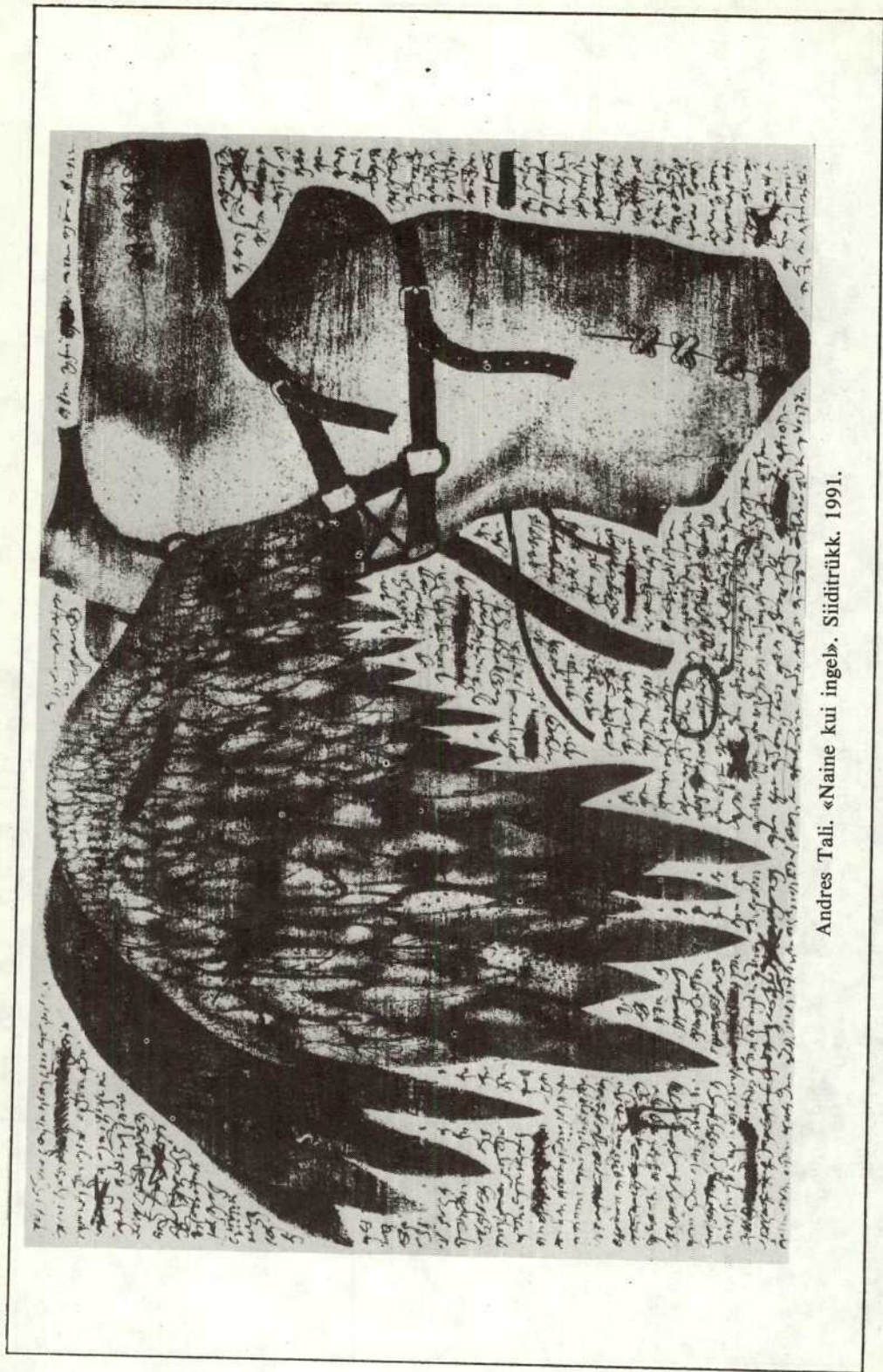
Andres Tali. «Kas minagi olin?». Siiditrükk. 1991.

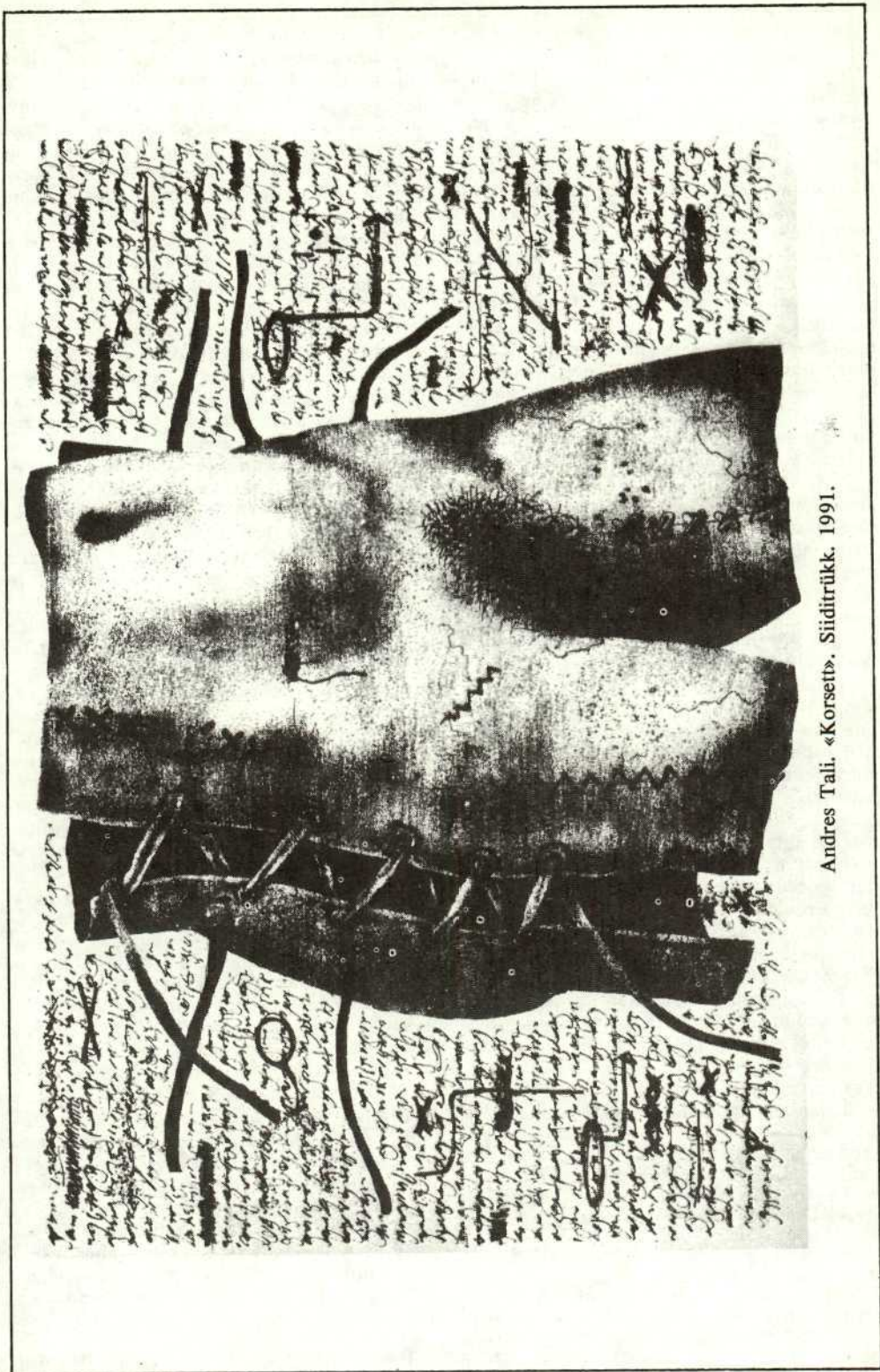
Andres Tali. «Pime loom». Siidtrükk. 1990.

Andres Tali. «Raudsild». Siiditrukk. 1991.

Andres Tali. «Naine kui ingel». Siidtrükk. 1991.

Andres Tali. «Korsetti». Siiditruk. 1991.

mõnele piltidest, määrakem visandlikult kindlaks analüüsi liikumise ala.

1. Et enamikust piltidest õhkub lagunemise ja hävingu, pöördumatute muutuste ängi, võib motiivide surmaliseks aluseks pidada surmatungiga laetud kastratsioonihirmu. Mõned kujundid viitavad otseselt kastratsioonile (koonuste sulamine või murenemine, tipu eraldumine piltidel «Kas minagi olin?» ja «Mis jääb järele minust?»). Kuivõrd just kastratsioonikompleksi on peetud kogu Öhtumaist tsivilisatsiooni konstitueerivaks teguriks, võib seda pidada Tali piltide n-ö «filosoofiliseks teemaks». ² Siin ilmub lõige, millega luuakse subjektiivsus. Erinevusprintsipi dramatiseerimise tõttu riimuvad just need motiivid kõige täpsemini sarja läbiva käekirjaimitatsiooniga: eriti karakterne on «Mis jääb järele minust?», kus kiri lõigatud veel kolonideks.

2. Ometi ei allu just Tali piltide kõige probleemikamad figuurid sellele «filosoofilisele teemale». Nt «Pime loom», «Korsett», «Torumütsiga vaikija». Kuidas saavad kokku traageldatud nahad või vaikija kinniseotud suu tuleneda kastratsioonihirmust? Kaks võimalust: tegu on kas mingi hilisema arenguga või siis millegi kastratsioonikompleksist veelgi ürgsemaga.

Nimelt viimast oletust lubab põhjendada Melanie Kleini väikelaste psühhopatoloogiast tuletatud analüütiline teooria. Ilma kleiniaanliku psühoanalüüsi peensustesse süüvimata märkigem üldisel, et Kleini jaoks hakkab väikelapse *ego* moodustuma juba sünnimomendist, mistõttu laps juba enne käima ja kõnelema õppimist võib tegelda egoaktiivsust nõudvate probleemidega (Freudil algab selline tegevus oidipaalse järgus, 3.—4. eluaastal). Preoidipaalse lapse esimesteks tugevateks traumadeks on vanematepoolne sekumine lapse oraalsetesse ja anaalsetesse naudingutesse, iseäranis võõrutamine ja potitamine. Traumade mõjul ärkab lapses egoistlik viha vanemate vastu (kes veel teineteisest selgesti ei eristu). Järgnevad kaks egoaktiivsuse arengu faasi, mida Klein nimetas vastavalt anaalsadistlikuks ja oraaladistlikuks, ja mis ajaliselts suuresti kattuvad. Anaalsadis-

mi faasis «ründab» laps vanemaid peamiselt määrgamise ja äkkamisega, pluss sellest tulenevad fantaasiad; oraaladismi faasis nihkub esiplaanile ema rinna allakugistamise motiiv, koos fantaasiatega, milles vanemad üldse ära süüakse jne. Vahetult enne oidipaalse konfliktit teket jõuab oraaladism kõrgpunkt. Toda kõrgpunkti iseloomustab Klein nii:

«Sel perioodil on subjekti peamiseks eesmärgiks saada oma valdusse ema keha sisu ja purustada ema, kasutades selleks kõiki vahendeid, mis on sadismi käsituses. / - - / Laps loodab leida ema seest (a) isa peenist, (b) väljaheiteid, (c) lapsi, võrdsustades need söödavate ollustega. Vastavalt lapse kõige varasematele fantaasidele (ehk «seksuaalteooriatele»), milles kujutletakse vanemate suguühed, saab isa peenis (või kogu isa keha) akti käigus üheks ema seesmusega. Seejärest on lapse sadistlike rünnakute objektiks nihästi isa- kui ka ema, keda kujutluses hammustatakse, rebitakse, lõigatakse või puurks trambitakse. Need rünnakud omakorda sünnitavad hirmu, et ühtinud vanemad võiksid subjekti karistada...»³

Tegemist on nn feminiinsusfaasiga, mille Kleini järgi läbib iga laps soost olenemata. Sadismi raugedes järgneb identifitseerimine. Kuid ka seda varjutab oraaladistlikus järgus siginenud julm emapoolne *super-ego*, mis last pidevalt ähvardab ema kättemaksuga lõhkirebimise, katkilõikamise jne näol. Kogu feminiinsusfaasi vältel last kummitavad hirmukujutelmad tõukavad ta sümboliseerima, st asendama ema keha kujutluslikult mitmesuguste kättesaadavate ja ohutute esemetega, mida siis uuritakse, rebitakse, lõhutakse, hammustatakse ja tihti ka seest tühjaks tehakse, ihaldatud olluseid sümboliseerivalt omandades. Hiljem saavad need esmased sümboliseerimised igasuguse tunnetusliku tegevuse mudeliks. — Märkame, et Tali piltide mitreteadlik põhi osutub kleinliku psühoanalüüsi mõistetesse tõlgituna üllatavalt konkreetseks ja kombatavaks.

3. Kuid kõik see ei seleta ju ikka veel, miks on pildid just niimoodi tehtud. Võime küll välja selgitada piltidel leiduvate motiivide mitreteadliku põhja, kuid mis on piltide endi tegemise motiiv? Tegemist ei ole kunstiga harilikus mõttes. Tali pildid pole nartsissistlik enesepeegeldus, vaid jätvad pigemini dokumentaalse mulje. «Ilust» pole siin eriti hoolitud. Samas puudub ka selgelt välja öeldud kontseptuaalne programm, mis sarja formaalselt õigustaks. Tali piltide ees võivad vaatajal tekkida ebameeldivad tunded, mingi se-

³ The Selected Melanie Klein. Ed. J. Mitchell. Harmondsworth, 1986, lk 96.

² Vt nt S. L. eclair, Démasquer le réel. Paris, 1971. «Üks tõsiasi, mille toob välja psühoanalüütiline lähenemine, on, et juba igasuguse distinktiivse operatsiooni võimalikkus ise põhineb soolisel erinevusel ja teatavat tüüpi lõhestumisel, milleks on kastratsioon. Selgitan: just kastratsioonilõige toob mängu parandamatu murdekoha, mis jääb literaarse liigenduse ja objekti vahele; «... nii iseloomustabki «tsiviliseerivat» elukorraldust lõppematu rida diskriminatsiooni ja hierarhilisi asetusi», lk 51.

letamatu kõhedus. Miks võis kunstnik seda taotleda?

Kuidas Andres Tali ise oma ettevõtmist ratsionaalselt põhjendaks, pole siinkirjutajale teada. Küll on aga pilte vaadates selgesti tunda, et need ei ole ideaalsed objektid, nartsissismi libidinoossed projektsioonid. Kunstnik ei ole neisse kandnud oma mina selliselt, et seda siis esteetilise objekti kujul ideaalina imetleda (või kui, siis üksnes puht tehnikatasandil). Lühidalt, piltides pole midagi spetsiifiliselt esteetilist. Mis lubab oletada, et teatavas psüühilises ruumis ei toimigi Tali pildid mitte kui objektid, vaid kui midagi, mille kohta Julia Kristeva on tarvitanud mõistet **abjekt**. Abjekt on see «objekt», mida hakatakse tajuma enne igasugust tegelikku objektisuhet, mis ei saa veel eksisteerida lahus subjekti enese tungidest. Ta on ülim kahevahelolek, ambivalentsus, kehastades subjekti «isiklikus arheoloogias» tema kõige varasemaid püüdeid iseseisvuda emast, — veel enne, kui see tänu keeleoskusele tegelikult võimalikuks saab. Kõik abjektne on ühtaegu ülev ja alatu, ehtne ja võlts, «almis tühistama iga identsust ja eitama iga reeglit, kuid ilma järjekindlusega, ilma rangelt läbi viidud antimoraalita. Sest ta on püsitu, pide tu. Abjekt on võlts ja õudne, läbini ebaeetiline, «täiuslikult ebatäiuslik», kuid ometi saab just abjektist alguse subjekti iseendaks-saamine, emantsipatsioon. Kristeva arvates on abjekt ühtlasi ka nartsissismi eeltingimuseks.⁴

Eelõeldu taustal pole nt Tali tühjakstehtud hobusenaha abjektsuses erilist kahtlust. Abjektile iseloomulikult laperdab ta kuskil õuduse ja naeruväärsuse piiril, olles ülimal määral ebausaldatav. Ta on «surm, mis nakatab elu»⁵, abjekt. Täiesti vastuvõetamatu, kuid millegipärast vajalik. Peab arvama, et just nõnda on pilte tehes tundnud ka Andres Tali. Kuna tegemist on nartsissismivälise, õieti küll - eelse kogemusega, ei saa me neid pilte tajuda (lihtsalt) esteetilistena. Ometi veenab Tali, et abjektsioonikogemus väärib ülerõ-

hutamist, ning selles seisnebki tema tööde olemasolu õigustus.

Lubasime eespool, et pärast meie liikumisa la visandamist katsetame ka ligipääsu mõnele piltidest. Vahest aga märgati juba, et ligine misvõimalusi on ka ainult psüühhoanalüüsi sfääris liikudes mitmeid, ja mitu pilti on juba pärvinud erisuguseid kommentaare. Kui neid veelgi rohkendada: nt «Vaas» paistab mingil määral eemalduvat abjektses kogemusest. Lõhutud objektina kujutab ta endast ema keha sümbolisatsiooni, kuid noor rohi, millega tema tühi seemus on täitumas, reedab soovi tehtud kuritegu hüvitada, vabanedes nii ka hirmust. Sama soovi kajastavad vähe mal määral «Naine kui ingel» ja «Korsett». «Raudsild»: abjektsus on kõrgseisus, jõudmas ülevuseni Kanti mõistes. «Jaanuar»: pilti valitseb mõrvarlik *superego*, viide ristilöömisele on blasfeemiline ja tekitab vastikust. Kõik see ei lisa enam suuremat, ja võime küsida, kas pole Tali sarjas mõnd ühtainumast pilti, mis koondaks endasse sedavõrd tiheidalt eri representatsioonide, et sobiks väljavõtteks kogu sarjast? Minu meelest on selline pilt «Torumütsiga vaikija». Siin on ühendatud (a) fallilisus ja kastratsioonihirm koonuse näol (sarnaneb ka lõiketerale), (b) tühja kesta ähvardus, iseloomulikud kroomed vaikija suu ümbruses, (c) abjektsioon kui ülim ambivalentsus, kaksipidistus: vaikija sirutub ettepoole, torumüts tahapoole, tema nägu on tegelikult mask, kitsas silmapilu näib pimedat silmana, kinniseotud suu pole tegelikult suu. Arusaamatud on vaikija sugu ja vanus: vahest on see hoopiski ängistusfantaasias ettepoole koogutav, nn feminiinses faasis laps? Tundub, et pilt on sarjas emblemaatiline. Kes seda pilti korra näinud, tahab temast vabaneda, ja ometi on ta miskipärast vajalik.

Analüüsi jätkata pole põhjust. Jätkem Tali ja tema pildid nende eneste hooleks. Võib veel küsida, kuhu nüüd jäävad emmepuu ja issipuu? Aga miks peaksime analüüsima neid, kui nad on nii armsad ja nunnud. Ja on täiesti võimatu, et nad oleksid kusagilt katki (kui just need pisikesed viljad ise pole hoopis pisikesed augud).

⁴ Vt J. Kristeva, *Pouvoirs de l'horreur. Essai sur l'abjection*. Paris, 1980.

⁵ Sealsamas, lk 12.

WALTER RAND

GLOBAALNE EESTLUS

1. Miks eestluse globaalsusest?

Eestlasi on siirdunud (ja viidud) võõrsile väga mitmel põhjustel ja nii leidub meid nüüd kõigil asustatud mandritel ja paljudel saartel. Väljarändajate ja -saadetute kaudu levis ka informatsioon meie maa ja kultuuri kohta teiste rahvaste hulgas. Praegu teatakse eestlastest maailmas rohkem kui kunagi varem ajaloos ning meie kontaktid teiste ühiskondadega ja meie arusaamine globaalsetest probleemidest on pidevalt kasvanud. Oleme praegu oma arvulise leviku ja rahvusliku esilekündivuse tipul ning meie rahvusvaheline tähtsus, nii piiratud kui see ka on, pole kunagi olnud suurem.

Globaalses raamistikus on meie geograafiline ja ajalooline päris kodu, Eesti, eestlaste ja eesti kultuuri suurima kontsentratsiooniga alaks ja ta jääb ainsaks võimalikuks piirkonnaks meie riiklikule süsteemile. Talle liisanduvad aga tuhanded paigad maailmas, kus leidub eesti kodusid, luuakse eesti organisatsioone ja elatakse eesti elu. Oleme globaalse ulatusega ja keerukalt liigestatud ühiskond, mis kindlasti jätkub ka tulevikus ja millega jäävad seotuks meie paljude isiklikud saatused. See on reaalsus, mille üle on põhjust järele mõelda. Nimetan meie püsimist ja jätkumist globaalse ühiskonnana *globaalseks eestluseks*.¹

2. Kuidas on teistega?

Meie globaalsus pole ainulaadne nähe. Ka paljud teisi rahvusi² leidub ulatuslikult ja hajunult väljaspool nende emamaade piire. Teame, et selliseks levikuks on olnud lugematuid põhjusi ja seda on soodustanud üha suurenevad liiklusvõimalused. Miks tundub aga, et nii vähe tähelepanu on pühendatud laia hajuvusega rahvuslike süsteemide uurimisele või nende kujunemise ja kujundamise

¹ W. R a n d, Eestluse säilimisest ja säilitamisest. Rmt: Trent 1977. Eesti Liit Kanadas ühiskondliku seminaril loengud ja diskussioonid Trent'i ülikoolis 20–23 mai 1977. Toronto, 1978. Samuti: «Aja Kiri» 1977, nr 6.

² Kasutan siin rahva ja rahvuse mõisteid, nagu neid defineerisin kirjutises «Natsionalismist» («Mana» 1976, nr 42). Kokkuvõtlikult korradud kaugemal käesolevas kirjutises.

printsipiide sõnastamisele? Mõned tõenäolise kehtivusega vastused võivad olla järgmised. Probleemid selles seoses on interdistsiplinaarsed, tohutult mitmepalgelised ja erinevad rahvuselt rahvusele: Geograafiliselt ja poliitiliselt fragmenteeritud ühiskondadel on piiratud eeldused algatuskeskuste kujunemiseks, kes annaksid tõuke ja suuna probleemide koordineeritud käsitlemisele. Ka on informatsioon seni tehtud tööst laiali mitmete erialade vahel ja paljudes keeltes, jäädes tihti eri rahvuste sisemiseks asjaks.

Mõnel rahval võivad isegi puududa eriliselt põhjused oma globaalse tõelisuse tajumiseks või selle seostamiseks emamaa ühiskonnaga. Suurrahvastel pole ju oma arvulise või kultuurilise kadumise ohtu, ei emamaal ega ka ulatusliku globaalse ühiskonnana. Rahvad, kel on oma poliitiline süsteem emamaal (riik), võivad näha oma väljaspool asuvaid rahvuskasulasi struktuurist lahkunutena, kes oma erinevate riikkondsustega ja poliitiliste hoiakutega tunduvad olevat kodumaale kadunud ja ümberahvastumisele määratud. Rahvaste sisemine seostus on ju peamiselt poliitiline ja vähem kultuuriline nähe, mida kujakalt näeme Ühendatud Rahvaste Organisatsiooni struktuuris ja tegevuses.

Väljarändajad nn arengumaadest pole tihti maha jätanud väljakujunenud kultuurilise struktuuriga emamaid, vaid paljurahvuselised endised koloniaalpiirkonnad, millele sisemised poliitilised ja etnilised vastuolud kajastuvad ka nende välisühiskondades. Rahvuste hulgas, kel puudub selline emamaa, kus asuks nende arvuline enamus, on väljapaistvamad mestlased ja juudid. Mõlema ajaloolise traditsiooniga globaalne struktuur ja ühiskondlik filosoofia on aga liiga omapärased, et olla küllaldaseks eeskujuks või täiesti rakendatavad teiste kultuuridele.

Eelnenud põgusast ülevaatest ehk jatkub, et mõista põhjusi, miks pole kerge käsitleda globaalse ulatusega rahvuslike süsteeme või miks selleks isegi huvi võiks puududa. On aga ettekujutatav üks kategooria ulatusliku levikuga rahvaid, kel peaks olema küllalt huvi globaalsete etniliste süsteemide mõistmiseks. Nendeks on arenenud kultuurilise koega, kuid arvuliselt piiratud rahvused, kes on kõikjal tugevas sõltuvuses võõrastest ühiskondadest ja kelle puhul on teatavad tuleviku-

võimalused olema nende osaliseks või isegi fäälilikuks hävimiseks mõnes globaalses piirkonnas, isegi nende emamaal. Selliseid rahvusi pole palju kel oleks kõik need tunnused. Eestlased võivad aga väga hästi kuuluda sellesse kategooriasse. Ka sel põhjusel on mõtet järele mõelda meie globaalse olukorra üle.³

Isegi kui oleksime eriolukorras, ei tähenda see, et erineva täiesti teistest globaalsetest ühiskondadest. Mida suudame avastada endi kohta, see võib olla rakendatav ka kõige suurematele globaalse levikuga rahvastele, eriti uutes tuleviku olukordades. Kuni Teise maailmasõjani, ja mõnda aega peale seda, tundus rahvaste hajumine normaalse nähtena, millele oli suhteliselt vähe vastuseisu ja milles nähti isegi teatud arengut ühtlase rahvastikuga ühendatud maailma suunas. Viimasel ajal muutuvad aga ikka tugevamaks rassilised ja kultuurilised (etnilised) integreerumismähted, millede üheks iseloomujooneks on tahe vabaneda võõrastest. On tõi, et kultuuriliste tegurite poolt defineeritud ühiskonnal on palju eeldusi loovaks ja rahuldavaks eluks. Ka meie eelistaksime seda. Maailma ühiskond pole aga loodud mingi ratsionaalse plaani läbiviimise tulemusena, vaid on kasvanud kaootiliselt selleks mis ta on. Tuleviku kahe-suunaline areng, ühelt poolt rahvaste jätkuv hajumine, tingitult revolutsioonilistest sündmustest paljudes piirkondades ja teiselt poolt edenev võõrastevaenulikkus kas majanduslikel, rassilistel või kultuurilistel (usulistel) põhjustel, võib tekitada probleeme ka suurtele globaalsetele ühiskondadele. Ka sel põhjusel on vajalik, et järele mõtleksime meie endi tuleviku üle neis võimalikes olukordades.

3. Lähtekehti

Võttes kord sõna eestluse filosoofia (estoloogia) edasise kujunemise kohta, esitasin isiklikke eelistusi võimalike lähtealuste valikuks, soovitades suunata tähelepanu esijoonel olevikule ja tulevikule, taotlema globaalset haaret ja eelistada neid tõesid ja väärtusi, mis pole tuletatud ainult mineviku eeskujudest või ideoloogilistest alustest, vaid millelele leidub tuge ka objektiivsetest teaduslikest seisukohtadest.⁴ Sellised on ka käesoleva analüüsi lähte kohad.

³ Loomulikult on meie globaalse olukorra üle järele mõtelnud paljud meist ja seda trükkis avaldanud. Käesolev kirjutis on vaid katse esitada uusi lähtekehti ja on enneaegne neid seostada teiste autorite seisukohtadega. Olen viimaseid aga arvestanud ja palju jääb kehtima ka siin esitatud raamistikus.

⁴ W. R a n d, Estoloogia võimalikke lähtekehti. «Aja Kiri» 1976, nr 6.

Esimeseks probleemiks globaalsete rahvuslike süsteemide käsitlemisel on selguse loomine selles, mida oluliselt taotleme. Kui püüame näha ühiskondlikku reaalsust uues valguses ja püstitada uusi tõesid, siis tuleb kõigepealt selgitada reaalsuse ja tõe vahekorrad. Me taotleme reaalsuse mõistmist. *Tunne* sellisest mõistmisest tekib aga alles siis, kui oleme suutnud luua oma ettekujutuses mingi abstraktse võrdkujundi reaalsusest, sõnaliste või matemaatiliste sümbolite kaudu, mille abil saame reaalsust endale kirjeldada, selle kohta *tõesid* avastada, ning saavutatud selgust teistega jagada.⁵ Raskem on mõista vahetut taju meid ümbritsevast maailmast ja jagada kellegi teisega sümbolites väljendatava tõe tundmist. Sümbolite kaudu loome endile aga tugevasti lihtsustatud võrdkujundi reaalsusest ja sellele rajanevad tõesid väljendavad esijoonel meie abstraktse võrdkujundi omadusi ja alles teises järjekorras ning ainult teatud tõesid osusega reaalsuse olemust. Veel olulisem on mõista, et sama reaalsust võivad kirjeldada mitmed erinevad abstraktsed võrdkujundid, kusjuures igaüks neist võimaldab püstitada erinevaid tõesid sama tõelisuse kohta. Seda teame loodusteadustest, veelgi rohkem aga ühiskonnateadustest. Inimühiskond on tohutult keeruline süsteem. Seetõttu kirjeldatakse seda reaalsust paljude teooriatega, ideoloogiatega, eetiliste ja esteetiliste väärtusreeglitega ja statistiliste mudelitega, mis on arusaadavad, näiliselt loogilised ja vastavad mitmetele meie soovidele (näiteks seoses vabadusega ja õiglusega), kuid mis kõik on vaid piiratud kehtivusega lähendused ühiskondliku reaalsuse diversiteetirikkale olemusele. Meil pole aga muud teed.

Ka globaalsete rahvuslike ja etnilised süsteemid on väga mitmepalgelised oma fragmentaarses tõelisuses. Nad on senini varju jäänud poliitiliste (riiklike) süsteemide kõrval ja neid kirjeldatakse tavaliselt poliitiliste võrdkujundite raamistikus. Sellekohaselt ühendab inimesi nende riiklik ja poliitiline kuuluvus ning neid lahutavad riikide piirid. Rahvus ja riikkondsus on sealjuures peaaegu sünonüümsed ja mõlemad tulenevad normaalselt sünnikoha poliitilisest kuuluvusest. Väljaspool sünnikoha riiklikku struktuuri elavad inimesed on «välis-inimesed». Meie väljaspool kodumaad oleme näiteks väliseestlased, vastandina mitte sise-eestlastele vaid eestlastele, kuigi viimasel ajal kasutatakse ka kodu-eestlaste mõistet, mida OS (Tallinnas ilmunud *Õigekeelsuse sõnaraamat*) ei tunne. Poliitiliste kriteeriumide alusel on

⁵ W. R a n d, Reaalsus, tõesid ja tülid. «Side» 1979 (kevad).

mõned meist pagulased, teised aga (sünnilt) kanadalased ja rootslased, kel on väliseestlastest vanemad.

Nägime varem, et sama reaalsust võib kirjeldada erinevate abstraktsioonide abil. Uute võrdkujundite loomine ei tähenda seega, et meie senised reaalsuse tõlgendused peaksid kaotama kehtivuse. Ka globaalse eestluse mõiste kujundamisega loome uusi käsitusi meie reaalsuse ühest olemusest, mis ei pruugi täiesti asendada meie seniseid vaateid isendist. Veel rohkemgi, uues raamistikus võivad meie vanad tõesed ja väärtused isegi tugevneda, sest püsivamad tõesed ja väärtused on sellised, mis on kehtivad erinevate lähte-kohtadega raamistikutes.

Asudes globaalse eestluse juurde, püüdsin alguses näha meie rahvuslikku süsteemi uues valguses. Sellest tulenes mu kirjutise avalõik, milles näen meid oma mõju ja arengu tipul. See võib tunduda liialdusena meie seniste arusaamade raamistikus, pole seda aga mitte siin esitatud laiemas perspektiivis.

4. Globaalsete rahvuslike süsteemide tunnused

Eelnenus kasutasin mõisteid rahvas ja rahvus vaheldumisi ja eriliselt määratlemata, ilma et see ehk segavana oleks tundunud. Oma varasemates kirjutistes olen aga pikemalt ja mitmetes seostes tegelenud mõlema mõistega, ühtudes sealjuures ka ÕS-i definitsioonidega. Kuna järgnevas analüüsis mõlemad mõisted esinevad olulistes seostes, siis annan siinkohal nende kokkuvõtliku tõlgenduse. Laiem neist mõistetest on rahvas, mis tähendab teatava maa-ala elanikkonda ja kui see elanikkond kuulub ka teatava riigi piiridesse, siis hõlmab mõiste rahvas kõiki selle riigi kodanikke. Rahva mõiste on seega peamiselt geograafilist ja poliitilist laadi, kuigi sellele võib lisanduda ka rahva kultuurilise seostuse mõte. Seega tähendavad Kanada rahvas, Nõukogude Liidu rahvas, omaaegne Austria-Ungari rahvas ja Eesti rahvas (mitte eesti rahvas) esijoones nende riiklike süsteemide elanikkondi. Neist saab aga ainult Eesti rahvast nimetada ka eesti rahvaks ehk õigemini eesti rahvuseks, kel on rahvuskeel ja rahvuskultuur. Mõistet nagu paljurahvuseline riik ja rahvusaunoomia viitavad ühe riigi võimalikule kultuurilisele diversiteedile. Rahvused võivad esineda ilma oma riikliku süsteemita ja ilma eksklusiivse maa-alata (baskid, šotlased, kurdid jne).

Eelnenuga kooskõlas määratlesin ma oma nasionalismi analüüsis rahva järgmiselt: rahvas on ühiskondlik süsteem, mille sisemise

seostuse määravad tõulised, poliitilised ja kultuurilised tegurid, ning mille soodsaks püsimiseks on vajalik eriterritoorium. Rahvas teeb sellel territooriumil oma ideoloogilised ja poliitilised valikud (rajab oma riigi) ja loob oma tehnoloogilised ja majanduslikud struktuurid. Rahvaste globaalsetel süsteemidel pole aga suurt osa neist tunnustest. Nad jagavad maa-alal teiste rahvastega, neil puudub poliitiline ja riiklik tervikkus, rahva liikmetel puudub sama riikkondsus ning rahva majanduslikud ja tehnoloogilised üritused toimuvad kõikjal mõne teise rahva vastavas süsteemis. Nende ainsaks oluliseks seostuse aluseks jääb sel juhul nende etniline ja kultuuriline kuuluvus ja hoiakud, mis väljendavad sellise ühiskonna kultuurilis-rahvuslike tundeid. Järelikult püsib selline ühiskond rahvusena ja mitte rahvana täielikus mõttes. Selle ühiskonna sisemine elu väljendub kultuurilises raamistikus kõige laiemas tähenduses ja seda määratlevad sõnad rahvuslik tegevus ning rahvuslus. Kultuurile rajanev rahvuslus seoses teatud rahvuse nimetusega väljendub sõnades nagu soomlus, eestlus jne. Meie globaalne seostus on järelikult *globaalne eestlus*. Vähem õigustatud oleks aga mõistet globaalne eestlane ja Globaalne Eesti. Esimene mõiste peaks haarama kõiki eestlasi, mitte ainult välis-eestlasi vaid ka kodu-eestlasi, kuid sel juhul on parimaks meie globaalse ühiskonna ühe liikme tähistajaks sõna *eestlus*. Teist neist mõistetest võidakse ekslikult samastada riigitaolise süsteemiga, mis oleks globaalse ulatusega. Tegelikult ei saa see tähendada muud kui meie fragmentaarsete levikualade tervikut.

Oleks loomulik, et ühe rahvuse ajaloolisel koduterritooriumil, eriti kui seal asub globaalne ühiskonna enamus, organiseeruks iseseisev riik. See kujutaks rahvuse organiseerumise tugevaimat vormi, sest riigi poliitiline ja majanduslik struktuur oleks tõhusaks aluseks rahvuse primaarse tähtsusega kultuurilisele seostusele, milles väljendub antud rahvuse vaimne ja loominguline elu. Selline riik oleks ka rahvuse globaalse süsteemi tuumaks ja selle elujõu ergutajaks.

Tegelikkus on aga teistsugune. Rahvuste leviku ja segunemise tagajärjel on vähe rahvusi, kel on järgi oma ajalooline territoorium eksklusiivseks kasutamiseks, või kes elaks sellel vabana võõrast võimust, isegi kui niisugune koduterritoorium on potentsiaalselt olemas (s.o ollakse poliitiliselt rippuvad, kuid rahvuse maa-alal on võõrast elanikkonda vähe). Kaasaegsed riigid (*nations*) on enamuses poliitilised struktuurid, mis on rajatud majanduslikele ja poliitilistele alustele. Nende rahvas, eriti suurriikides, võib koosneda väga mitmetest rahvustest ja erine-

vatest kultuurilistest ühiskondadest ja riigi piiridesse kuuluvad mitmete rahvuste ajaloolised kodupiirkonnad. Sellise riigi rahvustest on domineerivaks kas suurim neist või kõige agressiivsem. Antud riigi iga rahvus võib eksisteerida ka globaalse ühiskonnana. Nende paljurahvuseline riik ei saa aga mitmetele neist olla samaaegselt nende globaalse süsteemi tõeliseks aluseks, sest nad on oma kodupiirkonna peaaegu sama olenevad teistest rahvustest ja mitte nende endi poolt valitud poliitilisest süsteemist, nagu nad seda on oma välisühiskonnas. Sellised rahvused on paljud suurriikide vähemusrahvused. Nad on ja jäävad etnilisteks-kultuurilisteks ühiskondadeks, nii võõrsil kui ka oma ajaloolistes kodupiirkondades, kel puudub oma poliitiline, majanduslik ja sõjaline võim. Need on globaalsed ühiskonnad ilma riikliku tuumata. Selline ühiskond oleme ka meie.

On veel üks võimalik globaalse ühiskonna moodus. Kuigi hajunud ühiskonnad on esijoones kultuurilise seotusega, ei tähenda see, et ühiskond oma liikmete kaudu poleks aktiivne ka poliitiliselt ja majanduslikult nii oma asukohamaade ühiskonnas kui ka siseselt nende endi ühiskonnas. Suure globaalse levikuga suurrahvuste puhul on see viinud uute poliitiliste ja administratiivsete süsteemide loomisele väljaspool oma koduterritooriume, mille tulemuseks on globaalsed rahvuslikud süsteemid mitmete teatud rahvuse poliitiliselt domineerivate piirkondadega. Seda nimetatakse kolonialismiks, imperialismiks ja vallutuspoliitikaks. Kuigi normaalseks tuleks lugeda nähet, et igal rahvusel oleks üks riik oma ajaloolises piirkonnas ja teatav etniline levik väljaspool, siiski on loonud mõned suured rahvused endile mitmeid poliitiliselt kontrollitud globaalseid piirkondi, sealjuures ära võttes väiksemalt rahvustelt võimaluse poliitiliseks iseseisvuseks isegi nende koduterritooriumidel.

Ajalugu on näidanud, et vallutajaid vihatakse ja põlatakse ning neist tahetakse saada lahti. Paljud hiljutised rahutused maailmas on sellest tingitud. Sellele võib aga kaasaada võõrastevaenulikkus ka selliste globaalsete ühiskondade vastu, kes mingil määral pole püüdnud domineerida või kahjustada kohalikke ühiskondi. Tulevikus võib see puudutada ka meid mõnes maailma piirkonnas.

5. Kultuurikeha

Nagu nägime, oleme rahvusliku ühiskonnana kultuuriliselt ehk etniliselt määratletud. Meil puuduvad ju muud rahvast iseloomustavad tunnused nagu ühine sünnimaa, sama riik-kondsus ning oma poliitiline ja majanduslik

struktuur. Kuivõrd oleme aga isegi kultuuriliselt ühtlased, kui selgesti näeme, et ka meie ühiskonna liikmete kultuurilised tunnused erinevad, kui aluseks võtta keeleoskust, tavade tundmist jne? Veel põhilisem on küsimus rahvusliku kultuuri eksistentsi olemusest globaalses ruumis. Teiste sõnadega, kas võib mingi selgesti defineeritud indiviidide kogu, keda nimetame eestlaskonnaks konventsionaalses mõttes, olla täiesti meie kultuuri piiritlevaks abstraktseks reservuaariks, milles iga indiviidi isiksuse struktuur väljendab täielikku eestlusele kuuluvust? Tundub siiski, et kultuuri abstraktset ruumi ei saa nii kergesti määratleda. Teame, et rooma kultuurist on veel palju järel, kaasa arvatud ladina keel, kuid ladinlasi seda kehistamas enam pole. Muidugi, näeme elujõulisi inglise, prantsuse ja saksa globaalseid ühiskondi, kes kehistavad vastavaid kultuure. Nende kultuure on aga vahelduvas ulatuses omaks võtnud ka paljude teiste rahvuste liikmeid, ning meil endil on õpetlasi, kes edukalt on viljele- nud ja loominguliselt toetanud nii inglise, prantsuse, vene, saksa kui ka teisigi kultuure. Järelikult ei jää mingi rahvuskultuur antud rahvuste konventsionaalselt määratletud piiridesse, vaid levib teiste rahvuste hulgas, mistõttu võivad säilida ka nn surnud kultuurid.

Edasi, kui poola rahvusest Ukrainas sündinud Joseph Conrad suri, siis jäi tema panus inglise kultuurile edasi elama tema raamatute näol, nagu säilivad muudki kultuurivarad väljaspool elavat inimest muuseumides, raamatukogudes, kodudes ja muudel viisidel inimeste poolt loodud tehiskeskkonnas. Seega ei väljendu kultuur ainult indiviidi isiksuse struktuuri omadusena, vaid ta eksistents on tõeline ka kultuurivarade näol väljaspool elavat inimest. Mõlemal juhul on kultuur jaotuslik (distributiivne) nähe, mis esineb ebaühtlaste annustena inimestes, dokumentides, kunstiesemetes ja muudes kultuurivarades. Nimetan selle abstraktselt, lugematuist elementidest koosneva eksistentsi mooduse, mis ühe rahvuskultuuri olemust kehistab, selle rahvuse kultuurikehaks.

Kultuurikeha mõiste võimaldab vaadata ühe rahvuse kultuuri kui kvantitatiivset nähet, mis eksisteerib peamiselt antud rahvusühiskonnas, kuid pole sellega täiesti ühilduv (kongruentne), vaid esineb ebaühtlaselt jaotatuna nii ühiskonnas endas kui väljaspoolgi. Kultuuri progress tähendab kultuurikeha kasvu, milleks on vaja loomingulise energia panust peamiselt antud ühiskonnalt endalt. Kultuurikeha võib kahaneda, kui on tegu kultuuriliselt passiivse ühiskonnaga, isegi kui see arvuliselt on kasvamas, kuid kaldub assimileeruma mõnda teise ühiskonda.

Kultuur on dünaamiline nähe. Järelikult ei tule kultuurikeha vaadelda kui midagi tardunut ja tahket, vaid see on võrreldav tervikuga. Seega voolavad kultuuri elemendid neid kandvas ühiskonnas, imuvad ka teisi kultuure kandvatesse ühiskondadesse ja segunevad samuti võõrsilt oma rahvuskonda tunginud külaliselementidega. Arusaamine meie oma globaalse ulatusega kultuurikehast ja selle voolamisnähetest ehk kultuurivoolust meie ühiskonnas on olulise tähtsusega eestluse edasisele kujunemisele. Sellest aga rohkem ühes järgnevas kirjutises.

6. Eestluse määr

Kultuurikeha mõiste võimaldab kultuuri eristamist teda kandvast inimindiviididest koosnevast ühiskonnast. Varem leidmise aga, et globaalse ühiskonnana oleme vaid kultuuriliselt defineeritavad. Kuidas seostuvad sel juhul indiviidid ja kultuur ning kuidas nimetada indiviide, kes moodustavad meie rahvusühiskonna? Lihtne on vastata, et oleme eestlased, eriti kui loobume väliseestlase, kodueestlase ja globaalse eestlase geograafilistest eritlustest.

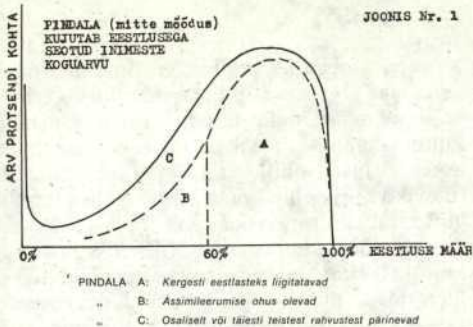
Kuidas aga tunneme sel juhul ära eestlase? Riikondsus, sünnimaa ja inimtüübi tunnused on väheütleavad ja võivad erineda laialt meie globaalses ühiskonnas. Eestis sündinud endine Eesti kodanik, kes valdab täielikult eesti keelt, võib osutada rahvuselt sakslaseks või venelaseks. Kas keegi vanemate järgi pool-eestlane on rohkem eestlane, kui ta hästi eesti keelt räägib, ja siis üldsegi mitte, kui ta seda keelt ei vaida? Kui riikondsus teeb meid kanadalaseks, kas teeks see kanadalase eestlaseks, kui ta Eesti riigi kodanikuks võetakse? Vastata võiks, et kultuuriliselt määratletud ühiskonna liikme tunne ära tema kultuurilisest ehk etnilisest kuuluvusest. Eestlane on kultuurilt eestlane! Kahjuks on sedagi kriteeriumi raske rakendada. Inimese kultuuriline kvaliteet kasvab aeglaselt õppides ja kogedes, kahaneb elu muude ülesannete kammitsas ning tal jääb tihti vähe aega eesti kultuurile pühendumiseks, eriti väljaspool kodumaad olles. Seetõttu ei räägi me võrdselt hästi eesti keelt, ei tunne samu tavasid, ei lisa meie loomingule, ega võta isegi osa meie tähtsamatest üritustest. On aga ka selliseid, kes on kodus mitmes kultuuris, oskavad elada mitmel pinnal ja kuuluvad eriharrastuste kaudu mitmetesse omavahel isoleeritud ühiskondlikesse struktuuridesse, on vanemate järgi pool-eestlased, kuid tegelikult väga kõrgel eesti kultuuri tasemel ja sellele lisanud loo-

minguliselt. Kuidas neid liigitada? Vastus sellele kõigele on, et me ei saa globaalse eestluse raamides eestlast absoluutses mõttes defineerida. Jättes seetõttu selle mõiste lahtiseks, esitan siinkohal uue kriteeriumina rahvuse määra definitsiooni, mis paremini võimaldab iseloomustada teatud globaalse ühiskonna diversiteeti.

Selleks on meie puhul *eestluse määra* mõiste, mille kohaselt inimese kuulumine globaalse eestluse kultuurikehasse on olemev eesti kultuuri ulatusest tema isiksuse struktuuris. Lähtudes sellisest kvantitatiivsest määratlusest, on eestlus nagu kultuuri statistiliselt distributiivne nähe ja iga eestlusele kuuluva inimese määr asub kuski 1% ja 100% vahel. See on reaalsus, mille mõtlemiseks meil praegu pole mingeid vahendeid. Kahtlemata võimaldab aga eestluse määra abstraktsioon paremini väljendada meie kultuurilist ja etnilist mitmekesisust, kui seda väljendavad meie senised liigituskatted, kui räägime «õigetest eestlastest», «kadumaläinud eestlastest», «pool-eestlastest», eesti kultuuriga mitte-eestlastest jne. Eestluse määra hinnangu järgi kuulub eestluse kultuurikehasse igaüks, kel on mingi määraprotsent, isegi kui see on vaid 1%.

Eestluse määra mõiste pole mõeldud praegu kasutatavate rahvuse definitsioonide asendajana. Eestis, nii enne kui nüüd, teatakse küllalt selgesti, mida mõeldakse sõnaga «eestlane». Meie globaalses olukorras on aga eesti kultuuriga seotud inimühiskond liiga mitme-palgeline, et selle kõiki liikmeid saaks käsitleda eestlastena senises mõttes. Seda mitme-palgelisust saab aga paremini analüüsida, kui vaatleme globaalset eestlust kui mitmesuguse eestluse määraga indiviide ühiskondlikku elu ja tegevust, millele rajaneb eesti kultuurikeha kasv ja tulevik. See lähtekoht on rakendatav ka kõigile teistele kultuuridele ning võimaldab rahvuskultuure käsitleda kui dünaamilisi loomingulisi süsteeme. Ka eestlus on looming.

Vaatleme nüüd eestluse määra mõistet lähemalt. Kui distributiivset nähet, saab seda esitada jaotuskõvera kontseptina. *Joonis 1* kujutab eesti kultuuriga seotud ühiskonda pindala näol, mis on kõvera all. Kurvi kõrgus vastab inimeste arvule, kel on mingi eestluse määr, näidatud protsentides mööda horisontaalset telge. Kurvi kuju pole rajatud tõelistele arvudele, vaid see illustreerib kvalitatiivselt esitatud ideed, kusjuures on oletatud, et suurem osa meie ühiskonna liikmetest on kõrge eestluse määraga. Jao-

tuse parempoolne pindala esitab neid, kes on kergesti eestlasteks liigitatavad, kuna nad valdavad keelt, tunnevad meie maad ja ajalugu, käituvad meie tavade kohaselt, on lisanud eesti kultuurisalvele jm. Pindala määrade 60% ja 100% vahel esitab seega paljuid neid, keda me tavaliselt päriseestlasteks hüüame ka muudel kui kultuurilistel põhjustel, näiteks sünnimaa ja riikkondsuse järgi, eesti töö oletatavate tunnuste alusel jne. Pindala vasakpoolne osa esitab inimesi, keda paremale poole kuulujad hästi eestlaste hulka lugeda ei taha: ümberrahvustuvad ja keele kaotanud eestlased, nn segaverelised eestlased, võõrast rahvusest inimesed, kes kas endiste Eesti kodanikena või muudel põhjustel eesti keelt valdavad ja eesti kultuuri vastu huvi tunnevad, estofiilid, kes millegi pärast meist lugu peavad jt. Viimaste liikide hulgas võib aga leiduda isikuid, kelle eestluse määr läheneb 100%-le (joonise ülemise osa parem pool). Ebamäärasem on jaotuse iseloom 0% ligiduses. Kurv kasvab lõpmatusesse nullile lähenedes, sest 0% eestluse määraga inimeste arv maailmas on väga suur. Aga ka nende arv on suur, kes eesti kultuurist midagi teavad, kel meiega on olnud isiklikke kokkupuuteid ja kes meisse teatud sümpaatiaga suhtuvad. Kurvi võib seetõttu kujutada järskult langevana, kui määr kasvab nullilt mõnele protsendile.

Milliseid tõlgendusi võimaldab eestluse määra mõiste ja esitatud jaotuskõver? Neid on mitmeid. Varem antud eesti kultuuri globaalse kultuurikeha definitsiooni alusel on kultuur salvestatud kultuurivarades ja inimestes osana nende isiksuse struktuurist. Seda viimast väljendab eestluse määr ja see võib muutuda ja normaalselt muutub inimese eluea jooksul, kas langedes (näiteks ümberrahvustumisel), või tõustes, kui eesti kultuuriga elamine kujuneb loovaks protsessiks inimese isiksuses. Esitatud jaotuskõver juhib tähelepanu eestluse dünaamilisele ja seega muutuvale iseloomule. Kõveraga piiratud ala

võib nihkuda ajaga kas vasakule, kui meie ühiskonna passiivsus ja assimileerumine teistesse ühiskondadesse vähendavad meie kultuurikeha, või see nihkub paremale ja suureneb, kui selleks tehakse teadlikult loov ja kestev pingutus eestlust kandva ühiskonna poolt.

Antud lähtekohast võib tulla ka järgmistele järeldustele: 1) Võtaksime isiklike vaagimisele oma eestluse määra ja on ehk vähe-seid, kes selle üle järele mõeldes ei leiaks, et veel palju oleks enda suhtes teha, kui 100%-le tahetakse lähemale jõuda. Liigne üleolek vähemamääraliste suhtes väheneks või kaoks ja endaga rahulolu staatilisus asenduks kultuurilise aktiivsusega.

2) Noored, kes on sündinud segaabielludest või on olnud eemal eestlaste keskustest, läheneksid meie kultuurile suurema huviga ja usaldusega, kui nad ei tunnek kohustust ja survet «absoluutseks» eestlaseks saada, vaid võivad vastavalt oma võimalustele määraskaalal ülespoole nihkuda. Globaalne eestlus saab rajaneda ainult vabatahtlike huvile selle vastu ning isikust endast kasvavale motivatsioonile, mida peavad kuidagi tugevdama kontaktid eestlusega tegelikus elus.⁶

3) On põhjust positiivsemalt suhtuda mitte-eestlastesse ja pool-eestlastesse, kel huvi on eesti kultuuri ja eestluse vastu. Mitte-eestlastest estofiilidest oli eesti kultuuril tulu juba 18. sajandil lõpul. Segaabielludel oleks võimalus vähema süütundega jääda eestlusega seotuks ja nende lastel oleks kergem teha kultuurilisi valikuid, eriti kui saadakse aru isiksuse struktuuri mitmekesisest võimalustest. Marginaalsuse⁷ (kaskultuursuse) mitmed probleemid leevenduksid.

4) Positiivne ja julgustav suhtumine madala eestluse määraga inimestesse ei lahjendaks meie kultuuri, sest nende kaasatõmbamine ei madaldaks kellelgi isiklikku taset, kuid kindlasti viiks selline suhtumine esimeste eestluse määra kõrgemale. Kuna meil puudub võimalus eesti kultuuri sunniviisil edendada, siis ülevalt alla karm kriitika kellelgi puuduliku keele ja meele puhul jääks mõjuta või oleks negatiivse mõjuga.

5) Osa madala eestluse määraga inimesi kuuluvad niiõelda ülemineku tsooni meie ja meid ümbritseva ühiskonna vahel. Selles toimub ümberrahvustumine, eestlusest võõrdumine ja võõra kultuuri sissetung ning esineb marginaalsuse negatiivseid nähteid.

⁶ W. R a n d, Eestlusega või eestlusetä. «Aja Kiri» 1978, nr 1; «Sillas» 1978 (kevad); Veel vastutustundest. «Aja Kiri» 1978, nr 5.

⁷ J. R a k f e l d t, Äärel olemine. «Aja Kiri» 1978, nr 4.

Oleneb kõrgema määraga inimeste tegudest ja suhtumisest, kas see kiht nõrgestab meid ja «toidab» meie ümbrust, luues uusi ameeriklasi, kanadalasi ja venelasi, või tugevdab meid ja aitab meiega assimileeruda võõrastel, kes meiega abielude kaudu või muudel põhjustel on ühendusesse sattunud.

6) Ja lõpuks, kui aru saadakse, et eestlus on dünaamiline ajaga muutuv nähe, mis normaalselt kahaneb igas inimeses, kui jäädakse passiivseks oma isiksuse eestlusele kuuluva külje suhtes, siis teevad ehk mitmed loova pingutuse, et mitte ainult paigal püsida, vaid et ka enda eestluse määra tõsta.⁸

⁸ W. R a n d, Eestlus on looming. Ette kantud Trenti seminaris 1978; kokkuvõtteid ilmunud Trent 1978 ja Metroo 1978 loengute kogudes.

WALTER RAND (s 11. VI 1914 Narvas), tehnikateadlane ja ajaloolane. Lõpetas 1941 insenerina Tallinna Tehnikaülikooli; dr. ing. kraad 1943 Karlsruhe Tehnikaülikoolis. 1945—51 töötas insenerina Brüsselis, seejärel siirdus USAsse. 1951—53 teadustööl Iowa Hüdraulikauuringute Instituudis. 1953—56 abiprofessor New Yorgi Üli-

7. Ja edasi?

Mõisted globaalne eestlus, eestluse kultuurikeha ja iga meie ühiskonnaliikme erinev eestluse määra, mille kaudu kuulatakse meie kultuurikehasse, avavad terve rea uusi aspekte meie olukorrast, eriti seoses meie tuleviku kujunemisega. Kultuurikehas toimub globaalne kultuurivool, mis seob ja ühtlustab meie ühiskonna geograafiliselt killustunud kultuurikeha. Sellest tulenevad probleemid ja ülesanded meie organiseeritud tegevusele. Eestluse määra muutumise ja suurendamise küsimused viivad meid rahvuse kui loomingulise nähte juurde: *eestlus on looming*. Sellest kõigest aga rohkem ühes järgnevas kirjutises.

«Mana» nr 45, 1978.

Roolis. 1956—81 New Yorgi Linnaülikooli *City College*'i professor vedelike mehhaanika, teadus- ja tehnikaajaloo ajal; 1981. a-st *prof. emer.* Peale hüdraulika- ja teadusloolaste tööde on avaldanud väliseesti ajakirjanduses pikema seeria artikleid diversiteedist, natsionalismist ja eestlusest, nende hulgast on valitud ka siinavaldatu.

TIIT PRUULI

EESTI KULTUURIAJAKIRJAD SÕJAJÄRGSSEL SAKSAMAAL

Väliseestlus algab meie jaoks justkui kuskilt keskelt, äärmisel juhul aastaga 1986. Välja arvatud eesti ekssilkirjandus, ei ole me väevunud või lihtsalt veel jõudnud tagasihaaravalt vaadata pagulaselu erinevaid valdkondi. See on esimene põhjus, miks on kirjutatud käesolev artikkel.

Me oleme juba üsna tuttavad eestlaste eluga Rootsis, oleme jõudnud ka suguvendade juurde üle Atlandi. Ent Saksamaa, kus suure sõja lõppedes elas umbes 35 000 eestlast, on me vaateväljast pea täielikult kõrvale jäänud. See on käesoleva töö sündimise teine põhjus.

Pealkirjast lähtuvalt saame arvukatest Saksamaal ilmunud väljaannetest¹ hetkel vaatluse alla võtta neli: ajakirjad «Kauge Kodu»,

«Pildipost» ja «Our Life» ning vaid kaks numbrit ilmunud «Koguja».

Silmapaistvaimaks ajakirjaks, mis Saksamaal eesti pagulaste poolt üldse üllitatud, on kindlasti 22. veebruaril 1946. aastal Altenstadti Eesti Komitee väljaandel ilmuma hakanud kirjanduse, kunsti ja kultuuri kuukiri (alates 1946. a 6/7. nr-st — ajakiri) «Kauge Kodu» (formaad 29×21 cm). «Kauge Kodu» juured on Kempteni põgenike-laagris, kus ilmus samanimeline seinaleht². Seinalehest sai 23. juunil 1945 rotaatoril paljundatud «Kauge Kodu», mis oli ühtlasi esimene eestikeelne jätkväljanne Saksamaal pärast sõda. Kaheksaleheküljelist ajakirja anti välja kaks korda nädalas, tiraažiga 200—250 eksemplari. Alates 15. novembrist

¹ E. E r n i t s, Eesti ajakirjandus Saksamaal. Rmt: Eesti saatusaastad 1945—1960. Stockholm, 1966, lk 109—124.

² Eesti trükisõna Saksamaal. «Eesti Teataja», 10. X 1945.

ilmus see rotaatorpaljunduses bülletään Altenstadti, kuhu Kempteni pagulaslaager oli üle viidud. 15. novembril avatigi pidulikult Altenstadti DP-laager, kus oli pisut üle 500 eestlase.³ Kolme kuu pärast oli eestlasi samas juba üle 700⁴. Rahvusgrupi esimeheks oli valitud ajakirjanik Arno Raag, laagri juhtkonda kuulusid veel J. Käis, R. Toi jt. 1946. aasta keskel koliti laager u 40 kilomeetrit endisest asupaigast ida poole, Wolftratshauseni linnakese lähistele.⁵

«Kauge Kodu» rotaatorivariant oli illustreeritud, aeg-ajalt varustatud ka värvitrukis kaantega. Ta levis enam-vähem kõigis Lõuna-Saksamaa pagulaslaagreis, kus asus eestlasi. Kui väljaanne muudeti trükitud kultuuriajakirjaks, hakkas laagri infobülletäänina alates nr 16/1947 ilmuma «Kauge Kodu Päevauudised», mida jäid toimetama B. Parming, A. Raag, J. Kaup, V. Maidre. Bülletään ilmus kuni 1949. aastani, viimasel perioodil taas Kemptenis.

Vabaduspäeva eel 1946 ilmiski siis esimene trükitud «Kauge Kodu» number, üldjärjestuses oli see 68. Rootsis kommenteeriti «Kauge Kodu» sündi järgmiselt: «Väljaande esimene number näitab, et ka Saksamaal viibivad eestlased kultuurilises tegevuses pole käsi rüpes hoidnud. /.../ Saksamaal viibivate eestlaste mentaliteedis, oleviku hinnanguist ja tuleviku väljavaadetest annab reljeefseima pildi prof. A. Perandi artikkel «Võitluses omändad sa õiguse».⁶

Ado Perandi kirjutas esiknumbris muu hulgas: «Iga meie tegevus on võitluseks meie eneste ja meie rahva eest, mis tutvustavad meid suurtele läänedemokraatiatele. Iga rahvusmuustriline kinnas, iga rahvusomapäraga pisisse, mida meie valmistame ja läänerahvastele saadame, on väikeseks sammuks edasi meie võitlusteel. Iga kultuuriline üritus, mis teostame ja mida meie näitame suurte läänedemokraatia rahvaste liikmeile, teenib sama eesmärki.»

A. Perandi analüüsis eestlaste põlist vabadustungi, eestlaste individualismi ja nende tema arvates iseloomulike joonte järgi elamisviisi oma riigis. Sissejuhatus sisaldas ka kumarduse Saksamaal valitsenud okupatsioonivõimude suunas, võimalik, et garanteerimaks väljaande ilmutist.

Esimese numbriga mahuks oli 40 lehekülge, vastutavaks toimetajaks oli A. Raag, peatoimetajaks Johannes Kaup, toimetuse sekretäriks Harald Pello, toimetuse liikmeteks

Ado Perandi, Aino Kosesson ja Maks Päss (viimane lahkus 1946. aasta 6/7. numbrist alates).

«Kauge Kodu» paelus juba oma kauni välimusega. Kaaneillustratsioonide autoreiks olid Endel Kõks (numbrid 3, 4/5 — 1946; 6/7 — 1947), Juhann Hennoste (6/7 — 1946; 8/9 — 1947), Agaate Veeber (1/2 — 1947), Peet Aren (13/14 — 1947), Ida Adamson (5 — 1947), Julius Gentalen (2 — 1946) jt. Ajakiri oli trükitud heale paberile, illustreeritud fotode ja joonistustega.

Esimisest numbrist leiame Henrik Visnapuu, Aleksis Ranniti, Karl Eduard Söödi, Marta Kuus-Kütti, Gustav Suitsu luulet. Hiljem lisandusid veel Aino Kallas, Harald Parrest, Bernard Kangro, Juhann Jaik, Kalju Ahven, Leho Lumiste, Karl Torro jt.

Avanumbrist olgu märgitud veel H. Pello kirjutus Konstantin Pätsist, artiklid C. R. Jakobsonist ja J. Uluotsast. I. Arens kirjutas muistsetest haldusjaotustest Lääne-Eestis, A. Raagilt hakkasid ilmuma mälestuskatked, mis hiljem jõudsid ka tema memuaardestesse.⁷ H. Parrest kõneles eesti kirjandusest, J. Klesmenti teemaks oli «Arusaamad demokraatiast».

Artiklite valik oli mitmekesine ka teises numbris (ilmus 30. märtsil 1946), kus A. Perandi kirjutas Saksa okupatsioonist Eestis, F. Oinas soome-ugri rahvaste saatusest, M. Jürma kahe okupatsiooni kajastustest eesti kirjanduselus, O. Loorits eesti muistsetest metsavendadest, R. Toi rahvalaulust eesti heliloomingus, M. Päss Jüri Vilmsist, G. Ränk sajadialguse Tartust, H. Parrest eesti teatrist Saksamaal. Oma mälestusesarja jätkas A. Raag, demokraatiasarja J. Klesment. Rootsis ilmunud eestikeelsest perioodikast olid taastrükitud J. Lattiku ja K. R. Pusta kirjutised.

Ka kolmas number (ilmus 19. mail 1945) kasutas osati varem trükitud materjale. «Eesti Loomingust» olid võetud A. Tuulse, J. Pärki, A. Kallase, A. Orase kirjutised.

Kaksiknumbrist 4/5 (28. august 1946) olgu märgitud A. Perandi artikkel rahvusvahelisest õigusest, M. Jürma arvustus Geislingeni teatritrupi operetile «Mariza», E. Järvesoo Balti ilikooli tutvustav kirjutis.

Järgminegi «Kauge Kodu» ilmus kaksiknumbrina (15. oktoober 1946). Tähelepanu väärib eesti sõjavangide Kalju Ahvena ning Leho Lumiste luule. Kultuuriteemadel kirjutasiid veel M. Jürma, H. Parrest (teater) ja P. Valgemäe (muusika).

Kaksiknumbritega läks asi ka edasi. Teist aastakäiku juhatas peatoimetajana H. Pello, tegevtoimetajana A. Kosesson, vastutava toi-

³ «Eesti Rada», 1. XII 1945.

⁴ «Eesti Rada», 9. II 1946.

⁵ «Eesti Rada», 6. VII 1946.

⁶ UNRRA direktor: «Kauge Kodu» — samm edasi teie püüetes. «Lehekülge Eestlastele». 18. IV 1946.

⁷ A. R a g, Saatustõigus kolmnurgas. Lund, 1974.

metajana J. Kaup. Toimetusse kuulusid A. Perandi, A. Raag, H. Parrest, E. Kõks. Olulisemate kirjutistena nimetagem A. Kase-metsa artiklit «Eesti pagulas-helilooming» ja A. Kosessoni ülevaadet pagulasteatrite tegevusest. Viimane lehekülj sisaldas «Va-ria»-osa, kus toodi sõnumeid Lääne ajakirjan-dusest.

Kuna toimetuse liikmeks oli saanud kunstnik E. Kõks, võime numbris 3/4 (20. juuni 1947) täheldada kunstiteema veelgi paremat esitamist. Märkimisväärseim mälestuskatke oli siin H. Visnapuu «Siuru kevad», mis hiljem leidis tee ka luuletaja mälestusraamatusse.⁸ Sellest numbrist jõudis hiljem raamatukaante vahele teinegi proosa-tekst — Karl Eerme «Nüüd õitsvad kodu valged ristikeinad».⁹ Harald Parrest kirjutas Pedro Krusteni kirjanduslikust loomingust, Ilmar Arens Võnnu lahingust. Kunstis nime-tagem eelnevatele lisandunud Silvia Leitut ja Eduard Rüga. Esimese kunstiteemalise artikli oma pikemast seeriast publitseeris E. Kõks, kes tutvustas soome kunsti pealkirja⁷ all «Vennasrahva kunst». Viiendas numbris oli Kõksilt artikkel Belgia kunstist, järgnevates veel Saksa, Rootsi, Šveitsi kunstielust ning ülevaade kaasaegsest maalikunstist. Eesti kunstini jõudis autor «Kauge Kodu» ingliskeelse erinumbris.

Viiendast numbrist pole oma väärtust kaotanud Peeter Lindsaare mälestused Anton Hansen Tammsaarest, H. Visnapuu luule. Kaksiknumbris 6/7 tõstkes esile H. Parrest ülevaade Eesti pagulaskirjandusest, mis jätkus veel järgmisteki numbrites. Teatriteoreetilisi seisukohti esitas Karl Söödor. Kristjan Rauast kirjutas Juhan Viidang. Kaksiknumber 8/9 pakub huvitavaid poliitilisi kirjutisi (J. Klesment, A. Käbin, E. Kasak).

«Kauge Kodu» üheks oluliseks ettevõtmi-seks tuleb pidada 1947. aastal ingliskeelse erinumbril 14/18 (61 lk) väljaandmist. Siit leiame võõramaalasele üldarusaadavaid, tut-vustavaid artikleid EV poliitilisest ajaloost ning poliitilisest olukorrast (Evald Rink, A. Raag, Hugo Treial), EV okupeerimisest (Ernst Ein, Ilmar Randma, Elias Kask), näiteid eesti luulest («Kalevipoeg», Juhan Liiv, Lydia Koidula, G. Suits, H. Visna-puu, M. Under), kirjutisi EV majandusest (A. Käbin, Villibald Raud), kirjandusest (H. Parrest, M. Jürma), kunstist (E. Kõks), Tartu Ülikoolist (Peeter Kõpp, Siim Lind, Ants Oras), kirikuelust (Aleksander Hinno), haridusoludest (Otto J. Kiirel), spordist (I. Peterson) jm. Väljaandes oli isegi värvilisi

reproduktioone eesti kunstist. Kindlasti aitas see mahukas üllitis selgitada Eesti ja eestlaste olukorda liitlastele, kelle sõdurite ja eriti ametnike seas oli küllalt ka neid, kes kuidagi ei taibanud, miks Balti rahvad kodumaale tagasi ei soovi pöörduda.

«Kauge Kodu» arvukate fotode autoreina nimetagem K. Hintot, M. Pertenit, A. Sulevit, E. Lellepit, E. Epnerit, E. Lõhmust, M. Tann-bergi.

Sellised olid mõningad olulisemad välja-võtted ajakirja sisust. «Kauge Kodu» oli vaieldamatult Saksamaa eestlaskonna suure-joonelisim kultuuriline ettevõtmine trükisõna vallas. Rootsist tehti koguni ettepanek muu-ta «Kauge Kodu» üheks ja ainsaks kirjanduse ja kunstide ajakirjaks paguluses.¹⁰ Paraku jäi see kõik majandusolude tõttu vaid kauniks kavatsuseks. Väljaanne lõpetas ilmumise juba 1947. aastal.

Kui «Kauge Kodu» oli oma ilmumise lõpetanud, jõudis 1948. aasta veebruarikuus Geislingeni põgenikelaagris lugejateni väli-muselt veelgi uhkem ajakiri «Our Life» (formaat 34×27 cm). Lõuna-Saksamaa linnakesse Geislingen am Steige oli teatavasti koondunud kõigi rohkem eestlasi. Suur-laager hakkas spontaanselt formeeruma 1945. aasta sügisel.¹¹ 1946. aasta keskel oli siin umbes 4500 kaasmaalast.¹² Tasapisi hakkas see arv vähenema; laagri likvideerimise ajaks oli eestlasi Geislingenis umbes paar-sada.¹³

Ajakirja «Our Life» («Meie Elu») väl-jaandjaks oli juba Eestiski tuntud Pärnu kirjastaja Elmar Jürvetson. Tema kirjastus «Kultuur» tegutses edasi nii Saksamaal kui ka ÜSAs. Ajakirja toimetajaks oli Harald Pello, kunstiosa toimetajaks E. Kõks, kir-jandusosa toimetajaks P. Krusten. Värvilist, suures formaadis ajakirja ilmus eesti ja saksa keeles 7 numbrit. Lõpetada tuli detsembris 1948. Kaks numbrit ilmus 1948. aasta veebruaris, siis kuni juunini igas kuus üks, ning viimane alles aasta lõpus. Juulikuus lipsas ajakirjandusest läbi teade, et «Our Life» hakkab ilmuma nädalaväljaandena.¹⁴ Väärin-gureformist tekkinud majandusraskuste lee-vendamiseks tahetigi tõesti käima panna saksakeelne nädalaleht. 20 000eksemplarili-ses tiraažis lehte jõuti paraku trükkida vaid paar numbrit. Lühikest aega ilmus saksakeelne väljaanne viis korda nädalas.

¹⁰ Ar. A. /Artur Adson/, Saatke mulle Muugi sõnaraamat. «Eesti Teataja», 4. X 1947.

¹¹ Esimesed päevad Geislingenis. «Pildipost» 1949, nr 7.

¹² «Välis-Eesti», 28. VII 1946.

¹³ «Meie Elu», 3. X 1951.

¹⁴ «Eesti Post», 2. VII 1948.

⁸ H. Visnapuu, Päike ja jõgi. Lund, 1951.

⁹ Piirita Orvik /= Karl Eerme/ Nüüd õitsvad kodus valged ristikeinad. Göttingen, 1947.

Avanumbris pöörduki lugejate poole: «.../ eesmärgiks on vastastikuse arusaamise ja koostöö süvendamine. Selleks leiavad ajakirjas käsitlemist kultuur, kirjandus, kunst, poliitika ja muud küsimused — nii kirjatähed kui pildid. /.../ Eriti tahab «Our Life» käsitleda nende inimeste elu ja saatust, kellele on võetud kodumaa ja kes on rändurina otsinemas paika, kus nad võiksid elada vabaduses ja õigluses.»

Ajakiri ilmus ka inglise keeles. Selle keele õigus võeti ameeriklaste poolt ära juba aprillis, sest ingliskeelse propaganda eest hoolitsevat IRO (International Refugee Organization) ise.¹⁵ Ajakirja sellise sulgemise üle avaldati rahulolematust ka USA pressis.

Ajakirja sisekas pakkus alati lühivormis ülevaateid välispoliitilistest sündmustest. Palju oli materjale läti ja leedu poliitika ning kultuuri kohta.

Kultuuri ja kirjanduse osa polnud paraku enam sellel tasemel ega nii laia kandepinnaga kui «Kauges Kodus». Luulet oli H. Visnapuult, A. Rannitilt, G. Suitsult, M. Underilt, Proosat põhiliselt P. Krustenilt, üks jutt ka Valev Uibopuult. H. Parrest kirjutas K. Rauast ja Ernst Jõesaarest, Richard Antik eesti eksliibrimest, E. Kõks, A. Rannit ja G. S. Whittet E. Viiraltist, Ain Kalmus Ludvig Juhtist.

Fotograafidest paistsid silma K. Hinzer, E. Epner, E. Simson, A. Sulev, H. Kabe.

Kommentaariid ajakirjale olid enamasti positiivsed. Koos E. Eermega ei tahaks teda just päris «imetlusväärseks saavutuseks»¹⁶ pidada, või kui, siis väljanägemise osas. Siinkohal tulebki koos Hanno Kompusega kiita E. Kõksi rolli ajakirja kujundajana.¹⁷

Tundub, et ajakiri püüdis vaesel Saksamaal elada üle oma jõu vormi osas, ei kasutanud aga ära kõiki võimalusi sisu komplekteerimiseks.

1. märtsil 1947 ilmus Geislingenis esimene number suureformaadilist (34×24 cm), rikkalikult fotodega illustreeritud ajakirja «Pildipost». Vastutavaks toimetajaks oli ajakirjanik Erich Ernits, tegevtoimetajaks Aino Kosesson. Alates kolmandast numbrist viimane lahkus, hiljem on toimetajatenä nimetatud J. Lõokest ja I. Petersoni.¹⁸ Koos kaantega oli esimene number 12 lehekülge paks. Alates neljandast numbrist oli mahuks 16 lehekülge. Ajakiri ilmus kaks korda kuus ajalehe «Eesti Posti» kaasandena.

¹⁵ «Välis-Eesti», 11. IV 1948.

¹⁶ K. E e r m e, Päevada päevad ja ööta ööd, II. New York, 1963, lk 145.

¹⁷ H. K o m p u s, «Our Life» ja Endel Kõks. «Välis-Eesti», 16. V 1948.

¹⁸ E. E r n i t s, Eesti ajakirjandus Saksamaal, lk 119.

Põhisuiks oligi rikkalik fotomaterjal koos pildiallkirjade, kommentaaride, lühiartiklitega. Fotomaterjali oli nii laia maailma poliitikaelust, sündmustest Saksamaal, eestlaste tegevusest kui olukorrast põgenikelaagris.

Pärast esimesi numbrite artikleid osa pisut suurenes. Põhiautoritena esinesid samad mehed kes teistegi väljaannete juures: H. Parrest, P. Krusten, E. Kõks, E. Laidsaar, A. Sepp, K. Eerme. Nihitsa nime all kirjutas vesteid Arnold Kokk, Valloti nimemärki kandsid Edmund Valtmani karikatuurid. Kultuurikirjutistest märgigem näiteks artikleid Jaan Lattikust, eesti graafikast Saksamaal, filmistaar Ary Ansost (Hilda Anso-Meister), Eesti Rahvusteatriist, Geislingenis Eesti Teatrist, Blombergi eesti helikunstnike rühmast, operetiprimadonnadest Milvi Laidist ja Helmi Arenist, tantsijatar Ivi Tamarist, kontrabassimängija Ludvig Juhtist.

Igas numbris oli juttu ja pilte mõnest eesti DP-laagrist. Palju ilmus ka memuaarset materjali Eesti Vabariigist ning artikleid vabariigiaegsetest poliitikutest (K. Päts, J. Laidoner, H. Mäe, A. Irv jt).

Rahareform mõjus pärsivalt ka «Pildipostile». Juulikuine kaksiknumber 11/12 (1948) oli vaid ühe numbriga paksune. Number 13 (32) ilmus ilma endiste värviliste kaanteta ning oli taas 12leheküljeline. 1948. aasta lõpunumbriid hakkasid juba kajastama Saksamaalt lahkumise meeoleolu. Alates 16. numbrist (detsember) hakkasid ilmuma nimekirjad, kes eestlastest kuhu on emigreerinud. 1949. aastal tutvustati eestlaste elu Kanadas ja USAs. Räägiti ka nende maade loodusest, geograafiast, poliitilisest elust. Selge oli, et Saksamaalt tuleb võimalikult ruttu lahkuda, aga mitte ida, vaid lääne suunas.

1949. aasta 11. numbrist sai «Pildiposti» vastutavaks toimetajaks A. Raag. Number 12/13 (detsember) jäigi viimaseks, ehkki mingit märget lõpetamise kohta ei esitatud.

Kokku ilmus «Pildiposti» 48 numbrit, neist 19 esimesel ilmutumisaastal. Tiraažiks oli 2000—4000 eksemplari.¹⁹ Trükiarvu kulminatsiooniks oli oktoober 1947.²⁰

«Pildiposti» üldtoon oli elurõõmus, ilmus palju naljalugusid, pilapilte, epigramme. Oma rasket pagulasolukorda ei proovitud enestele veelgi traagilisemaks maalida, vaid püüti sellest kõigest väikese *take it easy* abil üle saada. Sama joont ajas veelgi selgemini 1948. aastal Geislingenis «Pildiposti» lisana ilmunud «Pildiposti Kõverpeegel». Sellegi väljaande vastutavaks toimetajaks oli E. Er-

¹⁹ H. S a l a s o o, V. S a l o, Välis-Eesti perioodika 1944—1975. Rooma, 1976, lk 47.

²⁰ E. E r n i t s, Eesti ajakirjandus Saksamaal, lk 119.

nits, toimetajaks olid E. Valtman ning R. Koolmar, mahuks 8 lehekülge. Teise lisana trükiti «Pildiposti Ristsõna».

Üks arvestatav katse Saksamaal soliidset kirjanduslikku ajakirja käima panna tehti Geislingenis loodud Ülemaailmse Eesti Kirjanduse Seltsi poolt, mille esimeheks oli Henrik Visnapuu ja sekretäriks Harald Parrest.²¹ ÜEKS loodi 1948. aastal sihiga «organiseerida rahvuslikult mõtlemaid kultuuritahtelisi eestlasi kogu maailmas, asutada kirjastusi, ajakirju, raamatukogusid ja arhiive ning korraldada eesti kirjandust tutvustavaid kursusi, loenguid ja ettekandeid. Peale kõige muu oleks selle organisatsiooni üheks põhilisemaks ülesandeks kirjandusliku ja teadusliku loomingu tutvustamine teistele rahvastele tõlgete kaudu, autasustada ja toetada kirjanikke ning anda välja ÜEKS-i aastaraamatut».²²

Programmist jõuti täita küll üsna vähe. «Koguja» üllitamine kuulub aga selle vähese hulka. Esimene number ilmus maikuu 1949, tiraaž 1500 eksemplari. Saateks kirjutab väljaandja: ««Koguja» sarja ilmumine on mõeldud «Koguja» ajakirja eelkäijana.» Samas rõhutati, et pideva ajakirja loomiseks tuleb leida koostöövõimalusi kultuuriorganisat-

²¹ «Sõna» 1948, nr 4.

²² M. J ü r m a, Ülemaailmne Eesti Kirjanduse Selts saagu teoks. «Meie Tee» 1949, nr 8.

sioonide vahel. Märgiti ka, et kodumaale tagasipöördumise korral asuks ÜEKS-i juhtiv osakond loomulikult Eestis.

«Kogujas» pakkusid oma luulet H. Visnapuu, A. Adson, B. Kangro, H. Asi, M. Kuus-Kütti, K. Torro, P. Krusten, J. Kork. Mõlemas numbris leidis G. Suitsu tõlkeid Pär Lagerkvisti luulest. Proosat oli A. Gailitilt, P. Krustenilt, artikleid G. Rängalt, H. Parrestilt, A. Adsonilt, A. Saarestelt.

Bibliograafid on «Kogujat» käsitlenud nii perioodilise väljaandena (Salo-Salaso) kui ka kahe koguteosena (Kangro).

«Koguja» seismajäämises mängisid ilmselt rolli nii Visnapuu lahkumine kui ka eesti kultuurielu ja ajakirjanduse selge ülekandumine Rootsi.

Kokkuvõtvalt võime neid väljaandeid lehitsedes leida nii traagikat kui ka naivismi, nii kaotusvalu kui ka lääne demokraatia ilmselt ülehindamist. Paljus esindavad need ajakirjad aga neljakümnendatel aastatel avalikkuse ette jõudnud eesti kultuuri parimat taset. Tegeldes näiteks Kõksi, Krusteni, Visnapuu, Ranniti elu- ja loometeega, ei pääse uurija kuidagi mööda ka nimetatud trükistest.

Ükski neist ei loonud paraku traditsiooni, seega kirjutada nelikümmend aastat hiljem Saksamaal ilmunud eesti kultuuriväljaannetest «Estonia» ning «Põrpl» oleks hoopis teine teema.

TOOMAS MURU

NAGU «KAHTE HARUSSE KASVAV PUU». KARL RISTIKIVI LUULEST

Artiklis «Kirjanduse ülesanded» («Mana» nr 1, 1969) esitab Karl Ristikivi ühe kesksetest kirjandusteoreetilistest küsimustest: «Kas kuulub kirjanduse kui niisuguse olemuse juurde, et tal peavad olema mingid ülesanded või mitte?» Et tegemist pole marginaalse huviga, viitab pärimise stiil — väljend «kirjanduse kui niisuguse olemus». On ütlema tagi selge, et vastus sellele küsimusele varjundab olulisel määral Ristikivi loomingu kontuure.

Vastust eelpoolnimetatud küsimusele mündib tuntavalt autori loodusteaduslik haridus, mis erinevalt humanitaarsest lubab olemist näha loomulikumana, ilma eelarvamuste kõverpeeglit. Näiteks vesi (meri) ja kaljud nii tuntud luuletuses «Minagi oliin Arkaadia teel» on lihtsalt olemas, neil on oma sisemine siht iseendas: «Nad on olemas, sellega on nende olemasolu õigustatud» (samas). Säärane suhtumine kasvab takistusteta üle ka kirjandusele: «Tuleb vahet teha kirjanike vahel, kellel on antud ülesanded väljaspoolt, ja nende vahel, kes on ise võtnud endale ülesande, seadnud endale mingi eesmärgi» (samas). Vältides angažeeritust on kirjanik loomulik — ta on isikupärane.

Iga selgunud maailmavaatega kirjaniku loomingus on juurdunud sellised kujundid, mis on karakterised, millel on kandev ja keskne tähendus. Analooogia võiks tuua keeleteaduse tuletusõpetusest, kus säärane kujund samastub vastavas keelepruugis antud keele jaoks algupärase sõnatüvega, millele lisanduvad tunnused, liited ja lõpud, moodustamaks vastandlikkegi sõnastuid. Need genuiinsed tüved on kõigele lisaks kõnekad vastavas keeles olemise iseloomust.

Väikse, aga iseloomuliku kõrvalepõikena võiks sõnatüvedega seotud teema ristikivilikult varieerida kirjandusloo valdkonda. «Eesti kirjanduse loo» (1954) viiendas peatükis, mis käsitleb «Noor-Eestit», on kujundlikult vaadeldud kirjanduse arengut: «Areng ei kulge alati mööda üht sirgjoont — pigemini võib seda võrrelda puu rohkete harudega või veel terve metsaga, kus vanade puude kõrvale tärkavad noored võrsed ja kasvavad ajajooksul nii sama kõrgeks või

veel kõrgemaks.» Ka nn väliseesti kirjandust võib vaadelda ühe haruna, mis on saanud arenda ehk loomulikumatki kui kodune.

Karl Ristikivi 75. sünniaastapäeva meenutab kaheosaline ettekannete kogumik, mille ühes kirjutises vaatleb Õne Kepp Ristikivi luule looduskujundeid. Selle töö ladusalt funktsioneeriv kirjandusteaduslik aparaat on registreerinud ja töödeldud mitmeid loodusvaateid, kuid siiski on mõndagi olulist tähelepanuta jäänud. Nimelt looduskujundi kui niisuguse olemus ja tegelik osa luulekogus.

Avades K. Ristikivi luulekogu «Inimese teekond» (1972) satume algusvärssidele, milledest üks vilksatas juba ettekande pealkirjas:

*Kojuigatsus — kauguseigatsus,
kahte harusse kasvav puu,
varjuotsija — tuulteotsija
metsa ja mere piirimaal.
Sünnihirm — surmahirm,
mõlemast otsast sõlmitud elulõng.
Olemine — mitteolemine,
üks neist on uni
ja teine ei ole sedagi.*

Olemiselt meenutab terve luuletus kaheharulist, vastuokslitku puud, vastandeid eraldab ja samas ühendab mõttekriips, neile järgneb kommentaar. «Oksipidi» allapoole liikudes muutuvad sõnapaarid ja nende vastakus järjest algupärasemaks, ürgsemaks, luuletuse alumine osa on selgelt gradatsiooniline, jõudes välja olemise ja tegelikkuse kategooriateni. Luuletuse graafiline piltki lubab aimata puulikkust.

B. Kangro on artiklis «Rõõmulaulu» saamisloost» kogumikus «Häitsemehi ja pärlipüüdjaid II» (1987) juhtinud tähelepanu sellele, et iga uue teose alustamisel on Ristikivi jaoks eriline tähendus alguslausel. Luulekogu puhul võib märgata, kuidas kompositsioon juhataakse sisse üksikinimese hapruse, igaveste vastuolude kaudu. Kuigi kõik viis tsükli kogus on inspireeritud erinevalt, võib märgata, kuidas luuletuste perspektiiv, seega subjekt ja tunnetuslaad muutuvad — üksikisik suhestub terve rahva

ja inimese olemusega üldse. Selline vaateviisi teisenemine viib vastuolude ületamiseni tüves ja juurtes.

Veel mõningad tähelepanekud tahaks kõlama jätta. Avaluuletus on nagu inimhinge sügavustesse viitav register sõnadest, mis kujundavad ja mõtestavad poeetilist aegruumi ja selle olemist. Intransitiivne laad rõhutab seda loendilisust. Luuletust lõpetav värsikolmik:

*Olemine — mitteolemine,
üks neist on uni
ja teine pole sedagi.*

määratleb kohta eesti luuletraditsioonis. Gustav Suitsu 1922. a ilmunud kogu kannab tiitlit «Kõik on kokku unenägu» ja on inspireeritud I ilmasõjast, selle põhjustest ning tagajärgedest. Ristikivi unenäolisust, st tegelikkuse ja kujutluse vahekordi vormib II maailmasõda ning selle mullistused. Suitsule lähedane, samas stiilivõtmes on kunstilise kujundi teoreetiliste tagamaade tundmine, euroopalik haritus ja orientatsioon, nn «õpetatud» vihjeline laad.

Säärane lähenemine traditsiooni seisukohalt oleks siiski ühekülgne, sest G. Suitsu kõrval võib märgata Ristikivi luules hoopis teist «süüd», koestikkum. Vihje sellele võib saada juba tsiteeritud luuletusest «Minagi olin Arkaadia teel»:

*Minagi olin Arkaadia teel
kuigi ma sündisin saunas.*

Teine värss, sünnipära määratlus, viib maailma, mida organiseerib, mille elulaadi koondata talu, maarahva elukese, kust on võrsunud ja mille vaimsust kannavad endas kõige ehedamalt Juhan Liiv ja Ernst Enno. Nemad moodustavad nn teise «haru» eesti luuleloos. Teel-oleku kaudu võib jõuda nende kahe jaoks nii olulise «rändaja» motiivini, mida Ristikivi varieerib läbi oma loomingu. Käesoleva arutluse jaoks on oluline luuletus «Meie juured ei ole lapsepõlves», mis lõpeb järgmiselt:

*Äkki haljendab ränduri kepp
ning kasvatab juuri ja õisi.*

Need read on oma loomult legendaarsed, neist õhkab Ristikivi poolt armastatud «le-

gendide sinist udu», mis loorib kogu tema loomingut. Vihjed antiigile, Piiblile ja koduse Põhjamaa lugudele, nende lugude interpreteerimine, nende loomulik ja sundimatu põimumine annab tunnistust ajaloolise mälu ja tunnetuse sügavusest. Müütide üks omadusi on vastuolude ületamine, millest kõneleb tsükli «Hårfsjärden» VII luuletus:

*All on tumeroheline, lainepehme voodi,
kõik on hõljuv, käes ja kaudel unenäo moods.*

*Sinna heita ühel õhtul päikesega koos,
eks see oleks kaunis nagu mõnes muistses loos.*

Enamik Ristikivi luuletusi juurdub müüdlises reaalsuses, sealt saavad vastuse kõige küsimisväärsamad küsimused.

Müüt Euroopast on kõne all romaanis «Viimne linn» (1962), kus hospitaliit isa Laurentius võrdleb kristliku Öhtumaa loomust õlipuuga: «Mulle tundub koguni, et see ainus õlipuu siin on rohkem väärt kui kogu Akkoni linn, sest selle õlipuu on Issand ise loonud, ega linna on inimeste käed ehitatud (...) ... ka Jumala riik on nagu õlipuu, mis aegamööda ja iseenesest kasvab. Meie viga on, et me tahame seda ehitada nagu linna või kirikut, ega mõista, et tuhat aastat on tema silmis nagu üks päev» (lk 50). Jumalariigi, *Civitas Dei*, võrdlus puuga, mis kasvab endas peituva väe läbi (ilma inimeste abita), vihjab iseloomulikule hoiakule ajaloo suhtes. See on kirjutise algul vaadeldud looduse ja ka kirjanduse immanentne toimimine. Toimimine sisema sihi päraselt iseendas. Ristikivi ajaloolised romaanid kõnelevad Öhtumaa kandvate tõdede — kristluse, humaansuse, demokraatia — pidevast taganemisest. Intervjuus Vatikani raadiotele («Eesti Päevalehe» referaat, 29. i 1964) ütles Ristikivi: «Teame näiteks, et selle kadunud keskaegse Euroopa asemel kasvas uus. Ja seda ei ehitanud vallutajad, mongolid, saratseenid ja türklased, vaid kõik katsumused läbiteinud öhtumaa ise.»

Teades, et Ristikivi nägi Maarjamaad Euroopasse orgaaniliselt kuuluvana, muutub tema tõdemus meie jaoks praegu vägagi kõnekaks. Tuleb vaid oodata, sest igal kevadel lööb vana, kahtlustest õõnes, vastuokslik ja kannatada saanud puu taas haljendama ja meiegi ei tarvitse lõplikult alla vanduda Metsalise Märjile.

ILMAR MIKIVER

MAHASALATUD LAABAN: PAGULASLUULE ARENG PEALE SÕDA

Moto ja epioloog

«Kord elas üleni läbipaistev kuningas. Hämaras troonisaalis seisis tihedalt üksteise kõrval sadandeid laipu, kelle kōdunevaise kehisse termiidid olid ehitanud uued selgroud. Kuningas troonil oli vaevalt nähtav, üksnes temas murduvad kuukiired, mis valgustasid tagaseisvat paazhi kõigis spektrivärves, reetsid teda. Paazh hoidis käes ummistund oboed, millest rajasid läbipääsu üksteise järele plahvatavad dūnamiidilaengud...»
(Alola = Ankruketi lõpp on laulu algus, 62).

See on katkend proosaluuletusest «Ruhkpillide kvintett», pühendatud Kaljo Raidile, ilmunud aastal 1946 Stokholmis, luulekogus nimega *Ankruketi lõpp on laulu algus*. Autoriks on Ilmar Laaban.

Järgnev käsitlus püüab selgitada mõningaid küsimusi seoses *Ankruketi* positsiooniga eesti lüürikas:

— Kuidas see juhtus, et ilmus niisugune luuletus samal aastal, kui näiteks Kalju Lepik laulis oma «karmi, julget, raudset» laulu?

... Tükkideks kisendan taeva
kisendan mustaks päikese!
Kisendan, kuni teil väikesed
ja vahva
maa ning rahva
kannatuse ja vaeva
pärast on
h ä b i !

— Milles täpsemalt seisneb see murrang, mille Laaban *Ankruketiga* tõi eesti luule tavadesse, sissu ja vormi? (Siin tuleb paratamatult muutuda veidi tehniliseks, teha juttu metafoorist, katakreesist, oksüümoronist jne.)

— Siis: kuidas on ilmnenud *Ankruketi mõju* välis-eesti luules, eriti nende luuletajate juures, kes startisid umbes ühel ajal Ilmar Laabaniga, algul täiesti erinevalt temast: seega Kalju Lepiku, Ivar Grünthali, Harri Asi ja Arved Viirlaiu luules? Ja kuidas on see ilmnenud kodu-eesti luules, kus 1960-ndate aastate alguses tekkis suur murrang — Alliksaarest Ehinini?

— Samuti sooviksin esitada küsimuse: miks ei ole Ilmar Laabani panust õiglasemalt

hinnatud? Seda on väärtõlgendatud väliseesti kriitikas ja Kodu-Eestis on tema nimi täielikult maha vaikutud (kuigi «sürrealismi» seal juba julgetakse nimepidi nimetada).

— Ja lõpuks: mis saab sellest oboest, mille torus — nagu kuulsite, — «rajavad väljapääsu üksteise järele plahvatavad dūnamiidilaengud...»?

Elulooline skits

Ilmar Laaban sündis 11. detsembril 1921 Tallinnas eesti-läti sega-abeliust, ainsa lapse-
na, kelle ema suri poja varajases koolieas. Isa — postivalitsuse osakonnajuhataja, muusika- ja keeltehuviline, kuid poja jaoks peatselt liiga väikekodanlik (Eduard Laaban suhtles suuremalt osalt eesti-saksa seltskonnas). Ema aset täitev koduabiline Minna oli südame-
lik, hoolitsev ja rääkis head rahvakeelt. Laabani lapsepõlv näis niisiis rahulik ja ilus, talvel koolis Tallinnas, suvel Meriväljal, oma väikeses villas, mida ümbritses lopsakas aed. Sellest idüllist toimus Laabanil väljamurre üsna varakult ... ühes oma avaldamata luuletuses kirjeldab ta seda ajajärku nii:

Kohutav lapsepõli
nagu kriusa ulm
nüüd ainult veel õli
piltide okslik pulm.

(1946)

Laaban käis Tallinnas Westerbergi era-alkoolis, siis Tallinna Reaalgümnaasiumis, mille lõpetas 1940. Siirdus samal aastal Tartu Ülikooli ajaloo-keeleteaduskonda õppima romaani keeli. See oli venelaste esimene aasta. Laaban sattus ülikoolivõimudega kevadepoole raskustesse, kuna ta tabati keelatud kirjanduse edasiandmiselt, kuid sõda tuli enne vahele, kui teda oleks jõutud ülikoolist välja heita.

Saksa okupatsiooni aastail 1941—1943 oli ta Tallinnas, andis keeletunde ja tõlkis saksa ja prantsuse luulet. Missugust luulet? Mainin, et meil õnnestus *Postimehesse* sisse pista tema tõlkeid «dekadentsest» Arthur Rimbaud'st (olin siis *Postimehe* kultuuriosakonna abitoimetaja).

Kevaldel 1943 pages Laaban Soome ja peatselt edasi Rootsi veel samal aastal. Selle

aja tähtsama mälestusmärgina loeme Helsingis 1944 ilmunud *Eesti Loomingust* nr 2 artiklit «Sürrealismi perspektiive», autor Ilmar Laaban. Rootsisis jätkas ta õpinguid Stokholmi ülikoolis romaani filoloogial alal.

Laaban saavutas Stokholmis kiiresti kontakti rootsi ja teiste avangardlike luuletajatega — Erik Lindegreni, Gunnar Ekelöfi, Artur Lundkvisti ja paljude taani, norra, saksa, belgia, prantsuse ja hispaania keelkonna intellektuaalidega, kes olid seal sõjapölgus. Stokholmis ilmus Laabani looming — *Ankruketi lõpp on laulu algus* 1946, *Rroosi Selaviste* 1957. Vahepeal, 1948 — koostöös Erik Lindegreniga — ilmus moodsa prantsuse luule antoloogia *19 moderna franska poeter*.

Alates kuuekümnendate aastate lõpust paelub Laabanit ülekõige uudne luuleliik: häällutus (*text-sound composition*), mida ta on salvestanud Rootsisis heliplaatidele ja millega ta on esinenud rootsi avangardlikel helikunsti festivalidel (1968, '69, '70). See žanr vajaks aga eri ettekannet — eelistatavalt autori enese poolt. Häällutus ei ole kergesti trükitav... mitte et ta kardaks trükimusta, vaid... jah, ma ei tea: ons häällutusele leitud transkribeerimise tehnika?

Pärast *Rroosi Selavistet* on Laabanilt ilmunud uut luulet eelkõige *Vaba Eestis* ja *Manas*, mille kaastoimetaja ta oli. Samuti tõlkeid Henri Michaux'ist, Jean Arp'ist, Paul Celan'ist, Baudelaire'ist, Apollinaire'ist, Ekelöf'ist ja Rimbaud'ist.

Ta on kirjutanud ohtrasti artikleid — kunstist, muusikast, maailmavaatelistest küsimustest — ja teinud poliitilist futuristikat ajakirjades nagu *Vaba Eesti* ja *Mana*. Kuid rohkem ehk veel skandinaavia ja saksa ajakirjanduses, näiteks Göteborgis ilmuvas avangardlikus ajakirjas *Paletten*. Ta on teutsenud õppejõuna Stokholmis rahvaukoolis ja mujal, erialaks prantsuse moodne kunst ja moodne luule, mis alal teda peetakse Põhja-Euroopa üheks parimaks eksperdik. Kakskeelsena on Laaban üritanud ka saksa-keelset luulet (antoloogias *Transit*, 1956).

Peale muu on Laaban virtuooslik pianist. Tal on absoluutne kuulmine, ta käis koolipoisina Tallinna Konservatooriumi kompositsiooniklassis ja mängis oma aja kõige radikaalsemat džässis Eestis.

Kooliajal algas ka tema luuletegevus — algul saksa sajandilõpu suurkujude nagu Stefan George ja Rainer Maria Rilke vaimus. Kuid juba enne gümnaasiumi lõpetamist oli temas selgunud suur poolehoid prantsuse sürrealistidele. Esimesed tõuked sai ta selleks Joh. Semperi essee-kogust *Prantsuse vaim* (1934) ja Herbert Read'i toimetatud koguteosest *Sürrealism*. Poet ise arvab, et aastal

1938, kui see raamat oli välja pandud ühel briti raamatunäitusel Tallinna Börsisaalis.

Mä ei tahaks korrata, mida olen varem *Manas* kirjutanud sürrealismi kujunemisest Prantsusmaal. Ütleksin vaid kokkuvõtlikult, et sürrealism kui kirjandusvool evib järgmisi teeneid käesoleva sajandi kirjanduse mõjutamisel ja suunamisel:

1. Tänu sürrealismile on selgunud alateadvuse tähtsus loominguprotsessis. Alateadvuse tunnustamine kujutlusvõime algallikana on avanud tee inimiksuse kui terviku tunnustamisele — nii kirjanduses kui elus.

2. Tänu sürrealismile — koostöös moodsa semantikaga — on hakatud paremini mõistma keele iseloomu, keele arengut, keele toimimismooduseid ja keele ülesannet.

Viis, kuidas Laabani *Ankrukett* neid ülesandeid teostab, on ainult üks mitmest võimalikust sürrealistlikust meetodist. Vaadelgem seda nüüd näidete najal.

/- - -/

Laabani Ankruketi kaasaeg Välis-Eestis

Nüüd ongi aeg teha väike ekskursioon Laabani *Ankruketi* kaasaega — aastaisse 1946—1951. Piirakem see ruumi-aja-puudusel viiele aastale ja eelkõige välis-eesti luulele. Sest Kodu-Eestist me võime nentida vaid tulemusi... kuid me ei tea, kuidas need võimalused tekkisid.

Teatavasti ilmus a. 1946 Stokholmis kolm luulekogu, mis kõik on saanud klassikuiks: 1) *Ankrukett* 2) Raimond Kolgi *Ütsik täht* ja 3) Kalju Lepiku *Nägu koduaknas* (sääl pärineb ka näiteks «Kisendad, kodumaa»). Järgneva viie aasta jooksul debüteerisid veel neist, kes on püsima jäänud, järgmised:

Arved Viirlaid, *Hulkuri evangeelium* (1948); Harri Asi, *Sõdalane värsivibuga* (1950); Ivar Grünthal, *Uni lahtiste silmadega* (1951) /- - -/

Postuumselt (1966) anti välja sõdurpoeedi Kalju Ahvena luulekogu *Kas mäletad*, mis sisaldab laule peamiselt aastast 1939—1946.

Lisaks ilmus sel perioodil veel kaks uut kogu Lepikult, *Mängumees* (1948) (millest «Kuradi surm») ja *Kerjused treppidel* (1949).

Samal perioodil ilmusid Rootsisis *Radikaal-demokraat*, hiljem *Vaba Eesti*, ajakiri *Sõna*,... ja 1950 sai alguse *Tulimuld*. Uusi nimesid nad meie luuletaevasse alul ei too. Alles 1952 debüteerivad omalaadne Eduard Krants *Tulimullas* ja samal aastal avaldab Ivar Ivask Garcia Lorca ja Jorge Guilleni tõlkeid. Esimesi *Vaba Eestis*, teisi *Tulimullas*. Hiljem ka kriitikat ja omaenda laule. Seega algab aga uus ajajärk.

Kuid milline nägi Välis-Eestis luule välja selle esimese aastaviisiku kestel 1946—

1951? Üllatavalt ühetaoline, kui välja arvata Laaban (ja oma murdeluule laadis ka Raimond Kolk). Teised — Lepik, Viirlaid, Asi ja Ahven — moodustasid väga ühtlase rühma. Nende tolleaegset luulet võiks iseloomustada sõnadega «romantiline vastupanu- ja taassünni-luule». Selle paatose- ja retoorikavormid olid pärit Henrik Visnapuult. Selle meeoleolusemine oli pärit «pehmetelt arbujalet» — Kersti Merilaasilt, August Sangalt ja Bernard Kangrolt. Ainult paar põgusat stiili- ja teema-võtete kõrvutust peaksid kõiki veenma, kuivõrd isikupäratu massiluule see tegelikult oli.

Üheks tugevaima massilise *seksappiiliga* teemaks oli luuletajate protest meie maa ja rahva saatuse, suurvõimude ebaõigluse, vene kommunismi vastu. Tooni andis sellele laadile Henrik Visnapuu lauludega, mis ilmusid juba sõja ajal mitmel pool ajakirjades ja 1946 Rootsisis koguna *Esivanemate hauad*. «Ma kuulutan mägede vastu, veenirede vastu maas: Sina, murelik Maarjamaa astud rahvaperesse võitjana taas...» (48); «Neljasse tuulesse saadan ma kutse, ümber maakera jooksku mu hüüd, ja kohaku taas, kohal esivanemate kalme» (11); «Me tõuseme kõige kiuste... Me kestame üle aja...» (50) jne.

Kersti Merilaas, kelle rinnapiim oli seda poeetide-generatsiooni juba koolipoistena jootnud, oli toonud eesti luulesse tolle katooniliselt fikseeritud karjumispildi:

*Ja äkki su üle
end laotavad varjud;
käed taevani tõstavad —
ja karjud, ja karjud.
(«Vihane sügis», 1938)*

Niisiis tuligi, et Lepiku «Kisendad, kodumaa'ga» liitus peatselt ka Viirlaid «Ma kisendan/ oma suu veriseks/ ma taon/ oma rusikad mustaks/ vastu maailma kivist südant». Jumalale: «Kuule mind, kui ma karjun. . . tule ja kõnele nagu mees mehega . . .» ja teisel «Mina laulsin, kuni mul enam polnud häält . . .» (Lepik teatavasti kisendab päikese mustaks ja killu kuust.) Harri Asi otse ei kisenda, kuid ta mõõnab, et mõtlemisest kodumaale ta «mõte on hõõrdunud rakk» ning et tema vihast tuleb uut noorenemisjõudu, isegi kui: «Sadagu minul juuksed peast/ küüned murdugu pooleks . . .» Ja ta ütleb: «Sa tead/ taassünni päev,/ et ajaloo vead/ on rusikaiks surund me käed . . .» Ta hõikab: «Vabadus saabub pea». Asi kutsub rahvast kokku kodumaale igast ilmakaarest: «Raugad Siberist . . . pojad Belgiast . . . Eesti nimega suus» (1950).

Veel 1952 trükitab Kangro *Tulimullas* ära Einar Einilt järgmised «originaalsed» värsid:

«Hüüan taeva vastu,/ kisendan öösse,/ keegi ei vasta./ Olime eile veel koos/ Volhovi süles,/ Krivasoos,/ Sinimägedel . . . Rahe on mürdnud mu hääle/ nõrkevaks kahinaks/ teie järele.»

Samuti jagatakse vennalikult ka teisi motiive — Kalevi kojutuleku motiiv Viirlailu: «Ükskord tõuseme maast.» Lepikul: «Ükskord me astume sinna —/ käsikäes, seljas see vammus . . .», «Kord sammuvad endised kompaniid . . .» ja nii edasi. Kangro ise luuletab veel aastal 1954: «Me läheme koju varasuväl,/ kui lõhnab ristik, öitseb jaanilill.» Kangro toob ikka lilli.

Üldse — see minemise motiiv: «minna, minna . . .» nagu laulis juba Under. Ka see esineb kogu sugupõlve luules sel perioodil — lähtudes Kangrost ja Merilaasist, kel on loendamatuid luuletusi Talviku poolt alustatud teemal «Ma lähen, jalad kastevees, pääs tuhat vastset viit.» Kangro esmikkogus *Sonettides* on ligi pooled luuletused sellest, kuidas ta «läheb». Merilaasi esmikkogu nimi on *Maantee tuuled* (1938), see on puha minemise-luule. August Sang laulab «käin, kõrvus rahutuse hõige . . .» Asi: «Lähed. Jaheda hoovuse lembus/riivab põske kui siidine tiib» (1942). Lepik: «Lähen, kadakad peksavad põlvi . . .» või ka «Ma sirelites lähen. Kuhu enda viin?» (tõepoolest, kuhu?). Viirlaid: «Õhtuga käsikäes läed». Kalju Ahven: «Me kahekesi läheme (päev ja mina), ma olen ainult tunne . . .»

See on üks peaaegu lõpmatu minemine . . . harva teades, kuhu, küsides kuhu! Ainult Viirlaid ütleb ühel pihlakamarjasel hetkel «ja lõpuks, sa ei lähe vist kuhugi . . .», sind paisatakse nagu laastu, kuni jõuad otsaga «prügimäele linna taga».

Terve hulk samasuguseid kinnismotiive kordub selle ajastu välis-eesti noorluuletajate loomungus. See on teatav paralleel kodu-eesti luulele, kus Johannes Semper, Erni Hiir, Hugo Angervaks, Paul Rummo, Ralf Parve ja teised nagu ühest suust kas kiidavad traktoreid, või laidavad ameeriklasi ja Marshalli plaani. Ainult seal tehti seda käsu korras, siin — vabatahtlikult.

Lühidalt — aastail pärast Teist Maailmasõda laulavad meie poeedid vabas maailmas, nagu Viirlaid ütleb «tulearmid näos» . . . laulavad «karmi laulu». Isegi Grünthal, kes enamasti kunagi ei meeoleoluse Visnapuu-Kangro vaimus, ütleb «Meil ei ole sõnu,/ kuid me laulame siiski . . .»

Kuid nad ei ole tasulitatud . . . see meeoleolu oli tollal vabatahtlik ja mõistetav. Õige peatselt aga hakkab nende luules see vastupanu- ja taassünni temaatika otsa saama. Ivar Grünthal teeb siin suure teene oma esmikkoguga *Uni lahtiste silmadega* (1951).

Veel rohkem aga järgmisega *Müüdid milka põhja kadund maast* (1953). Need on kained, antiromantilised, kohati küünilised laulud (esimesed kolm kogu on autobiograafilised), mis ütlevad oma kolleegidele kõik ära järgmiste värsisidega:

*Müristate teie:
Veri ja pind
on elu hind!
(Blut und Boden!)*

*Meid enam keegi ei kuule,
kuid teie sangariluule
trambib diviisid maast.*

— *Elagu Püha Saast,
me uued seltsimehed,
petetud, piinatud, mõrvatud mehed.*

Järgmises poeetide sugupõlves, 13 aastat hiljem, jätkab seda liini Eduard Krants. Tema luules domineerib juba antiromantiline hoiak. Näiteks kisendamis-motiivil ütleb Eduard Krants — loodetavasti pead vangutades Lepiku ja Viirlaiu suunas — «End kevadel hääletuks kisandas konn.» (*Tungalterad*, 1967) ja «raudse laulu» laulmise kohta (samas kogus):

*Laula raudvärssi
suru teadvus talvana tundmuste
tammepakku
laula end lapseks ja laula end raugaks
laula end lüngu langenud ristiks.*

Ühes kohas võrdleb Krants end pihlakamarjadega: temagi tahaks olla kirbe ja trotslik . . . õieti ta on ju seda.

Kuid pöördugem Krantsi pihlakamarjadelt tagasi Lepiku visnapuulike sirelite ning Viirlaiu-Asi kangrolike kaasikute ja kodunurmede juurde:

Need hakkavad nüüd muutuma.

Vabastatud metafoor Välis-Eestis

Järgneval aastakümnel, ümmarguselt 1950—1960, toimub kõigis meie vere ja kodupinna (*Blut und Boden*) laulikus ümbervormumine ja suurema omapalgelisuse arenemine. Nende erijooni kahjuks ei ole aega siinkohal puudutada. Debüteerivad uued, enamasti nooremad — vähem või rohkem originaalsed poeedid: Hannes Oja 1955, Jyri Kork 1958, Karin Saarsen 1961, juba varem mainitud Ivar Ivask ja Eduard Krants — neid kõiki jälgida me siin ei suuda.

Kuid Lepikul alates 3-ndast kogust *Kerjused treppidel*, kohtame juba vabanenud metafoori: «tõdede kaduv suvi», «taalrite vaskne

nälg», «õhtute tarkus» — see on Laabanist tuntud mikro-makro võte nagu «agude ja ehade suhkur» või «talve tõde ja talve vale». Samas kogus voolib Lepik «kõnetatava sõrme sõrmuse kaameli luudest», millele ta paneb «kiviks kaameli silmist liiva nisenud sinise allika» ja teatab: «meie vihkame merd/ ja kardame mägesid». (MA EITAN SURMA KUID MA JAATAN JÄÄD).

Veelgi lähemale sürrealistlikule tehnikale jõuab Lepik viiendas kogus *Muinasjutt Tiigri- maast* (1955), kus muide pooled laulud on kirjutatud vabavärsis (tema esmikkogus oli neid vaid üks). «Tiigrimaa muinasjuttu» alustab Lepik kümnerealise oksüümoroniga: «Tühjuse avastas keegi/, kes midagi muud ei osanud avastada . . .» See lõpeb sõbraliku nõuandega neile, kes tahaksid ehk teada, mida Tiigrimaa tähendab: «Ja kui sa küsid teed Eikellegi saartele/ nimetan ma Tiigrimaaks/ su rumaluse.» Niisiis sama nõuanne, mis kehtib moodsa luule kohta juba Mallarmé päevist saadik: ärge otsige luuletuse tähendust selle tagant (1864: «luuletada on maalida, aga mitte asja, vaid selle mõju»). Lepik võtab sellega omaks sama põhimõtte, millel rajaneb nii sürrealism kui moodne semantika — luuleteos on omaette asi.

Ütleksin ka, et «Tiigrimaa» muinasjutus esineb laule, mis rütmilt otseselt meenutavad Laabani «Mikrokosmost» — näiteks «Kolmanda õhtu laul»:

*Ühel õhtul, kui ma mängisin
oma sõprade, elevantidega,
pidas õhtu mind etturiks
ja mu sõpru tornideks
varjude malelaul.
Ja kui eksisin sammudega
naersid mu sõbrad elevantid
mu saamatust.*

(*Muinasjutt Tiigrimaast*)

Võrdle Laabani «mikroluuletus 60»:

*Kala ja lill ja kivi
sõid tähti
ja tundsid kuidas stellaarne substants
valgus laiali nende kehades
ja vestlesid muates selle üle.
(Alola 101)*

Ka Viirlaiu kolmandas kogus *Jäätanud peegel* esineb analoogilisi näiteid, eriti tsükli «Liivaterade mäng» (81):

*Astusid jalad jäljeta jälgedes
mööda pöörlevat ratast
pime publik tsirkuses
kuulas kurtummade laulukoori.*

Seegi võte on oksüümoron — nagu värss «tulekahi on tarretand/ jääliustikuks taeva ja veed» (82). Julge katakrees on «tuuled lõõtsusid laudil/ ja kahisesid silkude hambad» (83) . . . samuti «takused kalad» (71), «sinised kalad». Kuid Viirlaiu peareng on suundunud romaani. Tema viimased luuletused tegelevad rohkem lapsepõlve mälestustega ja nendes on eelkõige tunda hilisema Lepiku *Kivimurru* ja *Kollaste nõmmede* mõju.

Seevastu Harri Asi võtab kogus *Heiastused* (1959) kogu alateadvuse ja vaba, ulmalise assotsiatsiooni-tehnika otseselt kõne alla, isegi oma luuletustes. Ta avatsükkelgi kannab nime «Assotsiatsioonid» ja ta küsib: «Miks mitte uskuda, et . . . ulmad on sündinud tõelus, mitte meeltepett.» Tema usub ulmade taga koguni üht teist, müstilist tõelust, (*Õõlille laulus* selgus, et nirvaanat.) Kuid see ei takista tal kasutamast sürrealismi tehnikat — tugevasti Laabani eeskujul:

Muuta kuuldavaks lõhnade hääletu jooks tuules.

Täita armastusega valguse must ja pimeduse valge süda —

ja astuda vabana tundmatusse.

Ässitada surm ja elu üksteise kallale.

Paarituda väriseva valguslaiguga klaasil.

Mõista hääletult giljotineeriva varju puudutust kaelal —

ja hajuda vabana kõiksusse.

Kas need katkendid ei meenuta Laabani laulu «Elada vabana või surra» (trükitud 13 aastat varem):

*kaaluda päikest lehtede kaalul
tunnistada tõtt igale tuulehoole
kanda laubal kaevude heiastust
elada vabana või surra*

*Näha õitsmas musta pilve
pealpool viljatu maastiku kirendust
emmata hulluse lüümet raidkaju
elada vabana või surra.*

(Alola 123)

Harri Asi *Heiastused* kubisevad sünestee-
siast (inglite sinised sosinad, vaikuse värv
on pimedus). Seal on mängus hulk kalu
(kalad ujudes taevas . . . , kalade sinised sil-
mad . . .), seal on rida rütmilisi paralleele
Laabani lauludele *Ankrukettist* ja väljendusi
nagu «liivaterade sõnatult helendav tarkus»,
«tähtede ringlev meeleheit», «kuupaiste taivi-
sed riimid». Näiteid võiks tuua hulgana ka
Asi viimasest kogust *Õõlille laul* (1971), kus
muide leidub kolm otsest Laabani pastišši
(nime all «Kolm moodsat mõistatust»,

49—51). Kuid see ei lisa enam midagi meie
põhiteesile: et VÄLIS-EESTI NOORLUU-
LETAJAIST AASTAIL 1945—1951 ON
ENAMIK SAANUD OTSESEID MÕJUTU-
SI LAABANI *ANKRUKETIST* — enamik,
s.t. Lepik, Asi ja Viirlaid. Grünthal kuu-
lub sellesse gruppi ainult pooleldi — ainult
kuna tema kolmas kogu *Must pühapäev*
(1954) kasutab rohkesti vabavärssi ja eks-
perimenteerib nägemuslike, ulmaliste piltide-
ga. Hiljem taandub Grünthal jälle range vormi
ja autobiograafilise (või ajakajalise) luule
juurde, nagu olid tema kaks esimest
kogu. Kuid ta viimasegi kogu primad laulud
on unenäolised lummad. Seetõttu ei ole
Ankrukett ega *Rroosi Selaviste* temale nii
suurt mõju avaldanud, kuigi ta ise on möön-
nud Laabani kaudseid mõjutusi (olid nad ju
koos *Mana* toimetajadki!).

Üks, keda tuleb pidada suureks luuletajaks
samast generatsioonist — kes aga ei ole lask-
nud end suuremat mõjutada sürrealistlikust
meetodist on Raimond Kolk. Sellepärast me-
temast täna ka ei räägigi Piirdugem enamiku-
ga.

Hilisematest debütantidest on osutanud
sürrealismi mõju kindlasti Allan Tamm, Sil-
via Luige-Kuriste, Toivo Nugin ja Toivo
Tsirk. Vabavärssi kasutavad ka Urve Karuks
ja Ilona Laaman, samuti hoogsaid meta-
foore, kuid põhilaadilt on nende luule mitte
ulma, alateadvuse luule, vaid mõtteluule, sa-
geli šarž, paroodia ja sihilik meioos
(*understatement*).

Vabastatud metafoor Kodu-Eestis

Kuidas aga jõudis sürrealism Kodu-Eestisse?

Tean vähemalt kaht isikut, kel Eestis on
Laabani *Ankrukett*. Laabani nime ei ole ma
aga seni näinud mainitavat üheski sealse
kirjanduslikus artiklis. Sõna «sürrealism»
pääsis minu teada esimest korda Eestis trük-
ki alles möödunud aastal *Loomingu* septembri
numbris, vähemalt asjalikus, koguni sood-
sas tähenduses. Nimelt arutab sääl kirjan-
dusteadlane Haljand Udam ühe prantsuse
mõjuka semantiku, Gaston Bachelard'i pa-
nust moodsasse keele- ja kirjandusteadusse.
Udam leiab et Bachelard (ja muuhulgas
ka sürrealism) on teeninud tähtsat ülesannet.
Kuid *eesti* sürrealismist ei ole ma kuskil näi-
nud viiteid.

Ometi on Kodu-Eestis praegu terve kool-
kond nooremaid poeete, kellede luules sür-
realismi mõjud on märgatavad. Eriti ühel
— Andres Ehinil.

Andres Ehinilt, sündinud 1940, on teada-
olevalt ilmunud kaks luulekogu, *Hunditamm*
(1967) ja *Uks lagendikul* (1971). Eriti vii-
mases on märgata otsest hinge- ja vormisugu-

lust Ilmar Laabaniga tema *Ankruketi* ajastust.

Võrrelge:

Ehin, *Uks legendikul* 33:

*hall taevas
määrdundu lumi
tuul puhub
hakid mõtlevad raagus puudel
ei suuda lõpuni mõelda
ja kannatavad*

Laaban, *Ankrukett* 82:

*Meri naerab
nurm tuhastub
linn tantsib
laotus jookseb verd*

*Ma segan kaarte
ega saa hävida*

Möödunud aastal võrdsin nende kaht groteskset luuletust (Laaban: *Järve lainetes ujub põua ajal paar lõualuid* . . . Ehin: *Hämar kala ujub läbi ereda õhu* . . .) Selliseid näiteid võiks tuua palju. Oma lõbuks koostasid Laabani assotsiatsioonidest väikese kollaaži, mis — kui seda kõrvutada Ehini lauluga «kuitunnist» — viitab veelgi suuremale sarnasusele nende kahe pildikeeles.

Oluline on siin aga nentida, et Ehini «kuitund» nägi trüki valgust alles neli aastat tagasi (1971), kuna Laabani «Mikrokosmos» ilmus veerand sajandit varem. Siin ei saa olla juttu otsemõjutustist. Tõenäolisem on, et sürrealismi on pärast Alliksaare surmagi veel Eestis loetud, arutatud ja praktiseeritud. On ilmne, et selle vormilised mõjud — kui ka omapärane vaba, unenäoline mõtteseostus — on levinud teistesegi peale Ehini. Eriti võiks mainida 1946. a. sündinud Viivi Luike, kelle sageli küsimusega lõppevaist lauludest üks kõlab nii:

*aga kuidas ma tean,
et sa pimedas näed —*

*pruun
on sireli lõhn
nagu
silmade padrik
võrsumas mälus?*

*võõraste linna
voolasid käed,
välja-
mõeldud on surm,
kelle kehaga mängin,
aga
kuidas ma tean?*

Siin on sünesteesia «pruun sireli lõhn», siin on mikro-makro-keskkondade läbipõimumine teineteisest — «silmade padrik võrsumas mälus», «võõraste linna voolanud käed . . .» Siin on surm, pimedus ja teadmatuus — alateadvuse Suur Hirm, väljendatud väga haprate ja nappide vahenditega.

Kuid vaevalt vajaneb rohkem näiteid. Kui arvestame ka veel Jüri Üdi (sündinud 1948), kellest eelmistel Kultuuripäevadel kõneles Ivar Ivask paljude näidetega — siis võime ütelda, et Kodu-Eestis on võrsunud terve uus modernistide sugupõlv, kes on edasi arendanud Paul-Eerik Rummo ja Jaan Kaplinski kunsti. See on kindlasti uuem ja värskem sugupõlv kui too «vahegeneratsioon» — Jaan Kross, Ain Kaalep, Mats Traat ja Enn Vetemaa — kellede raskeks ülesandeks oli läbi viia esimest sula eesti luules pärast Stalini surma — aastail 1956—58. Nende vaatlemine ei kuulu aga praegustesse raamesse. On küllalt, kui konstateerime, et neile järgnedes Ehin, Luik, Üdi ja ehk veel mõnedki ei pidanud pöörduma tagasi itta, Kremli õuepoeesiasse, vaid on suundunud läände — osalt sürrealismi poole, osalt teiste lääne eeskujude poole. Ka Eestis on toimunud «metafoori revolutsioon». Ja ka seda revolutsiooni saab seosesse viia — nii vormiliselt kui sisuliselt — Ilmar Laabani teedrajava esmikkoguga *Ankruketi lõpp on laulu algus* aastast 1946.

Jääb järele vaid imestada — miks on meil sellest nii vähe räägitud? Seepärast küsin ma lihtsalt ja brutaalselt: miks on Laaban maha saladud?

Lõppsõna

Ma mõistan, kui Kodu-Eestis ei soovita nime-tada ühtki piiritagust mõju. See on ju meie armas *detaant*.

Kuid meil siin Välis-Eestis on kummaline käituda skisofreeniliselt ühe meie enda mõjukama luuletaja vastu — nagu teda ei oleks olemaski! Vähe sellest. Kui te loete, mida välis-eesti tunnustatumad kirjanduslõulased — see on Arvo Mägi, Karl Ristikivi ja Bernard Kangro — kirjutavad Laabani luulest veel aastal 1973 (vt *Eesti Kirjandus Paguluses*), siis ajab see hirmu pääle. Tahaks — Lepiku sõnadega — «kisendada mustaks päikese». Olen selles teoses leiduvat peatükki Laabani esmikkogu kohta üksikasjalisemalt analüüsinud *Manas*. Ei hakka seepärast enam kõike kordama. Kuid ei saa ka jätta ütlemata, et Ristikivi (kes eessõna järgi on lüüri-kasse puutuvate osade autor) ei ole vaevunud *Ankruketti* korralikult läbigi lugema. Ta omistab sellele asju mida seal ei leidu (näi-

teks luuletusi eesti-saksa-prantsuse segakeeles). Ta ütleb, et ta ei saa aru, mida see luule tähendab... ja siis samal leheküljel teab ometi, et see luule propageerib «täielikku tungielu vabadust!» Ta ütleb, et Laaban kasutab erootiliste asjade kohta julgeid rahvakeelseid sõnu. Tõik on see, et Laaban mainib kõnekeelsetest naturaaliatest kord-paar ainult väljahaiteid ja tagakeha. See on imelikult perversne arusaamine erootikast meie lgp. kirjaniku poolt!

Laabani värsivormi ja pildikõne võimalikke mõjusid ühelegi teisele siinkäsitletud luuletuskogule ei mainitagi meie esinduslikus kirjandusloos! Ometi pidanuks seda tegema vähemalt Kalju Lepiku *Muinasjutu Tiigrimaast* ja Harri Asi *Heiastuste* puhul — aga ka seoses Grünthali *Musta pühapäevaga*, kui mitte mujal.

Muidu meie jooksev luulekriitika ajakirjanduse veergudel ei ole ammu enam nii met-satagune, et asjaga kursis püsivad literaadid ei võinuks õigel ajal taibata õigeid seoseid. Nagu varem mainisin, tuli meie kriitikasse uus ajastu aastal 1952, kui Ivar Ivask avaldas algul oma «Kriitilised mõtisklused», siis rea Lorca ja Jorge Guilleni tõlkeid koos kommentaaridega. See oli esimene läänetuul pärast Laabanit. Tehes bilanssi Arvo Mägi koguteose *Eesti Lüürika* kohta, ütles Ivask juba 1959, et selles kogus ei ole Laaban esindatud mitte oma paremate lauludega. See kommentaar toimus otse *Tulimulla* veergudel. Samal aastal andis *Manas* suurepärase analüüsi sürrealismist ja eriti Laabani teisest kogust, *Rroosi Selavistest*, Aleksander Aspel. Otto A. Webermann juhtis Ristikivi tähelepanu sellele kuivõrd subjektiivselt ta oli eesti luulest kirju-

tanud oma *Eesti kirjanduse loos* (1954). Ja 1960-ndail aastail tegi tohutu töö moodsa luule — näiteks itaalia ja kreeka, rääkimata soome ja rootsi luulest — tutvustamisel Ivar Grünthal *Manas*. Ta mitte üksnes tõlkis, vaid ka analüüsis, arutas ja arvustas. Võiks ütelda — välis-eesti kultuur üldiselt oli tollal juba muutunud salongivõimeliseks. Me teadsime, «mis oli juhtumas».

Seetõttu on valus lugeda teosest, mis ilmus alles hiljuti... ja mis pretendeerib perspektiivi-andmisele, ülevaatlikkusele ja muidugi ka objektiivsusele... lugeda sellest luulekriitikat nagu see ilmus pagulasalguaastate kollasemas ajakirjanduses. Ma küsiks: kas Lundi Toomkiriku kell on juba veerand sajandit seisnud?

See, mu daamid ja härrad, viib meid tagasi võimukoridoridesse, nagu too troonisaal läbi-paistva kuningaga. Kas meie kirjanduskriitikas on olemas samasugune võimukoridor... või *Watergate*? Kas meie kirjanduskriitika kuningas on vaid läbipaistev varjukuju? Kas tema troonisaal on täis vaid kirjanduslikke laipu? Kas tema paazh hoiab samuti käes ummistunud mänguriista — ja meie ei tea, mis ta sellega teeb?

«Kord elas üleni läbipaistev kuningas. Hämaras troonisaalis seisis tihedalt üksteise kõrval sadandeid laipu, kelle kõdunevaise kehissee termiidid olid ehitanud uued selgroud. Kuningas troonil oli vaevalt nähtav, üksnes temas murduvad kuukiired, mis valgustasid tagaseisvat paazhi, reetsid teda. Paazh hoidis käes ummistunud oboed, millest rajasid läbipääsu üksteise järele plahvatavad

d ü n a m i i d i l a e n g u d . »

Ettekanne on ilmunud kogumikus «Metsa-ülikool 1967—1982» (Toronto, 1984). Et Eestis on äsja avaldatud Ilmar Laabani luule koondkogu, siis pidas toimetuse võimalikuks Laabani luulenäidete peatükid käesolevast taastrükist välja jätta.

ILMAR LAABAN

VARASEST FREDDIEST JA LAHKUNUD KRILANDIST

Lõuendeid, mälestusi, mõlgutusi

Õnnetunde teatril on, koera kusest hoolimata oma portaali ja siin ma leian endale lava, mis oma ülemeelikus enesetühistuses kiirgab nii hunnitut sära, et see varjutab päikese.

Freddie filmi «Söödud silmapiirid» stsenaariumist, 1950

Valgus eelkevadiselt jahe ning terav, kiudpilved laotusel taolise heldinud areduse ning tahkusega esile kõmmeldud, mida nimetatuks varem quattrocentolikuks aga just tolal uusasjalikuks: oli aasta 1929. Kontiinumi, mille moodustavad too kaamelt meriroheline taevast ja rohke vesi alamal, täitev hõre fluuid kannab maastikku otsenagu ujuvaid-ajuvaid saari. Maapinna kulurkava hakkjaskollane jatkub alasti neiu inkarnaadist ning toob meelde epiteedi «üdikaame», mida üks teine Freddie lõuenditest kuusteist aastat hiljem sisendas Gösta Oswaldile, Rootsi 40-ndate aastate kirjandusvoolu varasurnud meelte- ja intellektihergale esindajale. Tema keha jätab jääga mulje, nagu oleks veistetud heledast puust; kange on ka puhkavat pääd upitav kael; pääd ümarnurkse rööptahuka eemalvaates siledast palgepinnast hakkavad lähemal silmitsemisel eralduma mõistaant näojooned — kinnise, eemalviibiva ülespoolepöörat näo, mis tundub magaja või surnu omana.

Kus olen kohanud varem seda nägu, olnud kahevahel tõlgitsedes selle ilmet? Aga see on ju keskfiguur lõuendil mida nägin 1977. a suurel Courbet' näitusel Grand Palais'is Pariisis! Sääl oli tal tiitlik «Surnu riietamine», aastast 1919 alates aga, kui ta ilmus avalikkuse ette oksjonil, kuni sinna maani oli seda nimetud «Mõrsja riietamiseks». Tolle nime all oli Freddiegi näind seda näitusel «Prantsuse maalikunsti XIX sajandist», kui too aastal 1928 külastas Kopenhaagenit.*

Nimevahetus on mõistagi tähelepanu-äratav; polnud pealegi tegu üksnes nime-

vahetusega. Röntgenifoto toob esile alusmaalingu, mil on näha noor poolakt, kumerad rinnad meelalt esile modelleeritud, näojooned hoopis mahedamad kui pealismaalingul, ilme pigemini magaja kui koolja oma, pea õlale nõjatud ja käevarred ripnemas. Pealismaaling on kellegi teise kui Courbet' pintslist, arvatavasti nimevahetuse õigustamiseks, kuna maakaabrit ainevalikut peeti ebamüübivaks.

Tähelepanuäratavam veel tollest komertslik-kosmeetilisest operatsioonist endast on aga selle tulemus. Kui alusmaaling pakub liigutavat, jah, veetlevatki pilti elust surmas, siis on pealismäng samavõrra võigas kujutis surmast elus, nagu tardunuks lõuendi omanike — Courbet' õe Juliette'i pärijate viih-sündsus ja rahaahnus jäiga räpphali karbana sellele «mõrsja»-palgele.

Freddie näikse vaadanuvat seda lõuendit lausa röntgenpilguga: peidusolev surnukeha helises edasi pildikonteksti pehmes, graatsilises leinamuusikas, ja nõnda ongi naine Freddie maalil ilmelt ning hoiakult salastatud surnu ja väljapakut «pruudi» sünteesiks. Pilditervik on läbinisti freddielik: eelkevadine terav, hapukas kergus, kus voolavad kokku ulm ja tõelus, kus surm ja elu muutuvad sundimatult üksteise vastu väljavahetatavaks ja mille meeldivus on ühtaegu julm ning õrn. Ja kes oleks toda süngest mõrsjamüstikast, mis hinnalandusega variandist tahrab võltsilt Courbet' maali, raevukamalt ning ülemeelikumalt alasti võtnud, kui Freddie nüüd juba enam kui pool sajandit tagasi?

Freddie varaste 30ndate sürrealismi vormikõneps on tihti veel jõuliselt lihtsustav ekspressionism konstruktivismiga pooleks tembitud. Õeldu aga ei tee näiteks lõuendit «Akrobaat ooh!» (klauni Charles Rivel'i tuntud hüüatus) aastast 1930 veel hübridi, kõhklevaks üleminekuteoseks — hoopis vastupidi on see suurepäraseks näiteks, kui väga Freddie loome tõrgub mingisse stiililahtrisse toppimise vastu, nii nagu too näili-

* Freddie on hiljem eitanud, et ta käinud tollel näitusel. (Küllaltki ootamatu vahejängust noore maali ja pooli, kelle tolleaegsest toodangust suur osa annab tunnistust elavast ning viljakandvast huvist realistlikugi maaliraditsiooni vastu.) Juhuslik kokkusattumus? Siis küll taoline, mida André

Breton nimetab «objektiivseks juhuseks». Just «realist» Courbet' mitmel keskel teosel on tugevad süvapsühholoogilise või/ning mütolooilise kallakuga erootilised alltekstid («Ateljee», «Frankfurti daam», «Püülijad»), mis teevad temast sürrealistide ja iseäranis Freddie eelkäija.

selt konventsionaalne «akt looduses» — žanr, mida meil teatavasti on innukalt viljelnud Olev Subbi — ennatab Freddie isikupäraseimat sürrealismi. Armuheitmatult soliidsesse konstruktsiooniraami suletuna meenutab võimas-raskelt langev kuhu — nagu Betti Alveri veidi hilisema «Suurest haardest» lõppridades — nea alaspidi ristil rippuvat Peetrust. Kaugemale 1910—1920ndate aastate mänglevalt eskapistlikust tsirkusetemaatikast saab vaevalt eemalduda. Sügavmust ja külm tumesinine, metallhall ja näri pruun, liha ja kauge tulekuma vahepealne tuhm-punane aitavad luua sugestiooni tollest humpty-dumptylikust müüriservalt alla kukkumisest, mis sai osaks nii majanduslikule kõrgkonjunkturile kui funktsionalismi utoopiale, Rahvasteliidu ja maharelvastumise aateile ja veel paljule muule noil aastail kui purunes vahest rohkem illusioone kui kunagi varem inimkonna ajaloos.

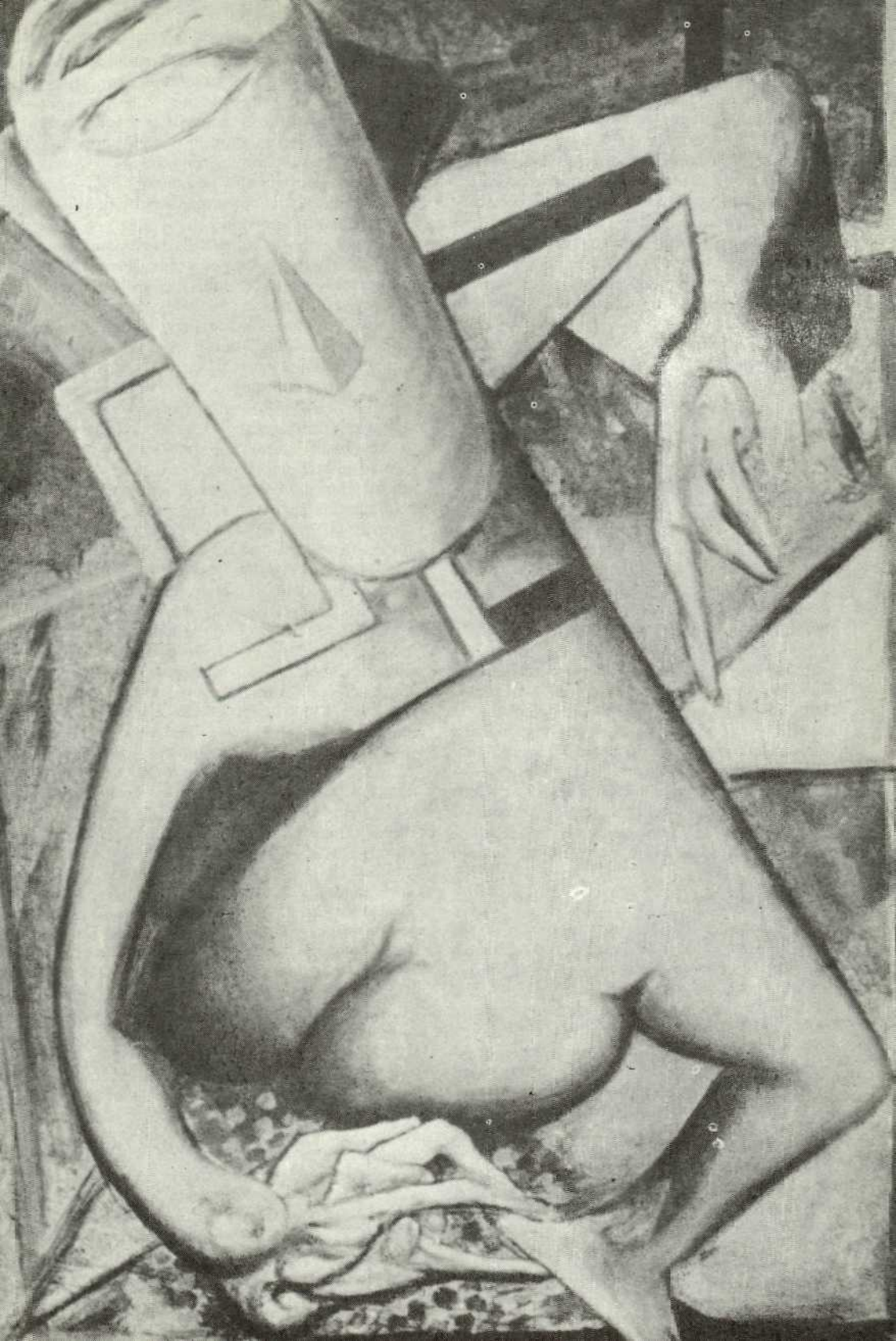
Üks kolmas maal 30ndaist aastaist on kolmandaks tõendiks Freddie erakordsest stiilisünteesi võimest. Pealtnäha kujutab endast too figuraalkompositsioon aastast 1937 oma ajastule üsna tüüpilist sürrealistlikku unenäomängu stseeni, mille mõistatuslikult üks-teisega suhetuvad — või mitte-suhetuvad — tegelased ekslevad kobamisi otsides ringi. Oleme harjunud kohtama taolistes piltides umbisiklikku, reaalsuse illusiooni taotlevat (või halvemal juhul dekoratiivset) maalimisviisi, mis meenutab rohkem unenäo rekonstruktsiooni kui vahetut ulmaelamust. Siin aga on halli ülikonna, mida kannab peategelane hüvakul (näib, et unenägija ise), kontuur vaheldumisi kurviliselt ja kandilisel terav, leegitsev ning väänatud — skemaatiliselt öeldes: ühtaegu ekspressionistlik ning manieristlik kummagi stiili õitseaja tähenduses. Väljenduse tasandil vastab sellele tema naissoost vastasmängijal, ulmaja ihaldusobjektile, pead asendav leegivihk. Meenub jaapani kineasti Yoshishige Yoshida geniaalne ideeväljatus filmis 70ndate algusest: filminäitlejanna on jutustanud oma psühoanalüütikule unenäo, milles esineb tema perekond ja tutvusring. Analüütik «lavastab» unenäo, lastes kõiki selle tegelasi öelda samu repliike ja sooritada samu tegusid nagu unenäoski. Tulemuseks on nende vahel tegelikkuses küdevate pingete hullustushooni äge lõkkelöömine. Kõnesolev maal — nagu arvukad teisedki Freddie lõuendid — suhtuvad enamikusse tolleaegseist sürrealistlikest ulmamängupiltidest (paitsi Salvador Dalí, Victor Brauner'i ja veel mõnede omad) nagu too episood Yoshida filmis eelnevaste teraapiavestluse analüütiku ja näitlejanna vahel.

Esmakordselt kohtasin Wilhelm Freddie't silmsi aastavahetusel 1948/49. Juba 1945 olin

näinud — adverbiaalid «lummatuna» ja «rabatuna» ei tohiks siin olla hüperboolsed — tema personaalnäitust Sankt Lukase galeriis Stockholmis. Ta oli parajasti juhtimas ettevalmistusi «Sürrealistlikuks manifestatsiooniks» ahtakestes antikvariadiruumides hiljem 60ndate «rekordiaastate» ekskavaatorile roaks saanud südalinnakvartalis. Minu panus piirdus programmkirjutisega kataloogis, millele lisandus näituse kaasorganisaatori, virtuoosse sürrealistliku joonistaja Gösta Kriland'iga kaasse kirjutatud kaanetekst. Too kõlas: «Neerupealiste poolt neerude vastu/Krokodillide poolt näituse vastu/Isamaa poolt rahva vastu/Tõsiduse poolt kraenööpide vastu/Korstnapõlemiste poolt poolepäevatöö vastu/Truudusetuse poolt reetmise vastu/Täpsuse poolt tegevuse vastu/Teie abikaasa poolt Teie enda vastu.»

Taolistel «poolt-vastu»-loeteludel oli oma traditsioon sürrealistlikes üllitisis. Kriland ja mina eelistasime aga nende tavalisele võitlevale tormtõsidusele mängulisi mõttesähvatusi, mis kuuluvad rohkem sürrealismi praktikasse kui teooriasse (ja mõnikord Dada pärandisse tolles). Mõned neist võtavad tagantjärele tõsisemaltki põhjendud ilme kui me ehk tookord teadlikult kavatsesime — aga kuulutasime ju endid «tõsiduse» pooldajaiks! «Isamaa poolt rahva vastu» käänas ironiliselt ümber tollase Rootsi kuninga Gustav V deviisi «KooS rahvaga isamaa eest!» Tagasi vaates viitab see tema «panusele» Rootsi erapooleluse kallutamiseks Saksamaa poolele kummaski maailmasõjas, aga ka tollal päevakorda kerkivale Rootsi õigusriigi-mainet küsitavasse vaelsesse seadvaile skandaale seoses tema eraeluga (täpsemini tema õukonna manipulatsioonidele selle varjulhoidmiseks rahva eest). Aga ka pealtnäha absurdistlik «neerupealiste poolt neerude vastu» võtab järelemõteldes oma šisenõristus- ja väljaheitefunktsioonide võrdleva väärtustusega üsna täpselt kokku meie ühise seisukohavõtu tollal aktuaalses kontroversis Breton'i ja Sartre'i vahel, mida olin omalpoolt aastat pool varem pikemalt arendanud Sartre'i Baudelaire'i-essees retsensioonis ajakirjas «Prisma».

Ja minu kaantevaheline programmkirjutis? Sõnastasin sääl sürrealismi *credo*'t tol hetkel, kui ta oli taas (pärast teatavat avalikku menu 30ndatel aastatel, mille küsitava külje Salvador Dalí järgnev areng oli esile toonud) võitleva vähemuse, radikaalse lahkulööja ossa siirdunud, mille näituse 15 väljapanijat (nende hulgas Olev Mikiver) olid kes püsisval, kes möödaminevalt omaks võtnud. Teravalt vastulööke said mu tekstis — teatav deklaratiivsus selles kuulus asja ja aja juure — nii perverteerunud utopia

optimistid kui ka usu inimesse kaotand (ja seeläbi tolle nuriutoopia agressiivsuse vastu tihti kaitsetuks muutund) pessimistid.

Lõpuarve tegin nn Halmstadi rühmitusega, kes olid purismi ja Léger' mant tules andnud võõrusetendusena üsna «pai» variandi sürrealismist ja siis siirdunud dekoratiivse postkubismi ja sama dekoratiivse kristluse rüppe. Erandina paar tunnustavat sõna endale truuksjäänud aristokraatlikule kodukäijaromantikule Stellan Mörnerile, kelle leebelt ulmalikust kunstist on impulsid talupoeglikumas teisendis viljastanud Olev Mikiveri kunsti.

Oma kirjutise programmilikus osas mainisin sürrealismi tollal uusima loosungina «maagiliselt funktsioneerivat objekti». Esimesed aastad Rootsi maapaos (viibimine Kolmanda Riigi poolt — keda tema satiiriline pintsel oli lõikavalt rünnand — okupeerit Taanis oli talle muutund elukardevaks) oli Freddie varasemasse maalimisviisi toonud rembrandtlikku pruuni või füssililikku laiprohelisse kalduva *chiaroscuro* — mitte mahendava, vaid pigemini hämaraid ohte ja õudusi aimateandva. Nüüd asetus tema kunst kompromissitu järskuse ja selgusega, mil on vähe võrdset tema kaassürrealistide hulgas, tolle maagia tähe alla: leiab aset ihade ja kirgede maa-aluste energiatega geometriline aksiomatiseerumine nurgateravaiks kolmnurgiks ja riskülilikuiks, mis keskendab ja võimendab nende ägedust.

Oleme jõudnud välja sajandit poolitava ajajooneni — ja nende ridade lõpuni. Neil päevil raugematus loomejõus kaheksakümendat sünnipäeva pühitsend Wilhelm Friede vahepealne teekond oma erakordses järjepidevuse ja muundumisvõime samaaegsuses langeb väljapoole minu tema raame.

POSTSKRIPTUM

Ei aimand tõlkides ning eesti publikule mugandades eelolevaid ridu (algelt kirjutatud Freddie näituse kataloogi jaoks Norrköpingu muuseumis kevadel 1986), et nad olid juba kujunemas järelhüüdeks neis teisena esinevale kunstnik-sõbrale Gösta Krilandile. Freddie suure rändnäituse avamispeol Stockholmis novembris 1989 olime olnud kohal kolmekesi, pikk põdemine oli võõrutanud Krilandi välismaailmast, ometi oli minu telefoniline kutse temale kandnud ootamatut ning meeltülendavat vilja. 17. detsembri hommikul, kui naasin külaskäigult Eestisse, seisis ajalehes Krilandi surmakuulutus. Kolm päeva pärast pidulikrõõmsat sündmust oli alanud tõve kolmas ning viimane hoog, millest tema visa elu- ja loometahe enam jagu ei saanud.

Mälupilt 1960. a ringist: metroorong peatub Stockholmi keskraudteejaama aluses peatuses. Kahe vaguniakna vahel rippuv reklaamplakat liitub aknendest käelutates paistva kahhelseina kujundusega hämmastavaks hetkekollaažiks. Summutatult puhtas värvigammas rangelt geometrilised ning ometi mõttlikult salapärased semaforitaolised vormid raamisid verdund silmavalgetega sõitjale otsa jõllitavat gorillalikku poksijat, joonise virtuososne kergus kontrasteerus vaikumakalt motiivi monstrumlikkusega (mõeldud reklaamiga rammuandvale vitamini-preparaadile). Oli tekkind rongi peatusviivuks imazinistlik kollektiivtaies: sein autoriks oli Anders Österlin ja plakati omaks Gösta Kriland, kaks 40ndate aastate viimasel veerandil «imazinistide» rühmituseks koondunute perest. Ühiseks nimetajaks oli neil sürrealistliku maali edasiarendamine mitte ainult põrpiva kombineerimise, vaid ka dünaamilise muundamise kujul. Saladust kätkev meditatiivsus ja terroristlik huumor — välgustuses võis siin näha tolle suunitluse kaht polaarset piirväärtust.

Gösta Kriland oli massiivse kogu ja tugeva kondiga põhjarootslasest provintspoiiss, kes tulnud suurde linna maailma vallutama, mitte tema au ja rikkuse peale ahne Rastignac'ina, vaid oma nägemust vastutuult talle näkku paiskajana. Leivateenimiseks oma tarbejoonistajataidurlikkust kasutades ei tundnud ta kunstnikuna kompromissi. Tema esimese abikaasa Gudrun Åhlberg'iga kahasse tehtud fotogrammid avardavad tolle Man Ray leiutatud tehnikka rakendusraadiust: «rayogramide» ühesed fantoomvormid tüsistuvad populatsioonideks, ilmutusvedelikuga nagu vesivärviga pintseldamine elustab tausta. Vaheüht pärast Teist maailmasõda Oscar Domínguez'i poolt (tõllet juba traagiliselt käestlibisevasse) sürrealismi pühendatud, annab Kriland mõned aastad hiljem tungla edasi Öyvind Fahlström'ile tema rahvusvahelise trajektoori stardiiks. Domínguez'ilt õppiski ta ja arendas samuti edasi *décalcomanie sans objet* nimelise tehnikka — maakeeles võiksime öelda «apstrükk eimilestki», sisuliselt on tegu monotüübiga, mille puhul juhuse osa on suverääne. Korallikooniad ja rabenevad kaljuseinad, «jääkukerkusikud ja -sõnajalad» (Marie Under), tavalised selles žanris, annavad maad leegitsevaile, rahetavaile, põrkuvast kristallidest klirisevaile ja heitlevaiks deemoneiks tihenevaile vormirägastikele, mida organiseeriv energia ometi ei lõrva herkekski. Sealkõrval tušijooniseid, kus sule argonautiseilang loob lineaarse vaste värvimasside liikumisele dekkomaaniates. Teisi jooniseid, kus Eros —

mitmepalgne, «polümorfelt perversne» nagu lapse oma Freudi terminiga — kasvab esile pisiorgasmide kihamisest ja rakustruktuuride vohamisest ning polariseerib seda. Illustreerit valiktõlge Gómez de la Serna eroofilisest proosateost «Senos», «Rinnad», jäi tema ja minu teostamata ühisprojektiiks.

Gösta Krilandi elukäigus — mitte kunstnikutrajektooris nagu Dominguez'i puhul — oli traagikat. Traagikat sõna alguses tähenduses: mitte välistest asjaoludest, vaid sangari enda sisemistest eeldustest, tema «elustsenariumist» põhjustatut. Suur süütus, suur trots ja kõrge sihiasetus — moodustasid need kolm kokku selle konstellatsiooni? «Le grand Chaos de si haulte entreprise», «Nii kõrge

ettevõtmise suur laos», XVI sajandi prantsuse poeedi Maurice Scève'i sõnadega. Peaaegu veerand sajandit Gösta isiklikust elust kulgeb üha labürintlikuma rännakuna tunnelis. Kui ta ilmub taas päevalgele, on ta kehaliselt murtud mees. Kuid «le dur désir de durer», «visa tahtmine kesta», nagu ütleb Scève'i meieaegne kolleeg Paul Eluard, ja lõppeks leitud — nii kõrguti kui sügavuti leitud — elukaaslane teevad temast üheteistkümneks aastaks invaliid-hiiu, kelles trotslik-dionüüsilised loomejõud on tasavägiseks vastukaaluks hävingu omadele ja kelle nägemused nüüd paisuvad sõna nii välises kui sisesises tähenduses monumentaalseiks.

Näitus on juba vahepeal toimunud, kuid polnud ei hõlmav ega laiahaardeline...

MARGITA GÜTMANE

SISSEVAADE LÄTI PAGULASKIRJANDUSSE I

Definitsioon: Emigratsioon on arhetüüpne ebakindlus- ja hirmuseisund; selle sajandi esimesel poolel kuulub ta koos sõjaelamustega, koonduslaagritega ja olukordadega, mil vaenujõud on vallutanud kodumaa, tuntuimate näidete hulka piirsituatsioonist massinähtusena. Piirsituatsiooni põhitunnuseks on, kui tsiteerida saksa filosoofi Karl Jaspersit, see, et inimene on tagasi paisatud, st tal tuleb järsku läbi ajada ilma seniste eluks ja heaoluks vajalike tuedeta. Emigrandieluga seoses tähendab see kodumaa, võib-olla ka perekonna ühtsuse ja usuliste kujutluste kaotust. Emigratsioon toob kaasa elurutiini hülgamise, paljudel juhtudel ka lootusetuse, millele järgneb psüühiline ja füüsiline ohustatus. Nagu ütleb Jaspers: «Jubedaim vapustus tekib siis, (...) kui inimeselt võetakse ära endastmõistetavad asjad.»

Termini «pagulus» või «emigratsioon» valik igapäevakasutuses sõltub suhtumisest pagulusse. Emigratsioon tähendab vabatahtlikku väljarändu, pagulus (pagendus) aga eeldab väljaajamist, väljaasaatmist. Kuid näiteks Bertolt Brecht pidas tähistust «emigrant» ekslikuks — tema ei olevat kuhugi välja rännanud; ta pidas end väljaaetuks, pagula-

seks, kes on põgenenud Hitleri-Saksamaalt, et päästa oma elu — kuid objektiivselt võttes läks ta emigratsiooni.

Mõiste «pagulus» ei ole üldistatav. Pagulus on alati sõltuv poliitilisest olukorrast, mis on ta esile kutsunud. Lätlaste poliitiline pagulus pärast 1905. aastat erines tugevasti pagulusest pärast 1945. aastat, samuti nagu see erines sakslaste pagulusest pärast 1933. aastat. Siiski on ta objektiivne, ajaloolis-poliitiline fenomen.

Seevastu «pagulussituatsioonil» on subjektiivsed, sotsiaalsed ja psüühilised tagajärjed.

Victor Hugo: «Pagendus on elu!»

Ovidius: «Pagendus on surm!»

Nietzsche: «Häda neile, kel ei ole kodumaad!»

Andrejs Irbe (Rootsi): «Ma tahaksin iseloomustada pagulust kroonilise häire seisundina.»

Peter Weiss: «Ma olen võõras, ükskõik kus ma ka viibin.»

Franz Werfel: «Saavutada põgenemise ja kaotamise rutiini» ja «Mitte olla ühegi maa pärismaalane, vaid olla kõigis maades välismaalane.»

Alfred Polgar: «Võõras maa ei ole saanud kodumaaks, kuid kodumaa on saanud võõraks maaks.»

Kodutunne, ühtekuuluvustunne, julgeolekutunne — seda kõike enam ei ole, kuigi pagulast füüsiliselt miski ei ähvarda. Kuid paguluses ei ole enam kultuuri (ja muidugi keele), töö ja elukoha elulist ühtsust. Halvimal juhul ei ole enam midagi — on veel vaid võõras maa.

Mis on pagulaskirjandus?

Mis on talle iseloomulik? Mis on ühine?

Termin «pagulaskirjandus» tekitab teatud raskusi. Mitmed kirjandusloolased nimetavad pagulaskirjanduseks kõike, mis on sündinud paguluses, teised ainult kirjandust, mis kujutab otseselt pagulussituatsiooni, selle põhjust, päritolu ja tagajärgi.

«Kas niisugune pagulaskirjandus üldse eksisteerib?» küsib Ludwig Marcuse ja vastab: «Ei, ei eksisteeri!» Ei ole võimalik luua mõistet, mis iseloomustaks kogu pagulaskirjandust. Kõik, mida nimetatakse pagulaskirjanduseks, on nende kirjanike teoste hulk, kes enam ei tohtinud või ei tahtnud avaldada oma teoseid kodumaal.

«Pagulaskirjandus» on niisiis problemaatiline mõiste. Ka läti kirjanikud paguluses ei moodusta mingit ühtsust, ei geograafiliselt ega ajalisel. Juba 1948. aastal kõneles Jānis Rudzītis (Rootsi) «ühisest ja erinevast Rootsi ja Saksa lätlaste luulest», sellest, et «meie emigratsiooniaja luule ühtsus on hakanud lagunema».

Täna tuleks siiski kõnelda läti kirjandusest Ameerikas, Kanadas, Inglismaal, Rootsis, Saksamaal, Austraalias — ja objektiivne uurimine nõuaks nii sotsioloogilist kui ka ajaloolist, igatahes mitte ainult kirjandusloolist lähenemisviisi.

Mis pagulasautoreid ühendab, on tegelikult ainult üks ühine tunnus nende eluloos, nimelt pagulusolukorra kogemus — kuid just see võib olla väga individuaalne — ja keel (sellest aga hiljem). Käesolev ülevaade saab niisiis olla vaid subjektiivne sissejuhatus.

Mida tähendab kirjutada paguluses?

Andrejs Irbe ütleb oma kirjutises «Pagulusest kui isiklikust probleemist» (*Jaunā Gaita* nr 61, 1967):

«Pagulussituatsiooni juurde kuulub ka pagulasautorite kirjatöö problemaatilisus auditooriumis, mis tundub imaginaarsena.

Tunnet, et toimub mingi isiklik suhtlemine inimeste vahel, ei ole. Pealegi tähendab paguluses kirjutamine vältimatult sedasama, mis kirjutamine vähestele (tagajärjega, et

paljudel pagulasluuletajatel on tulnud oma raamatute väljaandmine ise kinni maksta).

Minule kui kirjanikule on tegelikkuseks kirjutatud sõna. See tegelikkus on mulle kättesaadav. Mul ei ole vaja teist, igapäevaseimat tegelikkust. See tegelikkus, mida ma näen — ajakirjandus, raamatud, kunstiteosed —, on tõenduseks, et ma olen siin sellepärast, et ma ei soovi kuuletuda diktatuurikorra tegelikkusele, kuna minu kolleegid — ja Lätis elavaid kirjanikke pean ma sügavaimas mõttes oma kolleegideks — on sunnitud seda tegema sellepärast, et neil ei ole valiku võimalust. Seega ma valin paguluse — just praegu. (...)

[Aga] — Iga täht, mille ma panen kirja oma keeles, sisaldab otsust: kas mitte kirjutada või kirjutada — kellele?»

Pagulaskirjanik kirjutab alati tulevikule — kui tal on usku, lootust, veendumust mingis tulevikus. Aga kui mitte?

Paguluse on oma vaikinud rahva hääl, nagu seda sõnastas Heinrich Mann; kuidas aga saab kirjutada oma rahva nimel, kelle kogemustest enam osa ei saada? Ma võin kirjutada ainult sellele osale hajanud pagulusest, keda ma tunnen, aga mida ma tean näiteks Aust-raalia, Pakistani, Lõuna-Ameerika lätlastest? Jānis Rainis võis paguluses olles kõik oma teosed välja anda Lätis, see vähendas võõra maa mõju tema teoste üle.

Paguluse oludes vaadeldakse kirjutamist ennast ülesandena ja protestina, kuid vahele tuleb üks suuremaid probleeme — tegelikult kõige tähtsam ja otsustavam — keele areng. Kirjanik on loomeprotsessis täielikult sõltuv keelelisest tagalast. Kuid paguluses juhtub nii, et enne, kui omandatakse võõras keel, hakkab emakeel märkamatuult taanduma. Algul toimub see märkamatuult, kuid ajapikku võib täheldada, et emakeelega kontakti pidada on raskem kui võõras keel selgeks õppida. Iga uus sõna õpatakse enne ära võõras keeles ja alles siis omas keeles, või halvimal juhul ei õpita teda üldse ära ja kasutatakse edaspidi võõrast sõna läti lõpuga. Oma emakeele kasutamine on alul toeks võõra ümbruse vastu, hiljem saab temast põhjus isolatsiooniks. Mida tugevamad on sidemed emakeelega, seda väiksemaks jääb kontakt ümbrusega.

Keelel on kahesugune tähtsus: ta on suhtlemisvahend ja ta on elu alus. Paguluses on oma keel kirjanikule elu aluseks, kuid igapäevase suhtlemisvahendina on ta talle häiriv, viib isegi skisofreenilise olukorda. Pagulase dilemma on selles, et ta ei saa iseenast kaotamata oma emakeelt endast ära heita, kuid teiselt poolt tuleb ta argielus ära heita, et suuta elama jääda.

«Keeleküsimus muutub hoopis proble-

maatilisemaks, kui jõuame põlvkonna juurde, kes ise ei ole enam pagendusse aetud ega emigratsiooni läinud, vaid kes on nende emigrantide järele põlv» (Valija Runge).

Kirjutada paguluses läti keeles tähendab kirjutada keeles, mida minu ümber ei kõnelda, st kirjutada mingis «umbkeeles», mida minu «normaalses» elus üldse ei eksisteeri ja millel ei ole kusagil maailmas mingit tähendust; samuti jääb ühiskonnagrupp, kellele see keel vajalik on, ka paguluses üha väiksemaks. Kirjutada paguluses nooremale põlvkonnale läti keeles tähendab keelises mõttes uude pagulusse suundumist.

«Esteetilise fenomenina on elu veel alati talutav» (Nietzsche). Seda ütlust ei tohi vääriti mõista, sest paguluses kirjutamine ei ole maailma esteetiline õigustus, küll aga individuaalne üleelamisvahend.

Paguluse algusaastad

*Kõik tõttab mööda: rahvas, asjad, majad.
Vaid meid pole kellelegi vaja. Hirm ajab
taga,
koduigatsus: kus on mu kodu, kus mina
magan?*

(«Laiailpillatud rahvas», Veronika Strēlerte)

1944/45. aastal läks umbes sada kirjanikku pagulusse Rootsi ja Saksamaale, ning tundes läti kirjanduse võimalusi ja arengut Lätis pärast 1945. aastat, võib öelda, et umbes 10—15 aasta vältel kestis läti kirjandus tõsisel mottes ainult paguluses sõjaeelse kirjanduse otse jätkuna.

Suur osa lätlastest oli suundunud põgenikuteele sõjast laastatud Saksamaale. Pärast Saksamaa kapituleerumist ja liitlastsooni- deks jagamist omandasid läti pagulused ameerika, inglise ja prantsuse tsoonis DP (*displaced person* — ümberpaigutatud isik ehk, nagu lätlased seda nimetasid, «dipiitš») staatuse. Põgenikelaagreis (Augustdorf, Hannau, Detmold, Eßlingen, Meerbeck jne) arenes aktiivne kultuuritegevus — koorid, teatrid, koolid; asutati ajalehti ja raamatukirjastusi. Meerbecki ja Eßlingeni teatrite lavastused olid professionaalide tehtud.

Kirjanduses tekkis nn DP-ajastu luule, küllalt ühtne, sest ka ühised elamused olid küllalt sarnased. Sellele luulele on iseloomulik «valus mälestusr romantika ja tuleviku- mõtete tuline paatos [, mis] segunes oleviku realistliku dokumenteerimisega. Individuaalsete elamatute luuleline väljendus otsekuu jäi lakkamatult kõlavate ühiskondlike motiivide varju» (Jānis Rudzītis, «Teosed», lk 134).

Nende «dipiide» baraki- ja kasarmuelu- kujutamise poole pöördusid Pēteris Ērmanis, Arveds Švāba, Rūta Skujiņa, Jānis Veselis, Pāteris Aigars, Klāra Zāle, Kārlis Dzīļeja, Arturs Kaugars; kõige iseloomulikum esin- daja oli nähtavasti Ērmanis.

Läti kirjanduse areng Rootsis oli teist- sugune. Ka nemad, «jõudnud kaldale...», kirjutasid laule» (Andrejs Irbe, *Jaunā Gaita* nr 123), kuid Rootsis ei toimunud seda kir- janduse suurt voogamist, mis oli aset leidnud läti kirjanduses Saksamaal (kus kirjanikud ei suutnud anda nii palju käsikirju, kui kirjas- tused nõudsid). Otsustavaks teguriks, nagu üt- les Jānis Rudzītis, oli see, et Rootsi oli sattunud Jānis Grīns, üks silmapaistvamaid toimetajaid ja kriitikuid. Grīns taasatas kirjandusajakirja «Daugava», mis oli enne sõda tõusnud tõsisemaks ja kaalukaimaks sedalaadi väljaandeks Lätis.

Rootsi olid sattunud Veronika Strēlerte, Mārtiņš Živerts, Andrejs Eglītis, Mirdza Čuibe, Anna Dagda, Dzintars Sodums, Kārlis Straubergs, Maija Cielēna, Ingrida Viksna, Fricis Dziesma, Lija Kronberga jt. «Teekond vabadusse (tuleb? ei tule?) oli sooritatud, kuid kohale oli jõudnud ka viimane paat» (Irbe).

Anna Dagda kirjutas («Viimane paat»):

*Üle vahuse mere ajab paati edasi saatuse.
Lābi surma ja öö kihutab saatuse paat.
Su maa jääb sust kaugele maha; eemale
vaatab,
õnnetu tuule poolt aetud, kihutab saatuse
paat.*

Rootsi lätlaste luules on dokumenteeritud põgenemist üle mere, Saksa lätlaste luule- teemade seas on tähtis kokkuvariseva riigi totaalse sõja laos ja põgenike elukäik. Velta Toma «Põgenik»:

*Mu taga on pimedad rajad,
kõigest elavast jäänud vaid luul.
Ning põlevad sillad ja majad.
Kui liiv, mida kihutab tuul,
nii ma uitan nüüd kodumaast kaugel,
töö ja uneta, sõnata suul.*

Tundub imelik, et Riia langemisest ei sün- ni sel ajal ühtki luuletust, kuid Kuramaa lahinguist ja sõja viimastest päevadest on kir- jutanud peaaegu kõik, peamiselt Rootsi läti luuletajad, kes ise olid Kuramaa katla üle elanud. Näib, et Kuramaa oli viimne lootus, mille küljes kõik meeleehtlikult rippusid. Kuramaa langemisega oli see lootus aasta- kümneiks võetud.

Kuid kogu aktiivsuse kiuste näitab läti

luule 1945. ja 1950. aasta vahel teatud väsimust. Rudzītis nendib isegi juba 1949. aastal, et just luule — Läti kirjanduse valitsev osa — hakkab esimesena lähenema hääbumisele. Selles on kindlasti süüdi kirjaniike kiindumus kaotatud traditsioonidesse ja väärtustesse, kuid ka hirm uute mõjude ees. Ent nagu Rudzītis täie õigusega nendib, võivad kirjanduslikud mõjud ei ole läti kirjandust selle lühikese olemasoluaaja välitel tegelikult kunagi ohustanud, vaid alati rikastanud. Kõige provintslikum on läti kirjandus alati olnud siis, kui ta on tõmbunud tagasi oma alalhoiu- ja kaitsefunktsiooni ning end kõigile mõjudele sulgenud.

1949. aastal algab väljaränne, õigem oleks öelda — emigratsioon. Läti keskused kolivad Meerbeckist ja Eßlingenist New Yorki, Sydneysse, Torontosse ja Melbourne'i. Ja läti kirjandus samuti.

Pagulasluule arengu võib jaotada mitmesse järku.

Esimese kujundavad luuletajad, kes olid saanud tuntuks juba iseseisvusajal. Siin on mainitavad eeskätt Veronika Strēlerte, Zinaīda Lazda ja Andrejs Egītis.

Läti luuletajate jaoks olid 20. ja 30. aastail tähtsad prantsuse sümbolistid. Veronika Strēlerte (s 1912), kes oli õppinud romaani keeli, mainib ise Baudelaire'i, Verlaine'i, Leconte de Lisle'i vormirangust, intellektuaalset distantsi, sümbolismi, mis ilmnevad tema luules aina väljendusrikkamalt.

Strēlertel ilmus enne sõda kaks mõneti romantilise kallakuga, kuid vormilt lõpetatud kogu. Sisuline murrang on tuntav 1945. aastal ilmunud kogus «Kuu jõgi» (see oli üldse esimene raamat pagulasluulet), mille lehekülgi nii visuaalselt kui emotsionaalselt läbib piir Lätimaa ja paguluse vahel — see lausa raiub raamatu kaheks osaks. Kõrvuti viimaste Läti-aineliste luuletustega ja meeleheiteliga maa saatuse pärast kuhjub äkitselt pagenduse külmust. Strēlerte viibis sõja lõpu ajal Berliinis, kuid naasis 1945. aasta kevadel veel kord Lätisse, et siis kapitulatsioonipäevil ühega viimaseist paatidest suunduda põgenikuteele Rootsi.

*Mere keskel me kiigume,
surmaküttidest päästetud.*

Miks me veel elame, miks on meid säästetud?

Kellele koormaks panna?

*Ei tea, mis vastuse hommik toob,
ei tea, mis ranna.*

Strēlerte selleaegne luule on nagu läti rahva valu ja lootuste kehastus. Ent juba 1951. aastal hakkab ta kaugenema rollist,

milles tema lugejad teda näha tahavad. Ühes intervjuus ütles ta, et talle näib, nagu tuleks tal kirjutada tühjusse. Kuigi «Kuu jõe» luuletused olid veel paljudele lohutuseks ja toeks, tundus Strēlertele, et «Õhu kõrbed» (1951) jääb tema viimaseks koguks. Nii ei juhtunud, kuid vaikumisaastad järgmiste kogude vahel muutusid järjest pikemaks — «Halastuse aastad» ilmus 1961, «Poolisõnu» 1982. Vormiranged värsid juba ammu kõrvale heitnud, on Strēlerte luuletused tänapäeval aforistlikult lühidat ja otsesed.

Mis tundus aastate pikku ja kõigiks aegadeks tihedat seotud ja ühendatud, eelkõige püsiv, oli nüüd halastamatult segi pööratud ja lammutatud. Lähedane oli saanud kaugeks, harjunu võõraks, kuid võõras, mis nüüd oli päevast päeva pagulase ümber, ei olnud lähedane ega võinud selleks saada.

«Poolisõnu» — siin on sõnad, mis valutavad kaua, sest meeleheiteliks on põhjust. Lahkumine, mis Strēlerte luules nii vahedalt hakkab kostma «Kuu jões» ja seejärel üha valulisemalt jätkub kõigis edasistes kogudes, näib siin lõplikult teostatud. Ma ei tea läti kirjanduses ühtki teist raamatut, mis oleks nii täis lahkumist; kus ei ole just lahkumist mõnest lähedast inimesest, on ikkagi resigneerunud vaikimist. Jääda üksikuks on raske, kuid jääda üksikuks võõral maal on talumatu. Strēlerte luuletusi lugedes võib tunda end otsekui kuristiku serval, eriti viimases kogus leidub terves reas luuletustes väga ohtlikku pinget. Ka Strēlerte peen ironia liigub tihti selle kuristiku serval — «Halastuse aastad» on ammu möödas. Strēlerte on väga lähedal «vaikumise lävele» (Martiņš Lasmanis).

Aga mis näib nii eraviisiline üksikinimese elus, on tegelikult kogu paguluse tragöödia.

Koos Strēlertega ja Mirdza Bendrupega (kes 1945. aastal jäi Lätti ja keda alles 1956. aastal taas avaldama hakati) kuulub ka Zinaīda Lazda (õige nimega Zinaīda Zelma Šreibere; 1902—1957) sellesse põlvkonda, kelle kuulsus sai alguse 30. aastail.

Lazdat on ammust ajast iseloomustatud kui «genuiinselt lätilikku», tema maailmavaade keskendub läti maailmale.

Zenta Mauriņa kõneleb 1955. aastal oma raamatu «Läti esseed» sissejuhatuses valgest värvist ja valgeist riideist — läti maailmavaatest. Valged riided selguse sümbolina on läti kirjandusse toonud Jānis Poruks, kuid neid võib leida juba dainadest:

*Mine, vihmakene, sinna,
kus on mustad eestlased;
tule, päike, soe, valge,
kus on valged lätlased.
Eestlastel on mustad riided,*

neile vihma vaja on;
lätlastel on valged riided,
neile päikest vaja on.

«Valgeks saada tähendab saada lunastatud, saada nii selgeks, ilusaks kui ka heaks, sest ainult läti keeles sünteesib sõna «valge» endas esteetilisi ja eetilisi väärtusi» (Mauriņa).

Selle valge, ilusa kõrval läti maailma-vaates tuleb veel mainida tööd, maad, rahu, vaikust, halastust. Need omadused ja väärtused on nähtavad ka lätlase «valgeis rõivais jumalas»: «Vanade lätlaste saatuseusk ja panteistlik maailmatunnetus, nimelt religioosne naturalism. Jumal on kõiksus», «Rahvalaulude lätlane on panteist: ta tunneb end seotuna kogu loodusega, ta on ainult väike liivatera suures, imelises maailmas» (Mauriņa). Z. Lazda huvi on algusest peale suunatud rahvalaulude maailmale. See läti maailmavaade tundub kõigutamatuna veel Lazda teises luuletuskogus «Kiirte tuulispask», kuid selles leidub juba terve rida luuletusi, mis on kirjutatud 1941. aasta 14. juuni ilmutusliku mõju all:

Võõrad jalad tallavad lätlaste maad,
võõras käsi pillutab Lätimaa rahvast.
Valu rebestab hinge, väsinud lindu.
(«Valu», 15. VI 1941)

Paguluses on Lazda luules ja ideemaailmas algul veel näha ideelist järjepidevust, temas ei ole veel tõelist psühholoogilist murrangut, kuid see oli alles aeg, mil inimesed uskusid ja lootsid Lätisse tagasipöördumist. Murrang tuleb luuletuskogus «Põgenik», millesse on kogutud luuletusi aastast 1946—1949. Kogu on täis kibedust, mahajäetust, üksindust, tulvil ahastust kaotatud Lätimaa pärast. Inimese — pagulase — elu oli muutunud mõtteks ning meelega sellise saatuse pärast on määratu. Läti hinge valge värv ilmneb uuel ja kohutaval kujul:

Ma nagu kõnniksin sääil
valgel kalmistul,

ja ka läti kujutlusest inimestest kui liivateradest suures, imelises maailmas ei ole jäänud muud kui «Liiv teel».

1949. aastal suundub Lazda kaugemale emigratsiooni — Ameerikasse, ja töötab seal läänerrannikul kõigepealt koduteenijana, hiljem ühes haiglas põetajana, tehes niisiis rasket füüsilist tööd.

Lazda viimased luuletused on nagu üksiklase kõnelused iseendaga. Harvades luuletustes on veel kirjeldatud ühiseid läbielamisi. Varjamatu meelega on küll leidnud mingi tasakaalu, kuid see kõlab — nagu Strélertel — väga resignatiivseis helides. Tunda on pagulasele resigneerunud oмаksvõttu, kohati isegi tardumust:

Ma astusin rahva muresse;
sääil pisaraid ei olnud,
sääil polnud sõnugi. . .

— — —
Võõrastel maadel,
maailma otsas
vaikuse ringid
südamel ümber.

— — —
Enam ei tunne, kas elan
või mitte.

Ja valge, läti hinge ilu, jõuab veel vaid sadada nagu lumi ja katta kõik võõra — nagu jätkuna valgele kalmistuvaatele.

Zinaida Lazda elu katkes 1957. aastal pärast pikka ja rasket haigust. Aasta hiljem uputatakse tema urn Läänemere Gotlandi ja Kuramaa ranna vahel.

Lätikeelsest käsikirjast tõlkinud Toomas Rosin
Toimetanud ja värsid tõlkinud Ita Saks
(Järgneb)

Honorar Riia 1991. aasta jaanuarisündmuste ohvrite perekondadele.

JUHANI SALOKANNEL

KAPLINSKI JA MODERNISM.

KUIDAS MÕISTETAKSE KAPLINSKI LÜÜRİKAT SOOMES

Teiste maade kirjandus huvitab meid kahel põhjusel. Ta pakub kas eeskuju või eksootikat. Keelepiiri-tagune kirjanik võib olla niihästi tejuhataja kui ka veider lind. Meile soomlastele on teiste maade kirjanikud olnud ennekõike tejuhatajad. Tõlkekirjandus on tutvustanud meile maailmakuulsaid nimesid, kelle kaudu oleme võinud ajaga kaasas käia. Oleme olnud perifeeria ja oleme pidanud õppima, omaks võtma, mugandama.

Praeguse hetke kirjanduslikku maailmapilti iseloomustab tõdede ja keskuste rohkus. Kirjandus ei arene enam enesestmõistetavalt üksnes metropolides. Sellesamas suunas arenevad erinevas tempos, kuid kindlalt kõik Euroopa ääremaade väikesed keelealad. Selles arengus on mõndagi positiivset. Perifeeriad leiavad üksteist vahendajata ja ega nad olegi ju enam perifeeria. Kirjanduse üldpilt rikastub. Moed ei orjasta enam, sest ühtaegu on liikvel mitu moodi.

Teisalt võib olukord tunduda vägagi segane. See peletab huvi ja vähendab mõju. Sageli ihkame uut vaid eksootika pärast, sallivuse ja avalise meelte asemele astub pinnapealsus. Soomes jälgitakse kaugemate maade kirjandust üsna hoolega, kuid kardan, et mujalt pärit mõjud ei suuda meil kuigivõrd juurduda.

Eesti on kõige uuem eksootiline maa, mis Soomele huvi pakub. Eesti vastu tuntu huvi juba pärast pikka sõjajärgset pausi, rõhumi-se ja vaikse teisitõtleamise aegadel. Nüüd ootame uue, vabanenud maa kirjandust. Miks? Kas tahame õppida, saada vastastikku mõjutusi või otsime hoopis eksootikat ja eripära? Meil on tõepoolest kolmesuguseid huvisid ja ma üritan leida Kaplinski loominguga kohta neis kolmes kategoorias.

Minu arvates on lahenduse võtmeks modernism. Pean kõigepealt täpsustama selle sõna tähendust seoses soome kirjandusega. Kui maailmakirjanduses algas modernism Baudelaire'ga, võttis ingliskeelse vormi kahekümnenda sajandi alguses ja uuendas Soome rootsikeelset luulet 1920. aastatel, siis soomekeelset kirjandusse jõudis modernism alles 1950. aastatel. Modernismist räägiti palju. Kai Laitise ja paljude teistegi kriitike käsitlustes oli modernism eeskätt radiikaalne, murranguline ja rahvusvaheline ilming.

Nüüd kõneldakse modernismist jälle seoses postmodernismiga, mis on kirjanduse mõistmise seisukohalt koguni eksitav. Sõna ise on pärit arhitektuurist. Soomes on postmodernismi-terminit kasutanud sotsioloogid ja filosoofiahuvilised noored kriitikud, kes ei ole kirjanduses kodus. Nii näiteks valitses meie 1970. aastate proosas traditsionalism ja kriitiline marxismimeelsus. On raske kujutleda, et sellele oleks järgnenud 1980. aastatel postmodernism.

Vaidlustest on olnud abi. Me suudame oma kirjanduse modernismi teisiti hinnata ja uute kunstiliste suundumuste valgusel mõistame oma modernismi paremini kui enne.

Kui uus nähtus minetab oma uudsuse, siis selgub, et ta on sootuks teistsugune, kui esialgu arvati. See peab ka praegu paika. 1950. aastatel soome lüürikat ja proosat vapustanud modernism on leidnud koha meie kirjanduses ja emakeeles. Rahvusvaheline, erilaadne, raskestimõistetav — kõik need tunnused on aeg maha kulutanud. Omal ajal tähendas modernism ka vabanemist ja see tähendus on tänaseni kestma jäänud. Seoses modernismiga vabanes meie lüürika koormavaks muutunud välisest vormist ja šabloonsetest tähendusmehhanismidest. Proosa hülgas vana süžeearengu ja karakterid. Kunsti igaveses pendelliikumises tseremoonia ja improvisatsiooni vahel tähendas see uus areng püüdu loomulikkusele ja avatusele.

Tänapäeva pilguga vaadatuna on modernismi olulisemaid jooni autentsus. Teosed võisid olla mitmetähenduslikud, aga nad olid ehtsad, tõesed, tõelised. Niisiis on meie uuteks, postmodernistlikeks ilminguiks tsitaat, *ready-made* objekt, mäng. Uurijaid huvitab eriti objekt, sest see esineb nii modernismis kui postmodernismis.

Looduslähedus, loomulikkus on muidugi ideaal ja seega raskesti teostatav. Hõlma-va loodustunde ajal võib kirjutada ranges vormis soneti. Kuid soome modernistid püüavad saavutada oma loomulikkuse-ideaali vormidest vabanemise läbi. Mitte vormi elimineerides, sest see oleks vormitus, vaid kasutades nõtket vormi, pidevat liikumist, voolamist. «Kõne voolab voolavas maailmas,» kirjutas Paavo Haavikko ja luuletus voolas niisamuti. Voolamisel, voolava aine lõputul liikumisel ei ole piire. Piirituse tunnet, piiri-

deta oleku kogemust püüdis tabada noorte modernistide esimene põlvkond 1950. aastatel, aga ka 1960. aastate Pentti Saarikoski oma sisult erinevas, kuid samasuunalises uuenemises. See rõi kaasa luule aktualiseerumise, otsese ja vahetu kogemuse, autentsuse.

Jätkaksin seda iseloomustust, kui oleks vaid aega. Kuid ehk olete juba märganud, kuhu see mõttekäik juhatab. Kirjeldades modernismi soome kirjanduses, kirjeldan üht-aegu Kaplinski lüürika programmi.

Kaplinski ja tema hingesugulastel soome luules on palju rohkem ühist kui meie kahe maa sõjajärgse luule standardtundemärgid: vaba värsimõõt ja imazism, kujundi auto-noomsus. Sügavamalt avaldub see samasus ehk piirituse, avaruse mõistes. Avarusetaotlusel on Soome lahe kahel kaldal olnud kogu samu mõjutajaid.

Kaug-Ida luule ja filosoofia on innustanud niihästi Kaplinski kui ka soomlasi: hiina ja jaapani lüürika on olnud soome modernistidele nii tähtis, et Pertti Niemise ja Tuomas Anhava tõlked sellest on saanud meie luule oluliseks osaks. Kuna lähtekeel on väga erinev, siis on see sündinud ja lubanud hiina ja jaapani lüürika uuesti läbi, soome keelde mõelda.

Ka antipaatiad on olnud samad. «... kuni Saksamaani välja», nagu kirjutas kord irooniliselt Tuomas Anhava, tõrjudes selle kultuuri-ala endast võimalikult kaugele. Ma ei räägi Saksa riigist, poliitikast. Tahan vaid öelda, et 19. sajandi saksa vaim oli terves Põhja-Euroopas loonud kultuurimalli, mida nii Soome modernistid kui Kaplinski pidasid täiesti teadlikult hullusärgiks. Romantilised rahvalaulutöötused ühelt ja Koskenniemi pidulik antiigi-imetlus teiselt poolt, nii võiks tõmmata saksavaimulisuse piirjooni.

Saksamaal oli sündinud ka rahvusromantika, mis hiljem päästis nii Soome kui Eesti rahvaluule. Kuid sealt edasi muutus

rahvusromantika romantiseerimiseks, mille võltsi meelt on tunnistanud niihästi Kaplinski Eestis kui ka modernistid Soomes. Algupärast soome-ugri vaimu on oma luuletustes otsinud nii Marja-Liisa Vartio kui Jaan Kaplinski ja mõlemad on uskunud, et soome-ugri vaimu võib tabada «Kalevala» ja «Kalevipoja» eelses ajas.

Protest klassifitseerimiste vastu, vabadustunne, autentsus — nende ideaalide rakendamise on soome modernistidel, näiteks PaaVo Haavikko intensiivsetes värssides, vahest ehk rikkalikumalt võrseid ajanud kui Kaplinski. Kuid Kaplinski on neid asju analüüsinud intellektuaalsemalt kui soomlased. Kaplinskile iseloomulik ja soomlastele väga mõistetav on olnud see, et luuletaja pole otsinud oma filosoofiale impulsse hoopiski mitte metropolidest: Roomast või New Yorgist, vaid loodusrahvastelt.

Kaplinski räägib soome modernistidega sama keelt. Ma mõtlen sellega poetikat, mitte soome või eesti keelt. Heaks näiteks on Kaplinski kui tõlkija meelisautor: Bo Carpelan. Ta on rootsikeelne luuletaja, kuid väga soomelik modernist.

Ühise keele tõttu tundub Kaplinski luule soomlastele väga lähedane, liigub samas ajas. Ta ei ole meie eksootiline nähtus, võõras ja romantiline kuju, kes võlub üürikesse silmapilgu või ehk pisut kauemgi, aga jääb siiski võõraks.

Kas Kaplinski meid soomlasi ka õpetab? Selle jätan noorema põlvkonna otsustada, meie peame siin küpse meheea pidu.

Jaan Kaplinski ja tänapäeva soome luule vaheline suhe on olnud ennekõike võrdväärne vastastikune mõju. Lisaks luulele võib üheväärsust täheldada ka esseedes, kirjavahetustes, artiklites. Ootame, kuhu viib ühine tee siis, kui on jälle kord käes luule aeg.

*Soomekeelsest käsikirjast tõlkinud
Piret Saluri*

Sõnavõtt kollokviumil «Jaan Kaplinski ja tema põlvkond eesti kultuuris» Tartus 12. märtsil 1991. a.

ARNO RAAG

SAATUSLIKUS KOLMNURGAS

Mälestusi 1939—1944

*Meil vahel on nõnda kitsas
kaks surma ristati üll,
siiski südamel elupitser,
seesugused oleme küll.*

Henrik Visnapuu

Saateks

Sündmusrohke aeg on otsekui paljude harjadega mägiahel, kus orud ja järskkuristikud vahelduvad kas kaljulõhendikega või tuulist ja vihmast voolitud tippudega ning lammorgudega. Siit või sealt mägestiku jalamilt, kuhu on hoovanud sisekihtides pulbitsevad veed, kujunevad allikad.

Sama lugu on mälestustega, sellistest aegadest. Needki tungides mälu jalamile moodustavad allikana tulvava kogu.

«Saatuslikus kolmnurgas» on koguke mälupilte sellisest ajastust, kus kaks okupanti üksteise järel Eestis võimutsesid. Kõik kolm nurka on mänginud oma osa meie rahva elus, ja üks neist — venelasit punane okupant peremehetseb Eestis praegugi.

Kõik need kolm nurka on üksteise suhtes täielikud vastandid. Olen püüdnud mälus säilinud seiku vaadelda ning hinnata lähtudes vaid ühest ainsast nurgast ja selle nimi on: vaba iseseisev Eestil!

Patchogue,
1972—1973

Autor

Pärast abistamispakti sõlmimist

Igaüks on magades mõnikord olnud masendavas unenäos ja ärgates ning ulma ängistuse hajumisel tajunud suurt vabanemiskergendust. Niisugune oli meeleolu, kui järgmisel päeval pärast Nõukogude Liidu ja Eesti vahel vastastikuse abistamispakti sõlmimist kerkisid mälu kraanile eelmiste päevade närvepingutavad sündmused. Sama kuulsin

Eesti Kirjanike Kooperatiivi poolt 1974. a Lundis kirjastatud Arno Raagi mälestusteraamatu katkendeid avaldab «Vikerkaar» autori USAs elavate poegade nõusolekul. Honorar kantakse pärijate palvel üle Eesti Üliõpilaste Seltsile. — *Totm.*

ka mitmelt oma töökaaslaselt toimetuses ja teisteltki avaliku elu tegelastelt, kes olid olnud lähemalt teadlikud ohust, mis oli rippumas Eesti kohal. Üks Tartu linnavalitsuse ametnik ütles oma lõuna-eesti murdes: «Õkva kui raudtrull olõss rindu päält ära võetu.»

Sellist masendusest vabanemistunnet põhjustas tõik, et äsja sõlmitud paktis oli sõnaselgelt öeldud: pakt baseerub 2. veebruaril 1920. aastal sõlmitud rahulepingule ning 1932. aasta 4. mail sõlmitud mittekalletungi ja konfliktide rahulikult teel lahendamise lepingule, ja et need lepingud ka edaspidi kahe riigi vahekorras ja kohustus-tes moodustavad kindla aluse.

Uue pakti täielik tekst oli avaldatud meie ajalehtedes. Seda uurisid lugejad erilise tähelepanuga ning põhjendatult veendusid, et kõik eelmised lepingud N. Liiduga olid vastastikuse abistamispakti sõlmimisel mõlemalt poolt täiesti aktsepteeritud, seega endiselt kehtivad. Uus leping oli vaid ajutine peale-ehitus eelmistele.

Kuna meie inimesed, nii juristid kui mittejuristid, võtsid uut lepingut sellisena mitte ainult nagu see sõnastatud, vaid nagu seda sai üldse tõlgendada Lääne-maailma kombe kohaselt, siis oldi veendunud, et meie riiklik iseseisvus, kuigi teatud orientatsiooni muutusega (olime tõmmatud Nõukogude Liidu kaitse orbiiti) on siiski meie tagatud.

Sellist arusaamist ning rahunevat meeleolu soodustas veel tõik, et meie parimad juristid ning poliitikud, nagu A. Piip, J. Uluts, A. Rei ja K. Selter, kes oma vastutetpanekus abistamispakti teksti koostamisel olid nõudnud eespool mainitud kahe olulise lepingu vaieldamatut ning sõnaselget sissevõtmist kui aluspõhja uuele niinimetatud abistamispaktile, ei olnud oma nõudluste selles osas leidnud erilist vastupanu. See andis eelduse järelduseks, et N. Liit suvatseb kõiki eelmisi lepinguid, samuti ka nende rajatud abistamispakti ausalt täita. Näis, et paarikümne-aastane praksis rahvusvahelises suhtlemises on lepingute täitmisel ning poliitiliste vahekorrate korraldamisel andnud sealseile võimumeestele oma kooli.

Selline arvamus ei vallutanud ainuüksi tavalist kodaniku, vaid ka Riigikogu liikmeilt tuli sarnaseid häälil kuuldavale.

Oskar Mameris (O. Öpik), kes on kirjutanud raamatu «Häda võidetuile» (1958),

ütleb seal lk 104—05: «Riigikogus, mille liikmed näisid vapustatud olevat, võeti sündinud asja paratamatusena. Lepingud ratifitseeriti, kusjuures ei tehtud etteheiteid ei Selterile, välisministeeriumile ega valitsusele, välja arvatud Jaan Tõnissoni suhtumine. Tema arupärimiste ja sõnavõtude toon oli rahvajuhi oma, kes jõuetult peab pealt vaatama, kuidas teised, kes riigi saatust endi käes hoiavad, selle aina hukka saadavad...»

Härra Mamers jätab aga märkimata, mis vana rahvajuhti selle juures ärritas. Kui üks asjaosaline — võimalik et oli neid rohkem — lepingu ratifitseerimise puhul hakkas seletama, et abistamispakti sõlmimine oli suur poliitiline tarkus nagu seda oli Eesti-Vene rahulepingu sõlmimine, mida Eesti tol korral tegi esimesena hoolimata Lääne-demokraatiate vastuseisust, siis ei talunud seda J. Tõnisson. Sõna saanud hakkas ta sellist mõtteviisi ründama ja ütles, et on ebatark teha hädast voorust. Eesti on oma erapooletuse liinilt tõmmatud N. Liidu orbiiti, tema suveräänsust on kärbitud ja siis sellest kõnelda kui mingist poliitilisest saavutusest on enam kui lapsik. Olime asetatud olukorda, kus teist teed ei olnud, aga praegu ei ole mitte aeg selle üle hõisata. Tulevik näitab, kuidas asjad edasi arenevad.

O. Mamers märgib samas (lk 105) veel: «Imelikul kombel ei leidunud kedagi, kes oleks vaevaks võtnud talle meelde tuletada ta hiljutist kõnet riigivolikogus, milles ta soovitas punaarmed Eestisse kutsuda. Ja millegipärast soovis Päts ka nüüd, et Tõnissoni Soome-sõidust ja tema sealsetest kõnelustest N. Liidu esindajatega ei räägitaks.»

Kuigi Tõnisson neil ärevatel aegadel oli eemal Vabariigi vaitsuse tööst, ei saanud ta kui vana suurte kogemustega ja alati eneseohverduslikult valmis rahvajuht jääda passiivseks Euroopas üha kasvava poliitilise pinge suhtes, vaid mõtles ja kaalutles oma kogemuste põhjal, mis tuleks teha meie riigi ja rahva säästmiseks puhkeda ähvardavas ajaloo tormis. Jutt, nagu oleks Tõnisson käinud 1939. aasta augustis Soomes N. Liidu esindajate kaudu punaarmed Eestisse kutsumas, on samasugune vassimine kui eelminegi. Minul on J. Tõnissoni perekonnale lähedase isiku kiri 15. jaanuarist 1958, mil mina temale seoses Mamersi ülalnimetatud raamatuga sellekohased küsimused esitasin. Ta kirjutas järgmist:

«Kas Tõnisson ei käinud Soomes Pätsi soovil poliitilisi olukordi selgitamas, ja tõenäoliselt pidi seda tegema eraviisiliselt?»

Pr. Tõnissoni vastus sellele küsimusele on jaatav. Päts on soovinud, et selgitataks,

kuidas vaadatakse meie välispoliitilisele olukorrale Soome ja teiste riikide perspektiivist ning kuidas seal analüüsitakse selle arengut, lahendusvõimalusi jne.

Pr. H. Tõnisson seletab, et Jaan Tõnisson, kes tavaliselt oma abikaasaga on arutanud ja diskuteerinud kõiki olukordi ja küsimusi, pole teinud iialgi vähematki vihjet sääraسته läbirääkimistele, mida lansseeritakse Mamersi memuaarides.»

Kuid mul on ühel meie tolaeagselt ja pika praksisega välisministeeriumi kõrgemalt ametnikult teine kiri, mis kannab kuupäeva 12. detsember 1972. Selles öeldakse, et väide, nagu oleks Tõnisson käinud Soomes president K. Pätsi soovil, ei ole täpne. Tõnisson on käinud Soomes enese algatusel, kuid K. Pätsi teadmisel ning nõusolekul. Muidugi juriidiliselt võttes on siin vahe, kuid inimesed tavaliselt selle vahe peensustesse ei tungi. Ükskõik kuidas me sellele küsimusele läheme, jääb püsima tõik, et Tõnisson enne Soome minekut informeeris K. Pätsi oma reisi kavatsusest ja sai siis K. Pätsilt nõusoleku järele vaadata, kuidas maailmapoliitiline olukord seal kajastub.

Kui Tõnisson Soomest naasis, läks ta kohe Kadrioru lossi president K. Pätsile ülevaadet andma sellest, mis ta seal nägi ja kuulis. Temal on olnud Soomes kohtumine Nõukogude Liidu saatkonna kõrgema ametnikuga Hella Vuolijoe korteris. Et Tõnisson oleks kutsunud punaarmed Eestisse, nagu võib järeldada O. Mamersi raamatust (lk 73), selleks näivad konkreetsed alused puuduvat.

Töötades hulk aastaid «Postimehe» toimetuses oli mul võimalus tundma õppida J. Tõnissoni poliitilisi kontseptsioone. Venelast ta ei hinnanud kõrgelt, vaid võrdles karuga, kes rüüstab taru meest tühjaks ja siis lööb mesipuu puruks. Ja lõpuks ei olnud Tõnissonil üldse vaja punaarmede abi küsida. Moskva oli kevadest saadik nagu kaubajuut oma abi ja «garantiidid» pakkunud. Ei ole mingi ime, kui Tõnisson näiteks vihjas, kuidas Nõukogude Liit reageeriks, kui Hitler Eestit ründaks, et siis tuli kohe vastus: tuleme appi ühe miljoni mehega. Kui Tõnisson seda presidendile edasi andis või kõneles sellest Riigivolikogus, nagu väidab O. Mamers, siis ei ole see mitte Tõnissoni poolt venelastelt abi kauplemine, milline ilme mõnelt poolt on püütud asjale anda, vaid teatud olukorra konstateerimine, kust nähtub, kuidas meie idanaaber poliitilisele situatsioonile vaatab. Ja miks ei pidanuks Moskva olema «helde» oma abi pakkumisega, kuna samal ajal Moskva ja Berliini vahel peetavatel salajastel läbirääkimistel oli võimalus niisuguste «pakkumistega» enesele partnerilt rohkem saaki

välja pressida. Lääne-riikide komisjonid istusid samal ajal Moskvas nõu pidamas Saksamaa agressiooni tõkestamiseks, kuni neid tabas üllatus Saksa ja Vene mittekallaletungi pakti sõlmimisega, millega nädal aega hiljem vallandati Teine maailmasõda.

Siinjuures ei saa jätta märkimata, et J. Tõnisson oli vastu Saksamaaga mittekallaletungi lepingu sõlmimisele, et mitte ärritada meie idanaabrit ja Lääne demokraatiad. Too mittekallaletungi lepingute aktsioon sai alguse 1939. aasta kevadel Am. Ühendriikide president D. Roosvelt'i poolt esitatud küsimusest Euroopa riikidele: Kes tunneb end olevat ohustatud Saksamaast? Vastati mitmeti ja muidugi teatud diplomaatiaga. On jäänud meelde Rumeenia vastus, mis teiste hulgas oli kõige omapärasem: Seda teab Saksamaa ise kõige paremini, kas ta kavatses meid rünnata või mitte. Muide, Rumeenial ei olnud ühist piiri Saksamaaga.

Nagu nüüd tagant järele selgub, käitus Saksamaa 1939. aasta suvel analoogiliselt Venemaaga. Oma tookordse salajase lepingu partneri Venemaa õrritamiseks ta kombineeris oma kõrgemate ametiisikute külaskäike Eestisse ja pakkus Eestile ka mittekallaletungi lepingut, mis ühtaegu Lätiga sõlmiti 7. juunil Berliinis. Eesti põhjapoolne naaber Soome aga Saksamaaga sellist lepingut ei teinud. Meie parlamendi rõhuv enamus oli lepingu sõlmimise poolt, sest samasugune mittekallaletungi leping oli Eestil Nõukogude Liiduga juba 1932. aastast. Miks ei võinud siis säherdune pakt olla ka Saksamaaga, kuna tundes Rahvasteliidu jõuetust sõdade vältimiseks jäi üle taotleda täielikku erapooletust puhkeda ähvardavas sõjatormis ja end kindlustada võimaluse piires rahu ning julgeolekut tagavate paktidega.

Tõnisson aga hindas olukorda sellelt seisukohalt, et Lääneriikide ja N. Liidu vaheline kokkulepe Saksamaa agressiooni tõkestamiseks tuleb toime ja siis võivad Lääneliitlased anda N. Liidule vabamad käed nende naaberriikide suhtes, kes on Saksamaaga sõlminud vastavad lepingud. Neid võidakse kohelda kui venelasele sümpatiseerijaid. Hitleri lubaduste ja lepingute väärtust oli juba väga kujukalt paljastanud tema Lääneliitlaste poolt 1938. aasta oktoobris Münchenis sõlmitud kokkulepe, mis vähem kui ühe aasta kestel oli muutunud nulliks. Ja Eestiga või Lätiga tehtud lepingule võiks kujuneda samasugune nulliga võrduv väärtus, kui vaid Hitleri vallutushuvid seda nõuavad. Nii ei saaks sellest Eestile pisematki kasu, küll aga kahju, see oli Tõnissonile kui vanale poliitikule selge.

Ajal, mil Jaan Tõnisson käis Soomes, s.o 1939. aasta augusti alguses, ei olnud

suurriikide blokkides väliselt midagi põhipiselt muutunud. Moskvas jätkusid ning venisid läbirääkimised Prantsusmaa ja Inglismaa esindajatega ja näis, et seal lõpuks siiski jõutakse mingile kokkuleppele Saksamaa agressiivsuse taltsutamiseks, kuigi ei olnud veel täit üksmeelt nõندانimetatud garantiide küsimuses väikeriikide osas, olid siiski juba poolte sõjalised eksperdid tulnud Moskvasse ühiseks nõupidamiseks.

Eespool mainitud Eesti välisministeeriumi kõrgema ametniku kirjas on märgitud, et tema kuulnud tookordselt välisminister K. Selterilt, et Jaan Tõnisson Soomest naastes president K. Pätsile soovitanud: Eesti algatagu vastastikuse abistamisepakti sõlmimist Nõukogude Liiduga 100 miljoni kroonise relvastuskrediidi vastu.

See võib olla tõenäoline, sest J. Tõnisson Riigivolikogu riigikaitse-komisjoni liikmena oli teadlik, et meie relvastus oli vananenud, mitmetes relvaliikides üsna väiksearvuline ja laskemoona võis jätkuda vaid umbes üheks kuuks. Vabadussõja ajal saime relvi Lääneliitlastelt, sest sel korral oli Esimene maailmasõda lõppenud ja mereteed Eestisse vabad. Uue puhkeda ähvardava sõja korral olnuks lootus läänest relvi saada utoopiline ja ainsaks väljavaateks relvade hankimisel olnuks Venemaa, muidugi eeldusel, et kokkulepe Saksamaa pidurdamiseks Lääneliitlaste ja Nõukogude Liidu vahel saab teoks.

Tol korral ei teadnud J. Tõnisson, president K. Päts ega ka teised meie juhtivad poliitikud ja kindralstaabi mehed, et Moskva mängib kaheotsaga mängu ja tal pole mingit tahtmist sõja puhkemist takistada, vaid just soodustada nii, et ise sõjast esialgu kõrvale jääda ja vallutada oma väiksed naabrid — Soome, Balti riigid, Poola idaosa ja Rumeenialt Bessaraabia. Hitler oli nõus seda hinda maksma, et vältida võitlust kahel rindel korraga. Pärast, siis kui Saksamaa ja Lääneliitlased oleksid endid vastamisi väsinuks veristanud, leidnuks Moskva enese «julgeoleku» huvides esitada sõdijatele või õigemini vist kaotajale poolele uusi pretensioone.

Kuigi 1939. aasta suve ülipinevas õhkonnas liikus mitmesuguseid kõmulisi teateid, tuli Saksamaa ja Nõukogude Liidu mittekallaletungi pakt 23. augustist rabava üllatusena kogu maailmale, eeskätt Lääneliitlastele, kelle delegatsioonid olid alles Moskvas, kui too leping publitseeriti.

Okupeeritud Eestis praegu ilmuva ENSV Entsüklopeedia I köites (lk 980) märksõna all «Demokraatlik opositsioon» kirjutatakse järgmist: «Organisatsiooniliselt väljakujunemata poliit. rühmitus kodanlikus Ees-

tis, mis tekkis pärast 1934. a 12. märtsi riigipööret kodanlike parteide, eelkõige Rahvusliku Keskerakonna ning endise Põllumeeste, Asunikude ja Väikemaapidajate Koondise ringkondades, kes polnud rahul Pätsi diktatuuripoliitikaga. D. O-i tegelased (J. Tõnisson, R. Penno jt) nõudsid... Aktiivset tegevust d.o. ei arendanud; ta juhid lükkasid tagasi EKP (Eestimaa Kommunistliku Partei A. R.) ettepaneku luua K. Pätsi diktatuuri kukutamiseks fašismivastane rahvarinne.»

Muidugi ei saa eespool toodud kompartei väiteid võtta otsese tõena, sest on ju teada, kuidas seal ajalugu oma võitluse ülistamiseks võltsitakse. Kui midagi taolist olnuks liikvel, ma kuulnuks seda kindlasti.

Kui aga ettepaneku osas midagi peaks vastama tõsioludele, siis on päris kindel, et meie pöranda-alused tegid seda Moskva instruksioonide kohaselt ja tõelikku «firmat» varjates mingi kattenime all. Kuid vastus neile opositsiooni poolt oli ikkagi eitav.

Kuivõrd Tõnisson nendel kriitilistel päevadel, mil Moskva tuli välja baaside nõudmisega, hindas olukorda, näitab tõik, et tema kui tookordse Riigikogu opositsiooni juht nõustus, et Moskva läbirääkimistele läheb ka prof. A. Piip opositsiooni ridadest, nii et Stalin Kremlis Eesti delegatsiooni vastu võttes ei jätnud prof. Piibu puhul langetamata märkust: «I opositsia prišla (ja opositsioon tuli ka).»

Okupeeritud Eestis ilmuv entsüklopeedia märgib edasi: «Pärast NSV Liidu ja Eesti vahelise vastastikuse abistamispakti sõlmimist okt 1939 astus d. O-i esindaja A. Piip valitsuse koosseisu ja d.o. lakkas fašistliku diktatuuri kritiseerimast.»

Kuid veel enam: kui Eestile esitati baaside nõudmine, siis oli Jaan Tõnisson Tallinnas valitsuse ringkonnas astunud samme, et meie noori haritlasi, kellel on huvi poliitilisel alal, saadetak스 stipendiaatidena välismaile, kus nad endid sealsetes ülikoolides õppides või täiendades vajaduse korral võiksid kujundada taas Eesti välisdelegatsiooni nagu see oli 1917. aastal või olla meie saatkondadele reserviks, kust vajaduse korral saaks komplekteerida ning täiendada oma koosseisu. Aga see vana rahvajuhhi soov langes kaljusele pinnale ning ei leidnud arvestamist. Mõned olid olnud arvamusel: Tõnisson tahab saata riigi kulul oma poja Ilmari Inglismaale, kuhu see pidi minema doktori väitekirja kaitsma.

Kui baaside ajastul hiljem, see oli 1940. aasta algupoolel Pätsi poolt tehti J. Tõnissonile ettepanek minna välissaadikuks, oli ta vastus eitav, sest ta pidas ennast selleks

liiga vanaks (72 aastane) ja ütles, et tahab jagada oma rahvaga selle saatust.

Olen siin mälestuste raames skitseerinud mõned jooned sellest ajajärgust seoses Jaan Tõnissoniga, keda mõnelt poolt tembeldatakse punaarmee Eestisse kutsujaks ning tahetakse anda tema toleaeegsele tegevusele nagu mingi riigi reetmise ilme. Vana rahvatribuun püüdis sellel keerulisel ning pineval ajal teha oma parima Eesti iseseisvuse säilitamiseks. See ajajärk meie uuemast ajaloost vajab ajaloolaste poolt põhjalikku uurimist niipalju kui see praegu või kunagi tulevikus osutub võimalikuks. Seni aga on tõiku, mis seoses Jaan Tõnissoniga neist aegadest, kahjuks enamasti ühte nurka pidi esile tõestatud. Meie aga vajame rait tõde, kedagi isiklikult eelistamata või maha tegemata.

*

See esialgne kergendustunne pärast baasidalepingu sõlmimist ei saanud kesta nädalatki, kui juba Vene sõjaväeline delegatsioon tuli Eestisse, et pakti rakendamise üksikasjades kokku leppida meie vastavate kõrgemate ohvitseridega. Koosolekud meie ja Vene esindajate vahel olid kinnised. Nendest ei antud ajalehtedele mingit sisulist informatsiooni, ometi kuulsime meiepoolsete komisjoni liikmete kaudu, et venelaste nõudmised kaugetl ületavad baasidalepingus ette nähtud piirid ja vaidlused komisjonis olevat väga ägedad. Aga sõjameeste asi, või nemad lepingu rakendamisel lähtuvad poliitilisest seisukohast! Igasugustel strateegilistel ja taktikalistel kaalutlustel nõutavat juurde uusi baase, mida lepingus ei ole olemaski. Poetatud isegi ähvardusi, et need strateegilised ja taktikalised vajadused teostatakse tankide abil. Kui aga meie pool utele nõudmistele täiel määral järele ei antud, väiksemaid kontsessioone tehti, siis lõpuks saavutati kokkulepe ja N. Liidu vägede baasidesse tuleku päevaks määrati 18. oktoober.

Kuid see venelaste agressiivsus, mis meie üldsusele suurel määral jäi teadmata, siiski ei häirinud veel seda meeoleolu, mis esimestel päevadel oli ilmnenud pärast abistamispakti sõlmimist.

Ilmar Tõnissoni surm

Kui ma 10. oktoobril tulin kodunt lõunas-tamast toimerusse, kõneldi seal ebamäärast juttu: Tõnissonide kodus olnud tulistamine ja vist Jaan Tõnisson saanud surma. Peagi selgus asja tõeline käik. Jaan Tõnisson koos abikaasaga oli hommikul sõitnud Tallinna.

Ilmar oma naisega oli kodus. Pärast lõunat naine oli tulistanud oma meest revolvrilt, et teda tappa. Mitu kuuli olid läbistanud Ilmari keha. Ta oli maha langenud ja verest nõretades püüdnud roomata ukse juurde, mille mõrva teostanu oli sulgenud, vist koguni lukustanud ja siis kodunt lahkunud.

Teades, mis teda ootab tapmise eest, ta oli otsustanud ise minna kriminaalpolitseisse oma teo kohta avaldust tegema. Enne aga läinud Ko-Ko-Ko kohvikusse, joonud seal tassi kohvi ja siis jalutanud Gildi tänavale kriminaalpolitseisse. Muidugi ta kohe vahistati. Kui politsei mõrvamispaigale saabus, oli Ilmar juba surnud.

Vapustavast sündmusest oli telefoneeritud Tallinna Jaan Tõnissonile, kuid mitte avaldatud kogu tõde, vaid öeldud, et Ilmar on haavatud. Õhtuse kiirrongiga naasid Tõnissonid Tartusse. Mitmed perekonna sõbrad olid raudteejaamas neil vastas. Viimaste murelikkudest nägudest tulijad said kinnitust oma halvale aimusele, et Ilmar on surnud. Jaan Kitzberg käis ka raudteejaamas Tõnissonidel vastas ja jutustas, millise tugeva distsipliiniga Jaan Tõnisson ennast oli valitsenud. Tema raudse tahtejõu ning meeelkindluse juures oli see tal siiski niivõrd raske, et ta ei suutnud vaikida, vaid püüdis oma suurt traagikat matta jutusse, mis keerelnud eeskätt Ilmari doktoritöö ja nüüd kadunud tulevikukavatsuste ümber.

Mis oli mõrva tõeline põhjus, ma ei tea. Kuid niipalju kuuldus, et Ilmaril ja ta naisel pidi tulema abielu lahutus pärast seda, kui Ilmar oli kaitsnud väitekirja «Vaikivaoleku ajastul». Kui Ilmar 1935. aastal pärast «Postimehe» sundhooldusele võtmist toimetusest vallandati, siirdus ta Inglismaale Londoni «School of Economics» Tartu ülikooli teadusliku stipendiaadina. Aeg-ajalt käis ta kodus vanemaid ja oma perekonda külastamas. Õppides Londonis valmis tal väitekirja, mille kaitsmisele ta pidi sõima lähemal ajal. Pärast Inglismaalt naasmist pidi esitatama Tartus kohtule abielulahutuse taotlus, milleks oli naisega isegi kokku lepitud. Naine aga oli salaja hankinud enesele relva ja tappis Ilmari. Nii polnud see mingi äkilise vihahoo purske mõjul teostatud mõrv, vaid pikemalt ette kavatsatud tegu.

Ilmar Tõnissoni laip toodi Eesti Üliõpilaste Seltsi saali, kust toimus ta ärasaatmine Tartu-Maarja kalmistule. Peale rohkearvulise Eesti Üliõpilaste Seltsi pere ja Tõnissonide perekonna sõprade oli kalmistul murruna ka muud rahvast. Oli poolpilvine jahedavõitu oktoobri õhtupoolik, kui saatsime selle andeka, energilise ning lootust andnu noore teadlase ning tilihangelise eestlase ta viimsele puhkepaigale.

Jaan Tõnissonilt ei kuuldud mingit halvustust mõrvariks osutunud minia kohta. Ta koguni oli saatnud talle vanglasse padja ja teki. Amanda Tõnissoni (sündinud Peri) protsess oli järgmise aasta algul arutusel sõjaringkonnakohtus, sest Eestis kehtis kaitseisukord. Kaebalune mõisteti eluajaks sunnitööle. Kui punased mõne kuu pärast võtsid võimu üle, siis vahendati tema karistust 5-aastase vangistuseni.

Ilmari poeg Tõnis jäi oma vanavanevate — Jaan ja Hilda Tõnissoni kasvatada, kes seda tegid suure hoole ja armastusega.

N. Liidu väed tulevad baasidesse

Tallinnas Vene sõjaväe komandöriiga sõlmitud kokkuleppe kohaselt pidid nende väed tulema baasidesse 18. oktoobril. Meie sõjavägede ülemjuhataja poolt olid seks puhuks antud valjud korraldused: ajalehed ega muud trükised ning paljudused ei tohtinud avaldada mingeid andmeid baasidesse tulevate vägede suuruse, relvastuse, dislokatsiooni ja muu kohta, mis kuidagi nendega seotud. Neil päevil, mil Vene väed liikusid teedel, oli kategooriliselt keelatud eraisikuil fotoparaadi kaasas kandmine, et üldse ei oleks vähimatki võimalust saabujate pildistamiseks, millega taheti vältida hrovokatsioone ja nende najal kerkida võivaid uusi süüdistusi idanaabri poolt.

Baasidesse tulek toimus peamiselt Narva, osalt ka Pihkva kaudu. Seks puhuks olid kohalikud kaitseliitlased käsutatud maanteid valvama. Tulijate häireta liikumiseks keelati vastavate maanteede äärsetes küldes neil päevil karjade ajamine maanteel ja vist ka sõidukite ning veokite liikluski. Korralduste täpset täitmist valvas kohalik kaitseliit.

Selles meie poolt igati ettenägelikult kavandatud vastuvõtul ei puudunud ka koomilised episoodid, nagu need «Postimehe» kirjasaatjad, kes olid asjal lähedal, sellest kirjutasid, kuid millised kirjad arusaadavatel põhjustel kunagi ei näinud trükimusta.

Punavõimu üheks põhiomaduseks on lõputu umbusk võõra vastu. Nii olid tulijad väga üllatunud, kui kohtasid relvaga tsiviilisikuid (kaitseliitlasi) maantee ääres. Vene maal ei olnud tol ajal tsiviilisikul lahingupüssi. Ja nii juhtus, et üks väiksem punaväe üksus, nähes tee ääres relvadega mehi liikumas, jooksis teisele poole teed põllule lahingukorras ahelikku. Alles pika seletuse järel üksuse komandörile õnnestunud selgeks teha, et meie kaitseliit ei ole tulnud neid ründama, vaid kindlustama neile häirimatut liikumist sihtkohta — baasidesse.

Kuskil, kus üks üksus rännakul oli teinud puhkepeatuse, olid meie kohalikud naiskodukaitselised liikmed korraldanud eine «külastele» lähedal asuvas seltsimajas. Lauad kaetud linadega. Taldrikud, noad ja kahvlid ning muud vajalikud söömisvahendid asetatud kohale. Siis palutus tulijad kui sõbraliku armee mehed keha kinnitama. Kutsutud tulevad, istuvad ümber laudade. Toidud tuuakse lauale, kuid «külastised» on nii kohmetud ja ei oska midagi peale hakata. Siis üks kohalikest kaitseliidust ülemaist, kes valdas vene keelt, ütelnud: hakaku sööma nagu nad teevad seda kodus. Hetk kõhklemist, siis lükaud noad-kahvlid kõrvale, haaratud lihatükid pihku ning «koduselt» söödud laud tühjaks.

Kui venelased olid juba baasides, siis mitmed kohalikud kirjasaatjad telefoniteel kiireloomulisi uudiseid üle andes sõnumite lõpul ikka jutustasid mõne anekdootliku loo «rentnikkudest», nende veidrustest ja tohutust umbusust meie rahva vastu.

Kuid hoolimata madalast elatustasemest Venes ja umbusust meie inimeste vastu ei unustatud siiski propagandalisi võtteid. Tol ajal oli meil ratsioneeritud suhkrustamine. Kuid näiteks Kuressaares venelaste poolt avatud poes müüdi suhkrut ka meie inimestele kupongideta ja kinnitati selle juures, et Nõukogude Liidus ei ole puudust suhkrust ega millestki muust elatustarbest. Ainult Eesti olevat suhkrust vaene. Muidugi sellises väikeses keskuses nagu Kuressaare mõned kümned või sajad naelad suhkrut müüa Nõukogude Liidu jõukuse tõenduseks ei olnud ju mingi kulukas ohver. Pealegi suhkrupuudus siis meil ei olnud nimetamismäärne. Paljud meie inimesed eelmise maailmasõja ajal ilmnenuid terava suhkrupuuduse tõttu olid ostnud seda kaupa sõja esimestel päevadel tagavaraks. Ja hiljem ratsioneeritud suhkrumüügi normid ei olnud ka sedavõrd pisikesed, et nendega ettenähtud aja kestel ei oleks saanud toime tulla kokkuhoidliku tarvitamise puhul.

Et Eesti oli tõmmatud N. Liidu orbiiti, siis meie riigivõim andis olukorrale ilme, et tahame abistamispakti täita ausalt ja N. Liiduga heanaaberlikult suhelda. Selleks president moodustas uue vabariigi valitsuse, kus peaministriks kutsuti prof. J. Uluots ja välisministriks prof. A. Piip, kes mõlemad olid Moskvas abistamispakti sõlmimisel ja selle tõttu ka oli loogiline, et nemad nüüd kuulusid uue valitsuse koosseisu juhtivate isikutena, kellel abistamispakti rakendamisel tuli rohkem tegeleda üleskerkivate küsimustega. 28. oktoobril, mil N. Liidu väed olid juba baasidesse saabunud, värske välisminister prof. A. Piip esines raadios kõnega, milles ta konstateeris abistamispakti tegeliku raken-

damist ja heade suhete arendamist N. Liiduga märkides selle juures huvitava passuse:

«Eesti välispoliitiline hoiak jääb endiseks ja Läänemere poliitilise ruumi ümberkorraldamise tõttu tahame hoida eriti tihedat ja sõbralikku kontakti esmajoones kõigi Läänemere riikidega, süvendades eriti kaubanduslikku läbikäimist, mis Euroopas käimasoleva sõja tagajärjel neutraalsele kaubandusele tekkinud raskuste tõttu on olnud sunnitud ajutiselt ja osaliselt tõmbuma tagasi Lääne-Euroopa turgudelt.

Mis puutub läbikäimisse Balti riikide vahel, siis seisavad nad nüüd uuesti suurte ülesannete ees. Ümberkujundamine nende regioonis nõuab veel tihedamat koostööd nende rahvaste vahel, eriti arvesse võttes asjaolu, et nende väispoliitikas on teostunud põhjapanev kooskõlastamine samaväärsete vastastikuse abistamispaktide sõlmimise tagajärjel N.S.V. Liiduga, moodustades ühtlase ja tervikliku rinde endi iseseisvuse ning julgeoleku kaitsel.»

Muidugi ei osanud arvata minister Piip ega keegi teine, et sellele väga selgele väljendusele kaheksa kuud hiljem Moskva poolt antakse otse vastupidine tõlgendus — arendatud Balti liitu, et N. Liitu rünnata! Ka Riiklik Propaganda Talitus, ilmselt välisministri või valitsuse korraldusel andis ajalehtedele soovi rõhutada tihedamini koostööd Balti riikide vahel oma iseseisvuse huvides ning rahu kindlustamiseks Läänemere ruumis.

Et Moskvale näidata meiepoolset tõelist tahet mitte ainult äsjase lepingu ausa täitmisega, vaid ka sõbralike suhete arendamisega, seks kutsuti Tallinnas ellu Eesti ja N. Liidu sõprusühing, kuhu meiepoolset kuulsid mitmed avaliku elu tegelased. Selle ühingu esimeseks suurimaks ürituseks oli 7. novembril, s.o. Venemaal enamlaste võimuhaaramise või N. Liidu aastapäeva puhul piduliku aktuse korraldamine. Aktus peeti vist Estonia kontserisaaalis ja anti tervikuna edasi meie raadioringhäälingus. Kes seal Eesti poolt kõnelesid, ma enam ei mäleta, kuid N. Liidu poolt oli agar sõnavõtja tookordne saadik Nikitin, kelle jutust iga mõne lause järel hoovas: sõprus rahvaste vahel on rahvaste rahu ja heaolu alus.

Pärast aktust oli Vene saatkonnas eine kutsutud külastele. Seal voolas vodka ja söödi Vene parimat kaaviari. Selleks ajaks oli Moskva baaside nõudmise esitanud Soomeleegi. Tuntud Soome riigimees Paasikivi käis Moskvas venelastega läbirääkimisena ning nende ambitsioone tagasi tõrjumasa. Meie inimestele selline Vene apluss täitis hinge ja pidulikul vastuvõtul N. Liidu saatkonnas olid mitmed

eestlasist osavõtjad, muidugi eesti keeles tasakesi vastamisi tõstnud klaasi vakra Soome terviseks, kes julgelt trotsis venelaste nõudmisi. Soome terviseks joojad aga hetkel nagu ei taibanud, et venelaste keskel on ka eestlasist NKVD agente, kes seda kuulaskid ja muidugi edasi kandsid oma peremeestele. Kuid tol korral sellest siiski ei kujunenud mingit avalikku või diplomaatilist pahanudust.

Balti sakslaste lahkumine

Neil ärevail ning sündmusküllaseil päevil tuli korraga teada, et Tallinna ja Pärnusse on ilmunud Saksa laevad siinsete sakslaste ära viimiseks. Uus üllatus... Mäletan, kuidas inimesed toimetusest küsisid, mida too Hitleri uus üritus tähendavat. Saime vastata vaid füüreri enese argumentidega, mis ta avaldas päev või paar enne laevade Eesti sadamatesse saabumist oma kõnes Saksa Riigipäeval. Ta ütles, et saksa rahvusgrupid Eestist, Lätist, Leedust, Ida-Poolast (see maa-ala oli juba Vene okupatsiooni all) ja Põhja-Itaaliast tuuakse koju ja asustatakse Warthegausse (endine Lääne-Poola). Võis järeldada, et need ümberasustamised pidid olema tõendiks eeskätt Moskvale loosungi «Drang nach Osten» likvideerimisest.

Mäletan, et üks elatanud «Postimehe» lugeja tuli toimetusse mingi asja pärast ja muu jutu hulgas langes talt vihje Balti sakslaste lahkumise kohta: «Rotid põgenevad alati laevalt enne kui see põhja läheb!» Ütles enese olevat vana meremehe, kes mitmed laevaõnnetused läbi elanud. Too ennustus tol korral tundus meile liigselt pessimistlikuna, sest need argumentid, mis meil olid teada, ei lasknud veel aimata Eesti ega teiste Balti riikide iseseisvuse kadumist.

Agas miks sakslastel lahkumisega oli nii kiire? See oli tõepoolest kui põgenemine. Nädalapäevade kestel ümberasujad pidid olema korraldanud oma varanduslikud suhted siin, et sõit Saksamaale saaks alata. Läksid mitte ainult tõelised sakslased, vaid nendega koos ka rida poolsakslasi ja «kadakaids».

K. A. Hindrey kirjutas «Päevalehes» mitu joonealust läbiva artikli «Neist, kes meilt lahkusid». Temal oli kojukutsutute hulgas palju tuttavaid. Samuti tundis ta mitmete minejate päritolu tagapõhja. Nagu mäletan Hindrey kirjutisest, oli seal ümberasujate

hulgas loetletud rida Eesti ärkamisaja tege-laste järeltulijaid. Kes seitsmekümne aasta eest olid olnud südid eesti rahvusliku vaimu edendajad, mitmete nende meeste järglased lahkusid nüüd Eestist sakslastena. Siin oli jälle kord leidnud enesele kinnituse prantslaste ütlus: *cherchez la femme* — otsige naist! See tähendab, et naine oli põhjuseks. Need eestlaste järeltulijad, kes nüüd lahkusid, olid kodus saanud saksa kasvatuse ja sellega ka eestlusele selja pööranud.

Eelmise sajandi teisel poolel, kui juba rohkem oli tekkinud haritud eesti mehi, oli neil raske leida enesele elukaaslast eesti neidude hulgas. Mõnest kohalikust saksa perekonnast «töchterschule» haridusega tüdruku kosimine tõi koju mitte ainult saksa keele, vaid väga sageli ka saksa meele. Sama lugu oli ka nende väheste eesti tüdrukutega, keda saksa «töchterschulede» koolitati. Nendega loodud kodust said tihti «kadakate» taimelavad. Vähe oli neid perekondi, kus mees suutis säilitada eesti keelt ja meelt ning oma järeltulijad kasvatada rahvuslikus vaimus. Näiteks kadunud Anton Jürgenstein märgib oma mälestustes, et tema oma perekonnas on suutnud seda teha. Kuid ega taolisi perekondi ei olnud just palju. Ema, kuigi ise eestlane, aga oma saksa kasvatuse tõttu püüdis ka oma lapsi ette valmistada «peenema seltskonna» jaoks, ja kui isa kodurahu huvides asus rahvuslikul neutraalsel pinnal, siis sellistest perekondadest võrsusid enamasti need, keda rahvasuu tabavalt on ristinud «kadakaiks».

Pärast 1905. aasta vene revolutsiooni anti valitsuse poolt luba emakeelsete eragümnaasiumide asutamiseks. Seda võimalust kasutasid Tartu eesti haritlaste eestvõttel kohe ellukutsutud Eesti Nooresoo Kasvatuse Seltsi esimeseks ülesandeks oli eragümnaasiumi asutamine tütarlastele. Aino Kallas on märkinud sel puhul, et eestlased tunnevad oma rahvusliku olemasolu võitluse nõrka kohta ja asuvad seda kindlustama.

Ümberasumise hoos lahkus Tartust hulk sakslasi. Kui nende rong raudteejaamast hakkas väljuma, laulsid lahkujad Eesti hümni ja järgnevalt Saksa hünni. Nende lähemad tuttavad olid tulnud äraminejaid saatma. Keegi naljahammas hõikas rongile järele: «Kui pekki ei saa, tulge tagasi!»

Oli ka neid sakslasi, kes ei järgnenud Hitleri kutsele põhjendusega: Eesti on olnud meie kodumaa ja meie jääme siia.

(Järgneb)

Ajakirjanik ja kirjanik ARNO RAAG sündis Tartumaal 26. augustil 1904. aastal talupidajate perekonnas. 1916—1925 õppis ta Tartus Hugo Treffneri gümnaasiumis, seejärel Tartu Ülikooli õigus-

teaduskonnas 1928. aastast sa temast «Postimehe» toimetuse liige ja toimetuse sekretär. 1928—29 tegutses Narvas «Postimehe» sealse väljaande tegevtoimetajana.

1944. aastal siirdus A. Raag põgenikuna Saksa-
maale. Järgnevat aastat elas ta Augsburg-Hoch-
feldi pagulaslaagris, kus oli üks ajalehe Eesti
Rada» asutajatest (1945) ning peatoimetaja
(1946—1949). Saksamaa eesti põgenikeorganisat-
sioonides täitis A. Raag neil aastail mitmeid olu-
lisi ülesandeid. 1950 õnnestus tal emigreerida
Ameerika Ühendriikidesse, kus jätkas ajakirjan-
dulikku tegevust.

A. Raag on avaldanud luulekoogu «Unustuste
saar» (1926), romaani «Kadual Teel» (1930),

essee «Elisabeth Aspe elu ja looming» (1929),
mitmeid kirjandusloolisi artikleid. Paguluses ilmus
talt viis köidet mälestusi: «Kodu katuse all» (Augs-
burg, 1946), «Kodumaa maapaos» (Augsburg
1947), «Kõuepilvede saatel» (Lund, 1971), «Saa-
tuslikus kolmnurgas» (Lund, 1974), «Läbi vale-
mete» (Lund, 1978).

Bernhard Kangro teatmikus «Eesti Kirjakuu-
lutaja Eksüüs» on Arno Raagi surma-aasta ja
surmakohat valed. Õige on: 6. märts 1985, Mel-
bourne, Florida, USA.

Tiit Pruuli

MEIE INTERVJUU

VESTLUS VOOTELE VASKAGA

Ma ei mäleta täpselt, kes oli see suurmees, kes esimesena leidis, et kaks kõige huvitavat asja maailmas on klatš ja metafüüsika. Ja alati pole sugugi hõlbus öelda, millal lõpeb üks ja algab teine. Ärme seda vahet siis tõmbama hakkagi ja räägime täna läbi-segi nii metafüüsikast kui ka sellest, mis tema ümber toimub. Mitmel pool maailmas õppi-
nud filosoofina peaksite ju mõlemas vallas rohkem kodus olema kui ükski teine eestlane. Kuid alustame Teie haridustee ja filosoofia-
huvide algusest.

Ma nüüd ei usu, et see kuuluks kumbagi mainitud kategooriasse, aga selguse mõttes tuleb vist öelda, et ma alustasin oma kooliteed Tallinnas, käisin mitmes maakoolis ja läksin Rakvere gümnaasiumisse, kus sain käia vaid ühe klassi. 1944. a põgenesin Saksamaale. Sealsetesse põgenikelaagritesse loodi Eesti koolid ja Göttingeni asutati gümnaasium, kus õpetati vanade Eesti õppekavade järgi. Ma lõpetasin selle 1949. aastal. Gümnaasiumi õppejõudude hulgas oli palju Tartu ülikooli endisi professoreid. Minu matemaatikaõpetajaks oli professor Kaarel Kirde, kes ütles, et ülikooli tasub õppima minna ainult matemaatikat. Ja kuna tast peeti väga lugu, siis ma astusingi Bonni ülikooli matemaatikateaduskonda.

Filosoofiaga puutusin kokku juba gümnaasiumipäevil. Eksistentsialism oli tollal õhus. Lugesin Jean-Paul Sartre'i asju ja käisin ka tema teatritükke vaatamas. Ja juba tollal kuulasin ma vahetevahel Göttingeni ülikoolis mõningaid loenguid, seda keegi ei keelanud. Seal luges Nicolai Hartmann, kes

oli omal ajal kogu saksa filosoofias väga mõjukas. Ta oli varem õpetanud Marburgis, uuskantiaanliku filosoofia keskuses. Kuid hiljem ta loobus sellest filosoofiast ja lõi oma realistliku ontoloogia. See oli tema vastus uuskantiaanide idealismile. Ta väitis, et olev maailm on isenesest eksisteeriv, ning arendas välja nn kihistuste ontoloogia, grandioosse süsteemi, mis pidi hõlmama kõike alates anorgaanilisest maailmast kuni inimvaimuni välja ja lisaks sellele seletama veel kihtidevahelisi suhteid.

Räägitakse, et kui Hartmann oli Heideggeriga samal ajal Marburgis, siis nad olid tõelised antipoodid. Kui Hartmann hakkas rääkima, jäi Heidegger tukkuma. Ja kui Hartmann lõpetas ja Heidegger hakkas rääkima, siis jäi magama Hartmann.

Millised mõtlejad olid tollal veel Teie jaoks olulised?

Ma huvitusin ka Max Schelerist. Tema oli tol ajal juba aastaid surnud (suri 1928) ja praegu tuntakse teda üsna vähe. Scheler lähtus fenomenoloogiast, kuid tõlgendas seda täiesti omapäraselt. Tema esimesed tähtsamad teosed olid eetikast. Ta leidis, et Kanti eetika on liiga formalistlik, n-ö sisult tühi, ja seepärast ta püüdis Kanti eetikale mingit materiaalselt väärtussisu juurde anda. Hiljem ta tegeles sotsioloogiaga. Algul oli religioosetelt vaadetelt teist, teda hüüti tollal katoliiklikuks Nietzscheks. Hiljem ta hakkas töötama välja panteistlikku süsteemi.

1951. aastal Te asusite Ameerikasse. Enamik pagulasi hakkas Ameerikas õppima inseneriasjandust, mis tagas tasuva töö. Oma matemaatikaharidusega oleks ka Teil selleks hea võimalus olnud.

Õigupoolest mind huvitasid ka matemaatika puhul filosoofilised probleemid. Hiljem selgus, et ma olin asjast siiski valesti aru saanud, neid valest kohašt otsinud. Ma arvasin ikka, et tuleks õppida seda, mis ennast huvitab.

1951. a hakati põgenikest üliõpilastele Ameerika poolt stipendiume jagama. Tuli avaldused sisse anda ja need käisid kolledžites ringi, kuni mõnele meeldis. Mind võeti vastu Ohio Baldwin Wallace'i kolledžisse. Seal ma tutvusin ühe Cassireri väikese raamatukesega «Essee inimesest». See mõjus mulle üsna tugevalt. Cassireri «tuli» Marburgi koolkonnast ja ta sai Ameerikas väga populaarseks, kuigi ta jõudis seal elada vaid lühikest aega. Ta suri 1945. aastal. Enam kui teised uskantiaanid nagu Cohen või Natorp huvitus Cassireri inimkultuurist. Tema peateos on «Sümboolsete vormide filosoofia» ja «Essee inimesest» on selle ingliskeelne lühikokkuvõte.

Kuidas käib Ameerika kolledžites õppimine?

See kestis tollal ja kestab ka nüüd neli aastat. Ükskõik, mis sa ka peaineeks ei vali, tuleb kolledžis kuulata loenguid veel mitmelt muult alalt. Üheks põhjuseks on see, et tudengite keskkooliharidus on väga ebauhtlane. Minu Saksamaa-õpinguid võeti seal arvesse ja nii ma lõpetasin kolledži poolteise aastaga.

Filosoofia õppejõude oli selles koolis kaks. Mõlemad olid personalistlikult meelestatud. See oli omal ajal Ameerikas üsna mõjukas vool. Selle põhiteesiks on, et olemise aluseks on Jumal kui lõpmatu persoon. Temast allpool on lõplikud persoonid nagu meie jne. Ma ise arvan, et ka meie Gustav Teichmüller oli — kuigi otseste mõjutusteta — umbes lähedaste vaadetega.

Lõpetasin selle kooli 1952. a, oma bakalaureuse-essee kirjutasin eksistentsialismist.

Kas analüütiline filosoofia ei olnud siis sel ajal veel Ameerikas ainuvalitsev?

Kaugeltki mitte. Seal kolledžis ei teatud sellest siis veel midagi ja ma arvan, et enamikus väikestes kolledžites — ja neid on Ameerikas mitu tuhat — olid asjalood samasugused. Väikestes kolledžites oli valitsevaks mingi idealismi või pragmatismi vorm. Suurtes ülikoolides hakkas analüütiline filosoofia Euroopa immigratide kaudu alles juurduma.

Magistrikraadi sain ma Columbia ülikoolis New Yorgis. Seal oli kuu aega õpetanud John Dewey ja ülikooli filosoofiateaduskonda tuntj just peamiselt tema järgi. Teaduskonnas andis tooni peamiselt naturalistlik filosoofia, millel oli tugev pragmatistlik

värving. Siiski oli seal ka palju vanemaid, Saksamaal õppinud mehi, kes tundsid ka selle sajandi saksa filosoofiat. Näiteks ma osalesin esimesel semestril nn kontinentaalse filosoofia seminaris, kus käsitleti eelpool nimetatud Schelerit, aga ka Husserlit, Heideggeri, Jaspersit ja mõningaid prantslasi. Magistritöö kirjutasin Nietzschest, tema nihilismi mõistest.

Nietzsche tunti tollal Ameerikas küll vist peamiselt fašistina?

Just nii, kui teda üldse tunti. Nietzsche tõlgitsus on ju teinud läbi uskumatuid metamorfoose. Aga tol ajal ilmus juba ka Walter Kaufmanni entusiastlik raamat Nietzschest, mis hakkas asju ümber pöörama.

1954. a võeti mind sõjaväkke ja ma olin kaks aastat Koreas. Seal sõjaväes olnud said pärast õppimiseks nelja-aastase stipendiumi. See võimaldas mul minna Saksamaale, kus ma õppisin aasta Müncheni ülikoolis. Tegin reisu Kreekasse ja Hispaaniasse ja lõpuks rändasin veel mõnest ülikoolist läbi. Olin nädala Freiburgis, Heidegger oli siis juba pensionile läinud, aga mõned tema õpilased olid seal, siis kuulasin Baselis mõnda Jaspersi loengut. Samuti Karl Barthi, teoloogia on mind ka alati huvitanud. Pärast rännuaastat läksin tagasi Columbia ülikooli. Tahtsin kirjutada tööd saksa filosoofiast, nt Heideggerist, keda ma pikemat aega olid puurinud. Aga siis juhuslikult üht filosoofia leksikoni sirvides sattusin Teichmülleri nimele, keda ma varem üldse ei teadnud. Siis leidsin selle nime järgmisest leksikonist ja veel järgmisest ja mind hakkas asi huvitama. Tema tähtsamad teosed olid ülikooli ja ka New Yorgi linnaraamatukogus saadaval. Kuna Teichmüller tegeles nagu Heideggergi olemise probleemide ja ontoloogiliste küsimustega, siis see imponeeris mulle. Pealegi andis see mulle võimaluse oma filosoofilisi huvisid Eesti kultuurilooa siduda. Doktoritöö pealkirjaks sai «Olemise mõiste Teichmülleril». Erinevalt teistest maadest peab Ameerikas ka doktorikraadi taotleja veel loenguid kuulama ja punkte koguma, nii et asi pole ainult töö kirjutamises ja kaitsmises. Selleks ajaks oli Columbiasse uusi analüütilise suunitlusega professoreid juurde tulnud. Näiteks Arthur Danto.

Tema oli vist oma aja kohta suhteliselt avara vaimuga analüütik, on ta ju palju ka kunstist, ajaloofilosoofiast ja ühe raamatu isegi Nietzschest kirjutanud.

Tollal ta sellist muljet küll ei jätanud, oli ikka puhtanalüütik. Ja tema Nietzsche-raamat tuli mulle tõelise üllatusena. Hiljuti ilmus

New York Times'i pühapäevases lisis intervjuu, kus ta tunnistas, et veel 20 aastat tagasi ta arvas, et analüütiline filosoofia on säärane tugev tööriist, mis lahendab kõik probleemid ära. Aga nüüd on ta arusaamiselt jõudnud, et asjad on siiski keerulisemad.

Kuidas filosoofiharidusega inimesed pärast doktorieerumist tööd leiavad?

Tollal käisid asjad nii, et need kolledžid, kes vajasisid õppejõudu, kirjutasid mõnesse suuremasse ülikooli. Minagi sain niiviisi tööle Waynesburgi kolledžisse Pennsylvania osariigis.

Kuidas on selles koolis filosoofia õpetamine korraldatud?

See on väikene kolledž, mis annab bakalaureuse kraade, peaaegu selline nagu see, milles ma ise õppisin. Seal õpib umbes tuhat tudengit. Filosoofiat põhiainena õppida aga ei saa. Olen praegu seal ainuke filosoofia õppejõud. Enamik tudengeid on kohustatud kuulama vähemalt üht filosoofia kursust. Loen sissejuhatust filosoofiasse, filosoofia ajalugu ja loogikat.

Ameerikas on viimasel ajal tendents hakata ka haiglaõdedel kolledžiharidust nõudma, tahetakse saada laiem silmaringiga inimesi. Ja erinõudeks on, et nad kõik peavad õppima eetikat. Niisiis ma olen viimastel aastatel ka eetikat õpetanud.

Kuidas on näiteks üles ehitatud sissejuhatava filosoofiakursuse õppekava?

Kõigepealt ma räägin epistemoloogiast, siis annan loogika põhitõed, seejärel tulevad eetika, metafüüsika, religioonifilosoofia. Kursuse ülesehitus varieerub. Aga üldiselt püüan ma käsitleda kõike ajaloolises seoses. Metafüüsika all loeme pisut Platonit, siis käsitleme Aquino Thomast, Leibnizit või Spinozat, vahel Whiteheadi. Eetika puhul tuleb lugeda Aristotelest, Augustinust, Kanti ja Milli. See on niisugune süstemaatiline ja ajaloolise lähenemise segu. Tekstid on kõik kooliantoloogiates olemas.

Kas meditsiiniõdedele eetika õpetamine puudutab ka nende ees seisvaid praktilisi probleeme või on see rohkem teoreetiline kursus?

Enamik tudengeid, kes eetikat kuulavad, pole varem filosoofiaga kokku puutunud. Algul ma esitan põhimõisted, siis tutvustan eetika teooriaid. Lõpuks käsitleme praktilisi probleeme teooria valguses, näiteks eutanaasiat jt.

Tundub, et viimasel ajal on fenomenoloogiline filosoofia Ameerikas hakanud au sisse tõusma. Ka analüütikud on selle vastu huvi ilmutanud. On toimunud kontinentaalse ja analüütilise filosoofia teatav lähenemine, vähemalt loetakse nüüd teineteist. Kuidas aga see olukord oli 30—40 aastat tagasi?

Analüütiline filosoofia polnud 40 aastat tagasi veel päris valdav, aga kümme aastat hiljem oli olukord muutunud. See hakkas valitsema konverentsidel ja filosoofiaajakirjades. Filosoofia muutus viimase 40 aasta jooksul Ameerikas täiesti akadeemiliseks, filosoofid kirjutasid vaid teineteisele, selleks oli vaja erilist filosoofilist treenitust, et nende artiklitest üldse aru saada. Viimased filosoofid, keda laiem avalikkus või vähemalt intellektuaalid teadsid, olid John Dewey ja Sidney Hook.

Huvi Euroopa mõtte vastu on aga viimasel ajal tõepoolest tõusnud. Näiteks võetakse Hegelit taas tõsiselt. Ja ma mäletan, kui 60ndate algul asutati Fenomenoloogilise ja Eksistentsialistliku Filosoofia Selts, siis oli esimestel kokkutulekutel ainult 50—60 meest-naist. Paar aastat tagasi toimunud Heideggeri sajandale sünniaastapäevale pühendatud konverentsil oli osalejaid aga oma kümme korda rohkem.

Kas Te olete nõus praegu vist kõige tuntuma Ameerika filosoofi Richard Rorty väitega, et filosoofia peaks tunnetama, et ta on kirjandusžanr ja tema ainus funktsioon on osaleda kultuurivestluses ning hoida seda käigus, et filosoofia on kõigest püüdlus näha, kuidas asjad kokku klapiivad?

Mulle on Rorty sümpaatne selle poolest, et ta kritiseerib analüütilist filosoofiat. Kuid sellega, et filosoofia on kõigest kultuurivestlus, ma ei ühine. Minu jaoks jäävad ikka need vanad suured filosoofilised probleemid kestma. Minu meelest pole neid ei Wittgenstein ega Rorty kõrvaldada suutnud. Ma ei saa ka jagada Rorty peaaegu et nihilismi. Ta läheb natuke liiga kaugele kõikide pidepunktide kõrvaldamisel inimelu, eetika ja esteetika vaatluses. Samal ajal on Rorty kindlasti kõige huvitavam filosoof praegusel ajal Ameerikas. Ja kahtlemata on ta tõstnud üles palju probleeme, mida varem pole tähele pandud. Ja ta on aidanud tuua filosoofiat taas teiste intellektuaalide sekka.

Märtsikuu «Vikerkaares» ilmunud intervjuus ütleb Madis Kõiv väga selgelt välja, et Eestis tuleb hakata looma filosoofilist kultuuri. See on tõde, mida keegi pole varem nii programmiliselt avaldanud. Siiski võiks

küsida, miks seda peaks äkki vaja minema, kui ilma on ka kogu aeg läbi saadud? Ei arvata ju enam ka Lääne filosoofias, et filosoofia on see kõrgem kohtunik, kes muudele kultuurialadele koha kätte näitab.

Ma arvan, et igas ühiskonnas on vähemalt mingi hulk inimesi, kes on filosoofilistest küsimustest huvitatud ja vähemalt nemad vajaksid filosoofilist kultuuri. Ja vähemalt mina olen kasvanud üles sellise kontseptsiooni raames, et filosoofia artikuleerib ühiskonna aluseid ja annab sellele mõtte. See on tugev veendumus just Saksa traditsioonis. Nüüd küll üha rohkem kaheldakse selles. Arvan, et mingil kujul, kas nüüd just akadeemilisel, on filosoofial siiski integreeriv roll ühiskonnas ja kultuuris. Meil täitis 30ndatel aastatel seda rolli kirjandus ja kirjanduskriitika, mehed nagu Annist, Oras ja Aspel. Ka Ameerikas, siis kui filosoofia muutus puhtakadeemiliseks ja jäi oma müüride varju, muutus kirjanduskriitika jälle filosoofiliseks ja teatud määral, aga ainult teatud määral, asendas filosoofiat.

Kui eestikeelne filosoofia peaks tõepoolest sündima, kas ta võtaks siis mandrieuroopliku või analüütilise filosoofia ilme?

Olen pluralismi poolt. Annus analüütilist filosoofiat ei teeks ju halba. Ta on muutnud aastakümneteks kogu filosoofia palet, seda, kuidas probleemidele lähenetakse ja kuidas kirjutatakse. Aga ma olen ikka vana traditsiooni mees, miks mitte jätkata seda vana. Saksa filosoofia on vähemalt kaudselt Eesti kultuuri mitmeti mõjutanud.

Analüütiline filosoofia oleks kindlasti parem ekspordkaup, ta ei ole nii keele- ja kultuurisidus. Seetõttu ta vist domineeribki seal, kus filosoofiline kultuur on veel noor, näiteks Skandinaaviamaades ja Soomes, kus tal on veel üpris konservatiivne ilme. Teda on suhteliselt lihtne tõlkida, aga vaevalt suudaks ta hästi kultuurivestluses kaasa rääkida. Ta on rohkem, vähemalt oma vanal, klassikalisel kujul, täppisteaduse moodi.

See on õige. Katsuge Heideggeri eesti

keelde ümber panna! Aga Russell'i või Quine'i tõlkimine on nagu täppisteadusliku teksti tõlkimine. Täppisteaduslikud filosoofid lähevad maailma, nagu näiteks toimub Soomes. Kuid nende panus Soome kultuuri pole teab mis suur.

Kui Eestisse hakkavad levima praegu Läänes domineerivad radikaalskeptilised või nihilistlikud või pragmatistlikud või dekonstruktiivistlikud mõtted, kas siis Eesti kultuur, kel on oma hädasid niigi palju ja kes elab oma hubaste müütide najal, peab sellele jõule vastu? Kas leidub mehisust sellele kaosele silma vaatamiseks?

See võib kahtlemata probleemiks saada. Kuid see on teatud määral paratamatu, kui maa läheb lahti ja piirid anevavad ja uued ideed hakkavad sisse tulema. Siis peab olema kindlameelne ja toetuma püsiväärtustele, mis minu arvates on olemas. Ma siiski arvan, et Eesti kultuur on piisavalt vana ja tugev, et nende mõningate n-ö kardetavamate ideedega toime tulla. Igatahes pead liiva alla peita ei või. Ja üks filosoofia ole ikka olnud pisut ohtlik asi, mõtelge näiteks Sokratese saatusele.

Aga kas Eestis oleks võimalik mingi soomeugri alustele rajanev mõtlemisstiil, mis püüaks leida eesti keelest üles need uurali keele võimalused, mida indoeuroopa keeltes ei ole? Sel juhul tuleb võtta eelduseks muidugi mõtlemise keelesidusus.

See oleks tõepoolest huvitav. Selleks oleks aga vaja üht mõtlejat või isegi rohkem. Mõnes mõttes püüti seda teha ju ka varem. Näiteks Loorits tuleb meelde.

Kuid seda ei saaks siis enam filosoofiaks nimetada. Heidegger ju ka ei rääkinud viimastel aastatel enam filosoofiast, vaid mõtlemisest. See oleks aga siiski rohkem juba luule. Je üldiselt ma arvan, et me ikka põhimiselt oleme ja jääme õhtumaise kultuuri osaks.

Tallinn, 13. juunil 1990

Usutles Märt Väljataga

VAATENURK

ANDRES HERKEL

Mõtlemisvõimet on hulkadel vähe

GUSTAVE LE BON. HULKADE PSÜH-HOLOOGIA. Prantsuse k tlk K. Martinson. «Loomingu» Raamatukogu» 1991, nr 11—13. 110 lk. (Originaal 1895, esmatrükk eesti k-s 1936).

Püüdke silme ette manada Lauuväljak 1988 — rahvahulk, plakatid, kõned, ovatsioonid. Te seisate laval, näoga rahva poole. Ühtäkki tabab silm midagi ennenägematut. Juba tuttavate loosungite kõrval nagu «Revolutsioon jätkub» või «Eesti keel ENSV riigikeeleks» on lugeda: «Mõtlemisvõimet on hulkadel vähe», «Autoritarism ja sallimatus on hulka-dele väga selged tunded», «Jäetud iseenda hooleks, väsib hulk peagi oma rahutustest ja suundub vaistlikult orjuse poole». Kas tunnete ära Gustave Le Bon'i? Arvan, et Edgar Savisaar ja Marju Lauristin kui sotsiaal-teadlased pidanuks tundma. Mõtlesid nad sel hetkel Le Bon'i «Hulkade psühholoogiale»? Ei tea.

Väljapakutud situatsioon on muidugi irreaalne. Kui mõni naljahammas olekski tulnud loosungiga «Mõtlemisvõimet on hulkadel vähe», siis poleks teda vististi mõistetud, halvemal juhul saanuks ta kere peale. Hulkadel puudub eneseiroonia.

«Kas tuleb kahetseda, et mõistus pole hulkade juht?» küsib Le Bon ning vastab: «Me ei söanda seda ütelda» (lk 61). Tema väited hulkade kergeusklikkuse, illusioonidele allumise, juhikultuse, valijate manipuleerimise jms kohta lausa ahvatlevad otsima paralleele Eesti ühiskonna viimase aja arenguga. Kuid jäägu ironia sinnapaika. Sest rahvad ja tsivilisatsioonid alluvadki mingite salajastele jõududele, mitte mõistus, vaid usk, tunded ja illusioonid on nende liikumapanevaks jõuks. Le Bon ei anna sellega hinnangut, ta fikseerib tõsiasja.

Iseäranis kriitiline on Le Bon prantslaste ja ladinlaste suhtes, nii täidab ta oma kodanikukohust prantslasena ja sotsioloogina. Eestlase kohus on arvustada Eesti ühiskonda. Retsensendi kohus on arvustada Le Bon'i raamatut, selle sisu. Tegemist on muidugi sotsiaalpsühholoogia klassikaga, kuid me ei või unustada, et see klassika on sada aastat vana ning autor on oma ajastu laps.

Le Bon'ile on väga olulised mõisted «rass» ja «rahvaste iseloom». Rass on kõige tähtsam hulkade arvamus ja uskumusi mõjutav tegur. Rassi mõiste on Le Bon'il kitsam kui tänapäeva etnoloogias, see peaaegu kattub rahva (rahvuse) mõistega ning näiteks ladinlased ja anglosaksid on tema jaoks ilmselgelt kaks eri rassi. Traditsioonid moodustavad «rahvuse hinge», mis saab muutuda vaid «aeglase päriuslike omaduste kuhjumise teel» (lk 44). See on XIX sajandile tüüpiline bioloogistlik lähenemine. Samuti «rahva iseloom» ja «rahvuse hing» on rohkem XIX kui XX sajandi psühholoogia mõisted. Le Bon'i järgi on poliitilised ja sotsiaalsed asutised ning valitsused rassi produkt, rahvaid valitsetakse nii, nagu nende iseloom nõuab, ja lõppkokkuvõttes määrab rahvaste saatusi nende iseloom, mitte valitsused. Järeldub näiteks, et vene iseloom nõuabki diktatuuri, kuna anglosaksi hinge sobib demokraatia. Ons see nii? Nõustugem sellega, et on olemas teatavad sotsiaalsed haigused, näiteks bolševism, fašism, amerikaniseerumine. Kui mõni rahvas põeb, kas tuleb see siis tema hingeomadustest? Kui haige põeb, kas siis arst ütleb, et haigus tuleb tema sandist iseloomust? Lisaks teadusliku argumentatsiooni nõrkusele on selline seisukoht halb ka heuristiliselt — me välistame juba eos võimaluse terveks saada. Sotsiaalseid haigusi võiks vaadelda hoopis nakkuslike põhimõttega. Nõnda oleks Venemaa lihtsalt kommunismi-epideemia esimene ja kõige akuutsem kolle. Kui aga maname epideemia olemuslikku kuulumist mingi «rahvusliku hinge» juurde, siis tekitame enastgeneeritava müüdi, mis alaväärsustunde ja kibestumise mõjul rahvast haiguse nõia-ringist vabaneda ei lase.

Le Bon ise seletab nakkusahela printsiibil hulkade emotsionaalset käitumist. Arvamused ja tunded levivad nakatuse teel, kuni hulk kuuletub samale sugestioonile. Ei usu, et teatavat sorti «rahvuse hing» suudaks nakkusahela peatada. Kõik näited sotsialistliku või mõne muu revolutsiooni ekspordist ühelt maalt teisele kinnitavad, et iga rahva hulgas leidub kollaborante, iga rahvas allub ajupesule. Ja samamoodi võime loota, et mingite sotsiaalsete struktuuride või ühiskondliku kooselu vormide optimaalne isetoime aitab igal rahval jalule tõusta.

«Hulkade psühholoogia» üheks põhiideeks on isiksuse intellektuaalne eelis ebamõistliku hulga ees. «Ajutegevuse kadumine ja selg-

rooüdi tegevuse ülekaal» (lk 13 jj) on see, mis inimest hulgas tabab. Tõsi, mida tugevam on rassi hing, seda vähem väljenduvad hulkade alaväärtuslikud omadused. Le Bon'i hierarhia on seega selline: 1. kriitiliselt mõtlev isiksus, 2. tugeva hingega rass, 3. arulage hulk. Isiksusel on omadus hulgas lahustuda, kaotada kriitika- ning arutlusvõime. Rass omakorda võib hulga mõtlematut ülemvõimu leevendada, barbaarsusest pääseda. Järgnev stabiilne tsivilisatsioon on aga eliidi, «väikse arvu kõrgemate mõistuste töö, mis moodustavad püramiidi tipu, mille alamad korrad, sel määral laienedes, mil määral alaneb vaimline väärtus, esindavad rahva sügavamaid kihte» (lk 95). Kuid kunagi saabub allakäik, illusioonid purunevad, rass degradeerub uuesti hulgas ning tsivilisatsioon laguneb. Nõnda ennatab Le Bon'i sotsioloogia mõnevõrra Spenglerit, samal ajal kui positiivne mõtteviis ta külmaks jätab, sest mõistuse jõud on napp, fikseerides sotsiaalseid seadusi ei suuda ta mõjutada tegelikkust. Valdab ettekujutus jõuetust intellektuaalist, kel pole jõudu ajaloo pöörisele vastu seista: «Mõistus teeb sallivaks ja nõrgendab tunduvalt veendumuste jõudu ja intensiivsust, mis on tingimata tarvilikud apostlitele» (lk 101).

Ajastu suurimaks ähvarduseks pidas Le Bon sotsialismi, mis lahustab isiksuse hulgas ning tallab individuaalsed võimed jalge alla. Sotsialismi-idee ei arvesta ta meelest tõika, et rahva traditsioonid muutuvad pärilike muutuste aeglase kuhjumisega, sellepärast on sotsialism ühiskonna evolutsiooniga vastuolus ning ähvardab tsivilisatsiooni madalamatele arenguastmetele tagasi kiskuda. Jättes kõrvale ajastuomase pärilikkuse- ja evolutsioonikujutelmata, on Le Bon'i sotsialismikäsitlus üsna ettenägelik, põhjalikumalt on see avatud tema teises olulisemas teoses «Sotsialismi psühholoogia» (1898).

Veendunud elitaristina arvustab Le Bon üldist hääleõigust ning vaba ajakirjandust. Need on vahendid, mis realiseerivad hulkade kaht saatuslikku omadust — teha lollusi ja lasta end lolliks teha. Le Bon siiski vaid arvustab, mitte ei eita demokraatiat. Mida õelnuks ta veel XX sajandi massiteabe peatungis kohta? Millised oleksid tema teose kontekstis televisiooni, vägivalla- ja pornofiilmide mõju puudutavad peatükid? Sellegi üle tasub Le Bon'i lugedes mõelda.

Kokkuvõtteks: mis on Le Bon'i kõige tähtsam probleem meie tänapäeva jaoks? Arvan selle olevat küsimuse alateadlike destruktivsete impulsside ja mõistliku, tsiviliseeritud ja tsiviilühiskonnal põhineva arengu vahekorra. Kumba teed läheme? Pole min-

git kindlat garantiid, mis lubaks sellele küsimusele optimistlikult vastata. Ometi on isegi Le Bon'i skepsise taga näha lootust. Tema kriitika on ikka selleks, et näidata hulkade psühholoogia ja ühiskondlike institutsioonide nõrkust. Sellele osutanult mõõnab ta demokraatia vajalikkust, üldise hääteõiguse ja isegi illusioonide vajalikkust. See vajalikkus johtub hulkade psühholoogiast endast. Nõndasamuti kui filosoofi kriitilise missiooni vajalikkus johtub tema skepsise loovast jõust. Tänapäev vajab muidugi teistsugust kriitikat ja uusi seisukohti, ent see ei vähenda Le Bon'i suurust.

TIIT KÄNDLER

Nii ongi sel ajal kui ...

ILMAR TALVE. SEE OLI SEL AJAL KUI... «Loomingu» Raamatukogu» 1990, nr 52.-89 lk. 16 000 eks.

Ilmar Talve on oma tekstid, mis kirjutatud paguluse algaegadel 1945—1954, nimetanud vesteteks ja sulekriipsudeks, määrates nad sellega päevakajajaakirjanduse valdkonda. Aga kena küll, meie jaoks ei ole neil satiiridel veel mitte ainult ajalooline tähendus. On ju ühtpidi huvitav näha, millistes piirides liikus pagulaskonna kriitiline mõte — ja neis piirides annab Talve taastrükk meile kätte uue, siinmail vähem tutvustatud piirkonna. Teistpidi ulatub Talve leebe ironia Eesti nüüdisaega värskena ja loovõimelisena, paljudki kirjeldatud olukorrad ja nähtused võiksid end taassunnitada siinmail nüüd ja kohe. Ja see «võiks» on ka teoks saamas. On sündinud või sündimas teatav uuspagulus, mis ei koosne üksnes riigikesest pagenutest, vaid ka oma siseriigikesesse pagenutest, üleminekupeerioidi sisepagulastest. Sestap siis raamatu ajakajalisus.

Ilmar Talve ise on oma «Juhansoni reisis» Juhansoni suu läbi öelnud: «Kui ma neist asjadest olen mõnikord jutustanudki, siis olen ma hiljem pidanud märkama, et mõned lood tulevad minu juurde uuesti tagasi. Tuleb näiteks üks mees ja räägib mulle ühe loo, mida ma juba tunnen. Ja miks ma ei peaks seda tundma, kui ma selle ise olen jutustanud?»

Nõnda võib ju tõnkamisi tähendada, et paljudki meil lähi-aegadel avaldatud kirjatükid oleksid justkui läbi telefonimängu Talve käest meieni rännanud. Aga ühendus on veel rahvusvaheline, nõnda et õige helistik on läinud kaduma. Mis ma sellega mõtlen? Aga seda, et kui Talve näiteks ironiseerib kistud ja labaselt politiseeritud võrdluse üle, tuues elavaks näiteks selliseid väljendusi nagu «Isa jagas lastele liha nagu Rib-

bentrop ja Molotov Baltikumi», siis meie veste- ja sulekriipsukirjandus ei anna enamasti võrdluste vänguselt üldse Talvele alla, trumbates ta üle iroonilise lähenemise täieliku ja üleüldise puudumisega.

Ometi on iroonia eestlase käepäraseim leib.

Samal ajal, mil Talve avaldas oma pamflette, trükkis eesti ajakirjandus taolisi humoreske nagu «Toodangu omahinna alandamine sovhoosides», «Töötüklilühendamise meister» («... alustasin kõigepealt kraana õigest hooldamisest») või siis panoraamseid naljapildikesi nagu «Töölised — näitlejad»: «Selt-simehed! Nagu eelmistelgi kordadel, nii alustame ka täna oma proovi vestlusega, ütleb Viktor Kingissepa nimelise Tselluloosi ja Paberitööstuse kombinadi näiteringi juht sm. E. Purje. Ta peatub sm. Malenkovi aruandekõnel partei XIX kongressile. Sm. Purje räägib, et nõukogude inimesed on teinud suuri edusamme ...» Astub sisse kolhoosi brigadir Olga. Juba esimestest lausetest ilmneb, et Olga osa täitja Erna Tenter on juba kogemustega näitleja...» (S. Maandi, «Rahva Hää» 18. II 1953).

Ent eestlane ei ole lugenud ajalehte sama ustavalt, nagu Gottwald järgnes hauda Stalinile. Eestlane võitis ajalehte huumorikogumikuna. Ja rahvasuus liikus ringi veel vängemaid lugusid, kui seda on Talve kommunistipaljastused. Olimegi töölised — näitlejad.

Tuleb küll kahetsusega märkida, et Talve käitumisõpik pagulastele («Peened pühad») või siis «Uus ümberhinnatud Eesti ajalugu» ei saa ligilähedalegi sellistele sovetlikele šedöövritele, nagu mitmed kanoniseeritud käitumis- ja ajalooõpikud siiamani siinpool merd end ilmutanud on. Aga tühja nendega, hoopis huvitavam on jälgida pagulaskonna eluolu ja rootsi ühiskonna heaolu läbi Talve silmade. «Jõulumüük» oma magusa heeringa ja rootsi keelega, «Kohvi lõhn» oma rootsi usina kokkuhoidlikkusega ning «Kuidas me Rootsi sõjaväes punkrit valutasime» oma rootsi pagulasbürookraatiaga võiksid sisalduda käsiraamatus, mida lähemal ajal ilmkindlasti peaks trükkima nende heaks, kes laevatäite kaupa siirduvad Rootsi Kuningriiki õppima seda, kumma luuaotsaga tänavat pühkida.

Muidugi on Talve poliitiline, ja kui ta jutuveeretust algabki näiteks ladina keelest, poeb ikka kusagilt sule ja tindi vahelt mõni stalinike või marxike välja. Ometi päästab teda labasustest muhe iroonia, niivõrd kui võrd sellist nähtust üldse on, ja päästab sedavõrd, et mees muutub omamoodi prohvetiksi: 14. veebruaril 1953 kirjutatud

Tammsaare-killust teab Talve, et Pearu oleks iga Stalinile saadetud tervituse peale ütelnud: «Uamen!» Ja ei läinudki kaua, mil saime seda öelda meiega siin Eestis.

Et olla Talvega kuidagigi kongeniaalne, tuleks ta raamatut laita selle eest, mida seal pole. Nimelt pole autor kas siis julgenud või osanud kasutada imekaunist sõna «eesti-maalane», mis on ju ometi nii kenasti populaarne meie vabanenud ajakirjanduses. Sel eufemismil on nimelt säherdune hea omadus, et selle alla käivad nii rahvuslased kui ka lutikad, nii OMON kui ka Kirjanike Liit, nii peekonsead kui ka kährikkoerad.

Talve kohta võime ometi kindlalt väita, et eestimaaalane ta ei ole. Tema nimelt on eestlane. Kui palju on seda lugeja, jäägu igapähe ametisaladuseks.

TOOMAS LIIV

Ivar Ivask ja baltluse-paleus.

IVAR IVASK. VERANDARAAMAT JA TEISI LUULETUSI. «Eesti Raamat», Tallinn, 1990. 454 lk. 3000 eks. Hind 4.00 rbl.

Kõigepealt tõstan esile Ivaski luuleraamatu koondavust, mahukust, «paksust». See teeb kirjaniku käsitlemise kõrgkoolis hõlpsaks. Koondavus oleks võinud olla suuremgi — proosavormis kirjutiste paremiku lisamine oleks raamatut meeldivalt täiendanud. Ent ka praegu saab lugeja ilusa ülevaate 1927 sündinud Ivar Ivaski luulest 1953—1987. Pealkirjaks pandud *veranda*-kujund on igitahes haruldane leid ja raamatu keskpunktiks saab paratamatult nimipoeem. Parima visiooni metafüüsilisest verandast — mis ju kõigi jaoks kuskil olemas on! — pakub 48: «Lagunesid laudad / klirisesid klaasid / katus tiibu sirutas / haavapakk hajus / piksena maasse / maast veranda / vabanes / vaimus vaimuna / elustus.»

Etümoloogiliselt rajaneb *veranda*-kujund soliidisel traditsioonil (21), mis lõpeb metafüüsilises mõttes üllatava definitsiooniga: «elamu küljes olev / katusega lahtine / või klaasakendega / mittekõetav ruum». Ivaski luule põhiline parameeter ja peamine väärtus on kindlasti «olulise lihtsuse mõõt» (3), nagu ka P.-E. Rummo oma saatesõnas märgib (lk 10). Et tegemist on kassetipõlvkonna «meretaguse» esindajaga (esikkogu 1964, sünniaastalt A. Suumani naaber), võib muidugi küsida, kas *veranda* poolt antav «olulise lihtsuse mõõt» sobiks mõõtma siinpoolsetegi põlvkondlaste luuleväärtust. Võib-olla sobibki, eakaaslase Suumani puhul kind-

lasti. Ja 1935 sündinud A. Valtonil on novell «Vernanda leib», kus juttu veidrast Vernanda linnast (seal antakse leivapätsi pähe pomm, mis sisaldab mõrkjaid kompekke). Küsimusele, kas Ivaski *verandal* ja Valtoni *Vernandal* peale kõlalise sarnasuse muudki ühist on, võib jaatavalt vastata. Mõlemad on metafüüsilised mudelid, ja mõlemad on reaalsed. Valtoni *Vernanda* on koomilisem, ent ehitatud ikkagi ivasklikule «olulise lihtsuse mõddule».

Luuleraamatu kõige olulisem tegelane on Rannu mõisa virtin Adelheid Ivask, täpsemalt — tema tillukene teraskell («Union horlogère»), mis on mõõtnud juba sajandi ja tiksub tõenäoliselt veel mõne aastasaja (15). Minu kirjanduslooline mõteldel seob virtin Adelheidi otsemaid vana K. A. Hindreyga ja temas kehastunud isepärase baltluse-ideaaliga, mis praegu on saamas meie edasikestmise ainsaks reaalseks garantiiks. See on seesama baltluse surematu teraskell, mis meis «põranda-alusena» kogu aeg tiksunud. (P.-E. Rummo rüütas 1966 selle teraskella-fenomeeni «looduslähedasemasse» mundrisse: «Tahaksin teada, kallim, mida kavatsevad/ kartulid mu keldris.») Niisiis — Ivar Ivask kui baltlane? Muidugi tuttav küsimus. Ta ise kirjutab endast: «Ka polnud sama lahendus võimalik ühele noorele baltlasele (minu sõrendus — T.L.), ilma et seda süüdistataks kadakluses või oma rahva salgamises?» («Tulimuld» 1986, nr 3, lk 133). On ju Hindreygi novell «Noored baltlased», milles «baltlane» märgistab lihtsalt baltlaslikult eugeenilise (st tõupuhta) psüühikaga inimest (emakeel pole seejuures üldse tähtis). Valton on ka selles seoses asjakohane — temagi ajalookäsitlus rajaneb irriteerival baltluse-aatel (vt novell «Nööbid»).

Mis võiks aga olla baltluse-aate tänapäevaseks transformeerunud sisu? Ivask kirjutab: «Tagasivaates leian, et kogu minu looming ja tegevus — luuletajana (kolmes keeles), kunstnikuna, kriitikuna, toimetajana — on olnud ühenduse, vahenduse otsing keelte ja rahvaste, minu mitme mina vahel. Sügav tung säilitada eluks vajalikku tasakaalu ning vaimset tervist» («Tulimuld» 1986, nr 3, lk 135). Kas võiks baltluse-aadet määratleda kui teatavat eripärast (eugeenilist?) «ühenduse, vahenduse otsingut»? Või on see ainult pool aatest? Tark raamat Eesti Entsüklopeedia väidab (1. köide, 1932, v 842—843): «Kuigi kirjutatud ladina keeles, märgib baltlase kirjanustraditsiooni (minu sõrendus — T.L.) algust silmapaistvalt L ä t i H e n r i k u «Chronicon Livoniae», mille kroonika-stiil laseb aimata ka tolle maidvallutavalt «võitleva kiriku» aja elutunnet.» Kas kuulub

Ivaski — esindades küll hoopis teistsugust elutunnet — sellesse baltlilise kirjandustraditsiooni, mille algatas Läti Henrik? Kas poleks õigem vaadelda nii eesti kui läti kirjandust koos baltisaksa autoritega ühtse baltlilise kirjandustraditsioonina? Miks peame nii neetult otse olema just Soome poole viltu?

Nõnda siis kumiseb kusagil kauguses baltiline kirjandustraditsioon ja kahiseb baltluse-aade. Kas me oleme baltlased? Kas me tahame olla baltlased? Kahtlemata on sellel küsimusel eugeeniline varjud. Kahtlemata oli see Eesti Vabariik, mis okupeeriti 1940, baltluse ilming. Reaalselt, poliitilise garantii mõttes kandis seda riiki ju kunagise Henriku mõttekaaslaste füüsiline — ehkki seejuures suuresti vaid sümbolne — kohalolek. Niipea kui sakslased 1939 Eestist olid läinud, oli läinud (st okupeeritud ja annekteeritud) ka EV. Kahtlemata on kodanike komiteed baltluse rõõmüstav taasilming — ikka seesama Adelheid Ivaski tillukene teraskell! — ja kahtlemata sõnastab Eesti Kongress lähitulevikus ka oma suhtumise nii baltluse kui ka sakslaste füüsilise rolli taastatavas Eesti Vabariigis. Ivask oma saksa-, eesti- ja inglisekeelse luulega on tulevikukoolutaja. Saksakeelse baltluse pinnalt eestikeelses (nii nagu Kreutzwald, Koidula, Under!), sealt inglise keele abil globaalkultuuri struktuuridesse — see on ainus tee edasiolemiseks eesti kirjandusena. Meil on teraskellane minevik, ja Ivar Ivaski sõnustatud verandamälestus sobib imehästi tuleviku-baltluse metafüüsiliseks korrelaadiks.

INDREK SÄRG

Ärme teeme enam kunagi nii, eks!

KARL RUMOR. PEEGLITE VAHEL. Koost. Ü. Tont. «Eesti Raamat», Tallinn, 1991, 368 lk. (Eesti novellivara).

Karl Ast-Rumoriga on nüüd juhtunud see, mis juhtus mõnede teiste lugupeetud kirjani-kega ennegi — nimelt trükiti nad ära ebaregulaarse perioodilisusega ilmuvas sarjas «Eesti novellivara». Sündmuse ulatusest või tähtsusest on raske ülevaadet saada, sest raamat on ära ostetud, ja et tiraazi kohta andmed puuduvad, siis võiks oletada, et lugemishäljas rahvahulgal on kõigest hoolimata lõpuks üles leidnud oma iidoli. Mis ju omakorda nagu tõendaks, et raamat ei jäänud hoopiski tavalisteks trükitud mahukilogram- mideks kultuuri järjepidevuse hoidmise ti-

taanlikul teel. Tõepoolest, on ju nüüd Rumori romaan ja ligi pooled novellidest sinsele lugejale laiemalt kättesaadavad ning seega peaks kultuuris üks valge laik olema kaetud rahvuskirjanduse kena kirju kangaga. Asjaosalised — kirjastaja, koostaja ja kes kõik veel — võivad aga kergendatult ohates asuda järgmise ... vara kallale. Ja kõik!

Ärme lähme seda kaunist kaardimajakest kohe näpuga torkima, piirdume esialgu mõnest avast sissepiilumisega. Põhjalik monograafia Rumorist sisaldaks küllap palju seiklusromaaniliselt põnevat ja ajalooliselt olulist materjali, ent säärase teose puudumisel saame viidata vaid Fr. Tuglase 1930. a ilmunud monograafiakatsel ning A. Kurlentsi sulest sarjas «Meie kirjanikke» ilmunud ülevaatele (Lund, 1963) ja konstateerida:

et vaheldumisi kahel alal (kirjanduses ja poliitikas) kahe nime all tegutsenud Astil-Rumoril tuli kõigepealt 1905. a revolutsiooni käigus kaks korda vanglas istuda, kusuures teine vangistusaeg vältas pea neli aastat; et ta kaks korda pääses napilt mahlaskmisest (üleöstusust aurikul «Pamjat Azova» jäi Ast ühe juhina viimasel hetkel kõrvale, tänu sellele ei pea me tema nime ka Pika Hermanni jalale pandud hukatute mälestustahvliit lugema);

et ta oli kahel korral Eesti Vabariigi valitsuse koosseisus, (viimati 1924—25 J. Jaaksoni valitsuses portfelli minister, millisel ametikohal oli eriti oluline osa 1924. a detsembriputši järgse Eesti ühiskonna stabiliseerimisel);

et ta oli tuntud ühena omaaegse parlamendi parimatest kõnemeestest;

et aastast 1941 täitis enne Stockholms pressiaatase ülesannetes olnud Ast Eesti Vabariigi *de jure* konsuli kohuseid Brasiilias;

et Teise maailmasõja ajal tegi ta laialdast rahvusvahelist selgitustööd langenud Eesti Vabariigi taastamiseks (vt nt essee «Kahe tule vahel», 1943);

et tema rohketest reisikirjadest on kaks ilmunud eraldi raamatuna («Palava päikese ja fanaatilise usu maal», 1930—31; «Allah ja ta rahvas», 1936);

et pika poliitiku- ja kirjanikuelu mälestustest jõudis ilmuda kaks köidet memuaare («Aegade sadestus», I 1963, II 1965);

et ta oli kaks korda abielus ja et eluaastad langevad kummaliselt ühte tema koolikaaslase ja suure sõbra Friedebert Tuglase omadega (1886—1971).

Kuidas mahub nii kirju ja põneva elukäiguga kirjanik «Eesti novellivara» pingul kaantevahesse?

Nüüdsesse kogumikku «Peeglite vahel» on võetud reeglina pikemad, realistlikuma

hoiakuga või siis pagulusaegsed müütilise sisuga lood, lisaks kimp miniatuure. Koostaja Ülo Tontsi järeleõnutsi «esitab raamat läbilõike Karl Rumori nelja aastakümne vältel valminud novelliparemikust (1922—1961)». Rõhk on pandud «küpse» autori loomingule kahekümnendatel aastatel, mil ilmusid kogud «Mürgine vili» (1926) ja «Sammud kaduvikku» (1928). Neist tehtud valik langeb kokku ka autori koostatud valikkogudega emigratsioonis. Põhimõtteliselt pole säärane rõhuasetus kindlasti vale, ka on autori valiku järgimine kahe nimetatud raamatu puhul kiiduväärt, ent juba kolmanda 20ndatel ilmunud teose «Kui Saara naerab» (1929) puhul tekib kiuslikke küsimusi. Kas autori hiliseas koostatud variant oma loomingust on nõnda püha, et selle esialgset või täielikumat kuju avaldada pole mõtet? Ning kas saame praegu enam tunda «võõristust» mingi teose vastu paljalt «erootiliste motiivide külluse» pärast? Nüüd saab meie kaardimajake esimese tõsise löögi: valimikus peaaegu puudub Rumoril nii tähtis erootiline teema.

Kuidas Rumor oma raamatuid koostas?

Juba 1919. a ilmunud kogumikus «Tuled sügis-öös» püüdis Rumor üht oma pikematest realistlikest jutustustest õilistada selle algusse ja lõppu sümbolistliku novelli lisamisega, nii et tekkisid omalaadsed proloogi ja epiloogi taolised tekstid. «Proloog ja epiloog pole jutustusega kuidagi seotud, kuid nad eeldavad autori tahet näha midagi sügavamalt reaalelu pinna all, seda seletada ja tõmmata selle ümber mingit sümbolistlikku raami» (Tuglas). Märgime siinjuures ära ka pihituslikud eessõnad Rumori raamatute alguses, mis alati puudutavad tervet kogumikku. Nii võimegi öelda, et kui mikrotekstiks, väikseimaks iseseisvat sõnumit kandvaks tekstiks on Rumorile üks novell, siis makrotekstina käsitab ta tervet raamatut, nähes juttude ja tegelaste vahel varjatud seoseid ja ühiseid sümboleid, mille sõnum ilmselt oluline. Ning kui kahekümnendate aastate lõpul valmis Rumoril üheaegselt hulk novelle, siis lahutas ta need kaheks eripalgeliseks raamatuks, kus sakraalne teema domineerib kogus «Sammud kaduvikku», erootiline aga kogus «Kui Saara naerab». Nii võib neid raamatuid mingil väga õrnal tasandil ka tervikteostena võtta. (See tõdemus ei peakski väga asjakohatu tunduma. Tollases eepika pealetungis ja üldises žanrilises määramatuses arvustati näiteks samal 1928. a ilmunud «Toomas Nipernaadit» aastaülevaates kui novellikogu.)

Tervikteos kaotab teadagi iga olulise komponendi loovutamise järel märgatavalt. Et Rumori raamatuis pole siiski kõik novellid võrdselt head ega olulised, on välja jätud muidugi mõistetavad. Ent erootilise teemadominandiga jutte esindab taastrükitult

ainult «Saara» avanovell «Teelahkmel». Olulisematest puuduvad kahetsetavalt «Perpetuum mobile», «Koolmeister Sangvars», aga jöhkrama stiili avaldusena ka «Pankrott». Novellidest koosnenud makroteksti on olnud hõlbus lõhkuda ning nüüd ei saa inimeste moraalset kriisi jälgivast Rumori novellisüsteemist enam eriti ettekujutust.

Küpe Rumori sõnasautilikkust pidanuks siiski ka mõne noorusnovelliga häirima, on ju «Fata Morgana», «Et aga teaks» ja «Näitsik» erootika- ja vägivaldaainelise Rumori tähendusrikkaks ja täiesti loetaval tasemel alguseks. Lisaks on need ka temaatiliselt kirjandusloos olulisel kohal. Nii saab kaardimajake teisegi löögi: valimikus ei kajastu kuigivõrd ka kirjaniku areng.

Rootsis ilmunud valikogus («Tuuleviil», Lund, 1962) asendas Saara-novellide erootilist poolt jutustus «Põlevad laevad» (1918). Siinsest valimikust me seda teksti ei leia ja ehkki väljajätmise põhjused olid ilmselt rohkem trükimahulist kui moralistlikud laadi, on põhjust hädakella lüüa. «Põlevad laevad» on siiski eesti armastusproosa tippe, omal ajal Tuglase «Felix Ormussonistiki» kõrgemaks hinnatud, ja selle väljajätmist põhjendaks vaid teadmine kohesest taastrükist eraldi raamatuna. Ent nüüdsel paberipuuduse ja trükivõimaluste kitsenemise ajal on asja heastamine juba väga keeruline, seda enam, et kõrvuti «Põlevate laevadega» oleks endiselt leilil sama autori arvatavasti oma ebaharilikkusega publikut peletanud «Kruutsifiks».

«Põlevad laevad» pidanuks ilmuma ehk juba 1989. a kuumil suvekuil mõne ettevõtliku kirjastaja kaunilt kujundatud väljaandena. Taoline üliitis oleks avanud tookord uusi horisonte, olnud sündmuseks. Muidugi ka tütarlaste lämbeid päevi ja öid täitvaks rannaraamatuks, aga mis siis. Ärme ometi häbenema pakkuda massidele tõeliselt head kirjandust! Praegu loetakse parema kodumaise puudusel ikka veel jaapanlannasid ja mõni arvab, et see ongi see.

Miks siis ikkagi oli nüüdsel poolikut ja hälbinud kogumikku tarvis? Vist on asiseses kurvas ja kaootilises väljaandmispraktikas, traditsioonides, mida nüüd mingi visa vihaga jätkata püütakse. Kui kaheksakümnendate aastate aigul pandi maha suured plaanid (välis-)eesti klassika taasüllitamiseks (sest pikk trükkimatus hakkas juba liiga pinlikul moel silma), võinuks kirjandusteadeuse Kalevipojad end pisut hoolikamalt kaitsta. Sest näib, nagu tulnuks tookord põõsast siil, hüüdes: «Zanritie, zanritie, sõbrakesed,» ning kõik asusidki õhinal nõuannet täide viima. Tekkisid ro-

maani- ja novellivarad, millest küllap loodeti, et nende kaudu õnnestub žanriprintsibiil põhjendada vajalike teoste väljaandmist. Asjata lootus! Süsteem töötab endise õlitatusega ja nii õnnestus tal kõik kahtlased autorid ja pahelised teosed elimineerida. Nüüd on sarjad täis kraami, mida üldse poleks maksnud välja anda. Keda huvitab koostatud-järelsõnastatud Vilde, Eessaare Aadu või Peterson-Särgava novellivalimik? Miks siis juba mitte August Jakobson? Seda enam, et peale Hindrey ja Pedro Krusteni ei paku novellisari mingit uut materjali. Suisa vastupidi, näiteks Peet Vallaku puhul on Enn Lillemetsa koostatud LR-vihik «Hinge taud» sarjaraamatutest tunduvalt olulisem.

Ühe meelevaldse tunnuse järgi (aga seda žanr ju on!) liigitamisel saadud pilt on desorienteeriv. Korraga on nii paljud kirjanikud varamusse kuuluvaid jutte teinud, kõik on äkki ühesugused kõvad mehed, saa siis aru, kes oli tegelikult Oks ja kes Mändmets, kes oli Hindrey ja kes Viiding. Samal põhimõttel võiks ju koostada näiteks «Eesti epigrammivara» — eks ole ju pea iga kirjanik mõne epigrammi kuskil kunagi avaldanud. Mingi hierarhia tekib muidugi žanri järgides ka, nii saab valguse kätte tirida ja klassikuks lüüa epigrammist Aleksander Antsoni jms. Paarikümne aasta pärast aga satuvad Priidu Beieri ja Sven Kivisildniku «Pikri»-värsid «Eesti satiirivarasse», muu looming pannakse kalevi alla, kuna nagunii ei ole selle uuesti(?) trükkimiseks raha...

Lõpuks — oleks siis vähemalt žanr puhtalt välja peetud, et tekiks ülevaade eesti novellist. Aga ei ole ju! Kuidas teisiti mõista tõdemisi, et «meie kirjandusteadeuses pole E. Särgavale senini novellisti seisust tahtetud anda, ikka on temast kõneldud kui jutustuste autorist» (H. Puhvel), et «käesolevast (Lintropi — I.S.) valimikust leiame nii eepilist jutustust /- - -/, miniatuuri /- - -» (A. Oviir). Jne. Võime öelda, et midagi novellivara sarnast ei ole tegelikult olemas. On vaid katsed hõlmata teatud kirjanike lühemat jutuloomingut. Aga kuna enamik kirjanikke on viljakamad autorid ja mitmetahulisemad isiksused kui projekt ette näeb, siis on kogu ettevõtmine kujunenud omalaadseks kahe tooli vahele istumiseks, ning sellest johtuvalt on eesti...vara omadega just sealmaal, kus ta kahjuks on.

Mis jääb üle?

Küllap praegune varatamine kiiresti ja vähese kahjuga ära lõpetada. Kirjanikel on ju lõpuks õigus tähelepanule tervikliku loojaisiksusena. Nende valitud või kogutud teosed viibivad juba kaua.

MEENUTUS

Iga inimene tuleb vanas eas möödunud meelde. Kaua ei sõandanud ma rääkida sündmustest Eestis, mille pealtnägijaks olin 1940. a oktoobrist kuni 1941. a märtsini. Hirm kaotada nõukogulik totalitaarriigis oma armastatud töö sundis mind patukahetsusettele ikka edasi lükkama, ehkki mina polnud otseselt süüdi nendes kuritegudes, mis saadeti korda eesti rahva kallal. Hiljutised sündmused Baltikumis sundisid mind, elus paljunäinud inimest, tulema meelde seda, kuidas Nõukogude väed okupeerisid Stalini käsul sõltumatu ja rahumeelse riigi.

Oma kahekümneaastase iseseisvusperioodi ajal ei olnud Eesti kunagi ohustanud N. Liidu julgeolekut ega rikkunud meiega sõlmitud rahulepingut. Koolis sisendati meile — noortele inimestele, et sõjaohut Läänest sundis Nõukogude valitsust mõtlema oma piiride tugevdamisele. Nõukogude valitsus kirjutas vabatahtlikult alla paktile fašistliku Saksamaaga ning seejärel sõlmiti leping Balti riikidega piiratud väekontingendi viimiseks nende territooriumile. Meie, noored, eilsed koolipoisid, uskusime siiralt, et Läti, Leedu ja Eesti rahvad soovisid vabatahtlikult astuda meie suure ja paljurahvuselise riigi koosseisu. Just nii mõtlesin ka mina, enne kui mind 1940. a oktoobris kutsuti aega teenima NKVD väeosade kümnendasse piirivalverühma, mis asus Eesti pinnal. Teadsin Eestist vähe, olin kuulnud, et ta oli väike kodanlik vabariik, kus elas pisut üle miljoni inimese, peamiselt eesti rahvusest. Tegelikult ei teadnud ma selle riigi elust, kommetest, tavadest ja kultuurist mitte midagi. Teel teenistuskoha (Moskva, Leningrad, Tallinn, Kuressaare) rääkis meid saatev major, et Eesti on tilluke, peamiselt põllumajanduslik maa, mis tema arvates tähendas mahajäämist, ja kus peremehetseb kodanlus, kes halastamatult eksploateeris töölisklassi, võimaldades neile vaid viletsa äraelamise. Ta toonitas mitu korda, et tööstus Eestis praktiliselt puudub ning tööstuskaubad veetakse siia Läänest, põhjendades seda väheste loodusvaradega, tehnilise intelligentsi puudumisega, tehnilis-tootmispotentsiaali madala arengutasemega. Nagu käsnad imesime me seda informatsiooni ja uskusime, et Eestis valitseb vaesus ja kaos ning et meie abiga saab temast arenenud tööstusega sotsialistlik vabariik.

Ületasime endise Eesti riigipiiri Kingissepa linna lähedal. Mööda vilksatasid puhtad külad ja linnad hästi hooldatud majadega, hästi riietatud inimestega. Kõik rääkis sellest, et eraomanikud oskasid korras hoida oma majapidamist ja maanteed. Puhtad tänavad, värvitud seinad ja katused — kord kõikjal, vaat mille poolest erines tollane Eesti Nõukogude Liidust. Mind — moskvalast, kes ma elasin Kolmandal Mešanskajal — üllatas Tallinn oma iidsusega, mis ei sarnanenud meie, slaavi linnade omale, ja kitsaste tänavatega. Madalad majad, palju väikesi kauplusi, millest piisas 1940. a elanikele ning kus kitsaks läks alles siis, kui sisse valgus sõjavägi koos oma perekondadega. Liidus oli tollal vähe kaupa, mida osta sai, eriti kangatooteid, aga siin, Eestis, osteti ära kõik saadaolev kuni sulenugade ja gaasilampideni.

Meie lehtedes sõimati kodanlust, sealhulgas ka Eesti oma, natsionalismi pärast. Mu imestus oli aga suur, kui ühel mereäärsele puisteel silmasin mälestusmärki tormis hukkunud tsaariaegsele soomuslaevale «Rus-salka». Kui eestlased tõesti oleksid venelasi vihanud, siis oleksid nad mälestusmärgi likvideerinud, kuid too seisis oma täies ilus nagu enne revolutsiooni.

Haapsalu raudteejaamast viidi meid Saaremaale, kus paikneski meie 10. piirivalverühm. Saarele kogunes hulganisti sõjaväge mitmete väelike kaupade: lendurid, soomustankide allüksused, sapöörid. Kihelkonna reidil seisis miinikaatrid. Jäi mulje, nagu algaks iga hetk sõda.

Kuna Eesti armee oli väike, siis polnud see suutnud nii suurele vägede tulvale ette valmistada kasarmuid, lennuvälja ega lasketiire. Jalavägi, sapöörid elasid telkides. Mere-mehed, kes tulid Kroonlinnast, elasid miinikandjate ja kaatrite pardal. Linnalubade päeval võis nende musti bušlatte kõikjal näha.

Kuidas segas sõjavägi kohalikke elanikke, võib otsustada meie õppepataljoni järgi, mis asus Leesil, Saaremaa põhjaosas. 350-meeline pataljon asus elama ärasõitnud balti paruni majja, kelle pere oli koosnenud viiest inimesest. Nemad elasid siis majas, kuhu hiljem mahtus 350 inimest. 20-ruutmeetrisest toas, kus me magasime, olid kahekordsed narid, sinna mahtus kaks-kolm jagu 30 mehega. Mõis oli enne meie tulekut eeskujulik seisundis. Ebamugavuseks oli ainult valgustus — karbiidilambid. Imeilus aed, aia taga oli gooti stiilis kabel kirjaga «Gott

mit uns». Sinna oli meeldiv sisse astuda, eriti mulle, kes ma sellist gooti stiilis miniatuurset kultusehoonet polnud varem näinud. Kuid peagi see pühapaik rüvetati, puuviljaaed hävitati, puud saeti maha ja ehitati välikemmergud. Meile polnud selles midagi ebatavalist, sest Venemaal talitati kõikide kultusehoonetega nii.

Peale õppepataljoni sattusin kordonisse, mis asus ühes talus. Peremehele oli jäetud üks tuba, ülejäänud ruumid hõivas 25 mehest koosnev kordon. Majapidamishooneid kasutati tallidena. Sel kombel oli see Sepanimeline mees meil just nagu vangis. Ning vaevalt, et see talle meeldis, ehkki võimalik, et talle maksti. Kord, kui olin öösel valves, tuli peremees koju. Määrustiku järgi pidin kaks korda hüüdma: «Seis! Kes tuleb?» ja siis tulistama. Ja tema, kes tuli oma koju, pidanuks mulle vastama ja seega saama koju-tuleku loa. Kuid ta ei vastanud, tuli päris lähedale ja sõnas läbi hammaste: «Seesuguseid hävitasime 1918. aastal karjakaupa.» Ta oli purjus, mina aga polnud kaebaja ning ei rääkinud komandörile sõnagi.

Mul oli ebameeldiv tõdeda, et me lämmatasime kõigea kohalikke elanikke. Armeelõhkus maanteid. Ma nägin, kui hoolikalt eestlased raputasid kruusa aukudesse, mille olid jätnud tankid, rasked veoautod ja haubitsad. Nendel teedel liikusid eestlased jalgratastel, mida tollases N. Liidus oli väga vähe. Kena oli vaadata kommet, et uksi ei lukustatud ööseks, keegi ei kartnud vargaid. Olles kordonis valvepostil nägin, kuidas kalurid, tules paatide juurde, jätsid merele minnes kaldale oma rattad. Keegi neid ei puutunud.

Olles tagala patrullis Kihelkonnal, tundsin ennast okupandina, kui pidulikult riietatud rahvas läks kirikusse, meie, piirivalvurid, aga möödusime neist, relvastatuna vintpüsside ja granaatidega. Kasvatatuina põlguses era-

omanduse vastu, suhtusime hoolimatult võõrasse varasse, eriti jäid meile ette traataiad, millega kõik talud olid ümbristatud. Et poleks vaja ringi minna, võtsid piirivalvurid käärid ja lõikasid endile läbipääsud. Märkasin, et iga kord parandas peremees aia, justkui taastades oma õiguse maatükile. Me ei mõistnud eestlasi, kes pühalikult hoidsid oma õigusi.

Loomulikult maksid relvitud eestlased meile vaikiva põlgusega. Kord tuli mul sõita kirjaga küllalt kauge maa taha. Minust ei teinud mitte keegi välja. Mu küsimustele ei vastanud isegi vanad inimesed, kes pidanuksid vene keelt ometi oskama. Kolme krooni eest, mis meile maksti, püüdsin mitmeid kordi osta piima. «Piima on?» küsisin mina, kuid naised löid kas ukse kinni või ütlesid: «Net.»

Minu katsed õppida eesti keelt lõppesid sellega, et kordoniüleml kutsus mu välja ja teatas: mitte venelastel ei tule õppida eesti keelt, vaid eestlased peavad õppima vene keelt. Poliitundides hoiatas komandant, et valveteenistuse määrustik olgu kõigile kõige tähtsam ning kordas taas, et eesti keele peale ei maksa aega kulutada, sest see on väikese rahva keel.

1941. a alguses levisid kuuldused, et arreteeritakse kohalikke elanikke, kuid sellega tegelesid teised, igatahes meid sinna ei haaratud ning seda süüd mul pole.

1941. a mais viidi mind üle Ukrainasse, ja kui Stalini sõber Hitler meie maale kallale tungis, siis langesid kõik meie piirivalvurid esimestes lahingutes Eesti eest. Langesid maa ja saarte eest, mida nad olid endile kahmanud. Ja kui eestlased enam ei taha meie ausambaid oma maal, kas saab siin siis midagi ette heita...

M. Otšakov

Vene keelest tõlkinud
Heli Speek

Vikerkaar

Toimetus:

Peatoimetaja **Toivo Tasa** 44 58 26.
Peatoimetaja asetäitja **Alla Kallas**
60 17 72. Vastutav sekretär **Jüri Ojamaa**
44 12 48. Algupärane ja tõlkekirjandus
Märt Väljataga 60 18 58. Teadus, pub-
litsistika ja kirjanduskriitika **Marika**
Mikli 60 18 58, **Kajar Pruul** 60 18 58
(Tartus teisisp reedeni k 14—16 tel
31 373). Üldinformatsioon **Olev Remsu**
60 18 58. Keeletoimetaja **Tiina Lias**
60 18 58. Kunstiline toimetaja **Jüri**
Kaarma 60 18 58. Tehniline toimetaja
Katrin Mürk 60 18 58. Masinakiri
Viivi Hantadze 44 12 48.

Toimetus käsikirju ei retsenseeri ega tagasta.

Praaeksemplaride kohta saab teavet trü-
kikoja tehnilise kontrolli osakonnast
68 14 11

Toimetuse aadress: 200 031, Tallinn, Toompui-
tee 30. Fax 442-484.

Kirjastus «Perioodika», 200 001, Tallinn, Pärnu
mnt 8.

Laduda antud 05. 06. 1991. Trükkida antud
09. 08. 1991. Ofsetpaber 70×100/16. Ofsettrükk.
Tingtrükipoognaid 7,8. Tingvärvitõmmiseid 12,51.
Arvestuspoognaid 9,69. Tellimise nr. 2842. EKP
KK Kirjastuse trükikoda. Pärnu mnt 67a.

«Vikerkaar» nr 8, august 1991. Hind rbl 1.20.

Vikerkaar

